

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

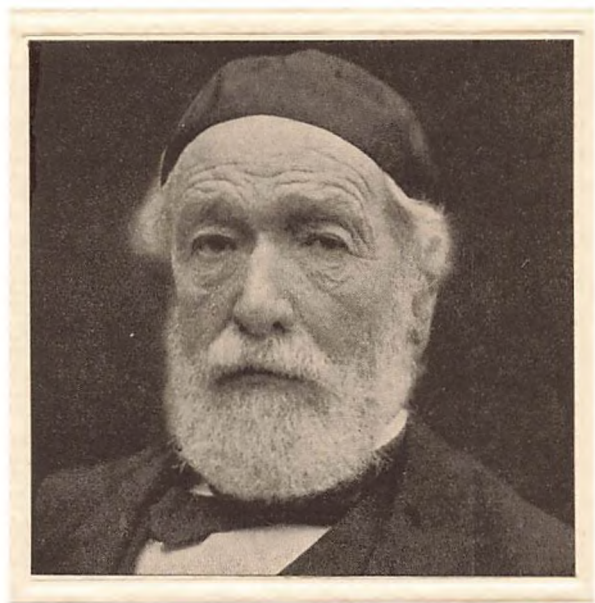
THOMAS BENNETT

VED

CHR. GIERLØFF

TRYKT SOM MANUSKRIFT

OSLO 1925

KØLBESKE BOK- OG KUNSTTRYKKERI - OSLO

Innhold.

	Side
Forord	5
Thomas Bennett blir forretningsmann	9
Store Strandgate 17.....	18
Thomas Bennett og norsk arbeid	24
Vår felles venn.	33
Reisebyrået	45
Karjolen og fjordingen	52
Håndboken m. m. og tolkene	65
Notable reisende	79
Samarbeidet med hotellene.....	86
Jakt og fiske.....	95
Thomas Bennett blir internasjonal	104
Reiselivets organisasjon	111
Tillegg: Thomas Bennett i Danmark	127

Forord.

Bennetts Reisebureau A/S feirer i år sitt 75 års jubileum. Selskapets styre bad mig i den anledning se litt på forretningens arkiv. Det var mig klart at firmaets historie måtte utgjøre en stor og meget betydningsfull del av reiselivets historie i vårt land. Men jeg hadde ikke ventet i dette forretningsarkiv å finne et helt litet skattkammer av kostelige og kuriøse bidrag til denne historie. Heller ikke hadde jeg ventet bak dette firma-merke — som nu er så verdenskjent at det er blitt upersonlig — å møte en så eiendommelig skikkelse som *Thomas Bennett*, firmaets grunnlegger.

Thomas Bennett var født i 1814, yngre sønn i en gammel engelsk slekt, opdratt på Westminster School.

Han utrustedes med endel penger for å dra ut i verden og lære fremmede sprog. Vandrerlysten ligger ham i blodet. Han blir en av den tids typiske engelske vandrere, han slår sig ned på prøve snart hist og snart her, i Frankrike, Italia, Schweiz, Tyskland, nogen uker eller måneder, men bryter så op igjen. Han kommer omsider til Kjøbenhavn, hvor han tenker å utbedre sin reisekasse ved sprogundervisning. Han finner også en elev,

men da krigen våren 48 bryter ut får han den innskytelsen å ville gå med. Han følger 1ste Reserve Jæger Corps til våbenstilstanden kommer og fører i denne tid en dagbok som i utdrag er tatt med som tillegg til denne bok.

Så får han en dag «plutselig lyst til å se Norge», som av en datidig engelsk skribent var kaldt det merkeligste av alle europeiske land. Hans debut her i landet er karakteristisk for ham:

Han står en høstdag i 1848 i Christiania på vei inn i Norge. Han kommer op på torvet og ser der en menneskemengde sammenstimlet rundt en auksjonarius. Budene faller tregt: 14 daler, 15 daler, 16 daler. Thomas Bennett kan ikke, der han står i utkanten av mengden, oppfatte hvad der blir budt på, men han følger sin innskytelse og sier høit og tydelig: 18 daler. Dette kraftige bud bringer auksjonshammeren ned i bordet med et smell. Engelskmannen hadde tilslaget. Og auksjonsmedhjelperen kommer trekkende ut til ham gjennom menneskemengden med et gammelt øk av en hest — den var hans!

Slik var da Thomas Bennett i sin ungdom. En typisk ung engelskmann, «mannen som gjør hvad der faller ham inn». Hans sindige uro og hans mangehånde innskytelser blev til idériksomme tatt i det praktiske livs tjeneste og båret og modnet av de karakteregenskaper som gjorde ham til en så verdifull krigskamerat for sine danske venner. Han var, som vi skal se, litt av en dikter, litt av en oppfinner, litt av en forretningsmann, en skarp iakttagende, et ubetvingelig humør, meget av en organisator, og en gentleman i ett og alt.

I Thomas Bennetts slekt het det at stamfaren het Anfred, var kommet over til England med William Erobreren, og at slekten hadde gammelt norskt blod i sine årer. Thomas Bennett tenkte kanskje å vende tilbake til England etter å ha sett også Norge. Han hadde da vandret i næsten 10 år. Men da hendte det at han kom til et land hvor han følte sig i merkelig grad hjemme. Det var ikke usedvanlig i de tider, at briter som kom på «opdagelsesreiser» til Norge gav uttrykk for samme følelse. Thomas Bennett blev her fordi han «likte landet og folket så godt som om det var hans eget».

Forholdene selv skjøv ham inn i et virke som han aldri hadde drømt om, men det krevet akkurat de forutsetninger og egenskaper som var hans. Der lå en oppgave og ventet på sin mann her i landet, den lå og ventet på Thomas Bennett.

Thomas Bennett blir forretningsmann.

Med Christiania som sitt hovedkvarter tok den marsjvante engelskmann i høstmånedene 48 utover snart den ene snart den andre av de veiene som førte ut fra byen -- til Eidsvold, til Fredriksstad, til Drammen, til Sundvolden. Han bodde på bondegårdene, han fant et gjestfritt, åpent og ærlig folk i en herlig natur og han tenkte: «her må det være godt å leve sitt liv.»

Han var nu 34 år gammel, og det kunde være påtide. —

I Christiania gikk han med sitt pass og sin anbefalingsskrivelse op til sir John Rice Crowe, den britiske generalkonsul, blev sekretær ved konsulatet og averterte sig som sproglærer. Denne annonse må tydeligvis ha avhjulpet et følt savn i byen, for i de nærmeste par år hadde han ikke mindre enn over 300 elever i engelsk og fransk, nærsagt alt som hadde navn i datidens hovedstad, blandt hans elever var en tid også en viss Henrik Ibsen.

Alt første vinteren i Christiania satte han spor i byens liv:

Han så de gamle torvkonene sitte på sine feltstoler og selge kaker og slikt, de satt med føttene på sneen og uten vern mot været. Thomas Bennett gikk da op til politimester Morgenstierne og fikk hans samtykke til å iverksette følgende plan: Han fikk nogen av byens rikmenn til med sig å danne etslags aktieselskap: «Old women's comfortable sitting-houses» eller som han spøkefullt oversatte det på norsk: «Gammelkjærringbøkvemt-sittehus». Han tegnet bodene, fikk dem bygget og påtok sig fordelingen og administrasjonen. De gamle konene fik dem gratis, der kunde de sitte i ly for vind og regn og sne med nogen tørre planker under sig, og de kunde ha en liten trøkullsovn inne i hytten sin. «Intet menneske i Christiania hadde tenkt på noget sådant før Thomas Bennett kom og slo sig ned iblandt oss», stod der i et av Christianiabladene. Han fikk straks satt ut næsten 30 slike hytter på torvet og snart hadde hver torvkone sin. «Den lange engelskmann» fikk en høi stjerne hos byens torvkoner! En av disse hyttene er enda i live — nu står den ute ved Skøyen, og konstruksjonen lever videre i det utall av andre boder som kommer og går i byens omegn.

Ved Westminster School utdannes de unge engelskmenn minst av alt for handelen, og det var fjernt fra Thomas Bennetts tanke at han nogen gang skulde bli forretningsmann. Men de pengene

han tjente på sin sprogundervisning satte han inn på sin næste plan: kan kjøpte en diligencevogn fra England, døpte den «Aarvak» og satte den i regelmessig rute utover Drammensveien til Drammen. Kort etter kjøpte han to til — i 1849 — og satte dem i ruter på Eidsvoll og Fredriksstad. Den siste gikk bare om vinteren når isen i fjorden hindret skibene fra å komme op til hovedstaden. Dette var et av de første forsøkene på å innføre hestediligencen i Norge. Det første var Drammensdiligencen i 1836. Og det er fra denne tid man har bl. a. det berømte lille sagnet om den gamle bondekonen på Eidsvoll som sa, at «en dag vil der komme til å gå diligencer uten hester fra byen og hit». Hun fikk latteren over sig, den gamle konen, men ikke mange årene efter rullet det første jernbanetog fra Christiania til Eidsvoll.

Den idérike konsulatsekretær tapte penger på sine diligencer, måtte innstille rutene og kassere vognene. Men 40 år senere, i 1890, blev han «den kgl. norske poststyrelses kommisjonær for statens diligencevesen».

Ennu mens hans tre diligenceruter sang på sine siste vers var Thomas Bennett imidlertid optatt av nye planer. Han skrev til sin mor i England og fikk henne til å finansiere det første forsøk på ordentlig drosjevesen i Christiania.

Byen hadde vel fra 1730 hatt sitt «vognmanns-laug» for skyss til nærmeste skifter og med enerett til all leiekjørsel innenbys efter takster som

var fastsatt i laugsartiklene. Men det var nok en høist ufullkommen institusjon. Et reskript av 1787 fant det nemlig nødvendig å «forplikte alle byens borgere som holder hest, kongelige betjente undtagen, til å forrette skyss efter de for vognmennene fastsatte takster». Disse takster var høist innviklede og uendelig detaljerte så vel m. h. t. priser, belastning og varesorter som kjørehastighet (1½ time på milen i godt føre sommer og vinter og 2 timer på milen i besværlig føre vår og høst). Vognmennene var under strenge straffer forpliktet til å kjøre for alle som begjærte det — en nektelse kunde bringe synderen på vann og brød eller til å «gå i den spanske kappe med seddel påslaget hvad hans forseelse havde været». Efter en opgave av 1743 hadde byens 3 og forstedenes 18 vognmenn tilsammen 24 hester, men bare én hadde en leievogn, og ingen hadde skysskariol. En danske beskrev tilstanden i Christiania i 1769 således: «I denne by has tvende hyrevogner, hvorav den ene, som vi hadde, var en jammerlig voitur, den heldet til den ene side som et skib når det vil kandre eller kuldseile, den syntes hvert øieblikk å ville briste fra hinannen og kusken så ut som en av dem som kjører med (pudrett-) vognene til Christianshavn om nattetider». Og i de første årene efter 1800 skriver statsraad Pram at han ingensteds i Norge har fått en så slett befordring som i Christiania, skjønt skysstaksten

her var halvannen gang så høi som andre steder: »Man får her ofte hester, som, huden fraregnet, synes å være verd det som man må betale for å bruke dem fra en stasjon til en annen». . . .

En ny skysslov av 1816 bragte ingen nevneverdig bedring, i 1828 fastsattes der nye og omstendelige takster for byens 4 vognmenn, og i 1837 opplyses det at der fremdeles bare var 4 vognmenn, dog med tilsammen 50 hester, foruten en del arbeidsvognmenn utenfor lauget. Lauget blev ophevet i 1840, da det bekjentgjordes av magistraten at «vognmannskjørsel og hyrekuskbefordring for fremtiden skal være fri og kan utføres av hvemsomhelst». De gamle takster ophevedes samtidig og ingen nye fastsattes.

Den som vilde ha skyss måtte like til 1852 henvende sig i vognmennenes hjem. Holdeplass for vognmenn var ukjent i byen til Thomas Bennett i slutten av januar 1852 bekjentgjorde i avisene at «drosjer til hvilkensomhelst tid på dagen kan erholdes fra stasjonen ved enden av Prinsensgate nær ved bryggene». Det var endel lukkede hansomcabs han hadde kjøpt over fra England med plass til bagasjen på taket, til to personer inne i vognen og en på kuskesetet. Hans annonser var utstyrt med billeder av de nye kjøretøier. Kjøretaksten var beregnet efter cirkler med Vår Frelsers kirke som midtpunkt og med en diameter av 3000 alen for første cirkel (takst 12 skill. om

dagen, 24 skill. om natten fra kl. 6 aften til 6 morgen), 6000 alen for annen cirkel, 9000 for tredje o. s. v. Han hadde også ordnet det slik at betalingen gjordes ved billetter som kjøptes hos kuskene.

Tiltaket vakte opsikt og kritikk. En kritiker fant apparatet for stort og kostbart anlagt i forhold til byen. En annen mente at det blev for dyrt å kjøre om aftenen i forhold til om dagen. En tredje skrev at drosjene burde spres på flere holdeplasser utover byen. Men pressen var forøvrig enig om å vie tiltaket sitt bifall.

Det viste sig imidlertid efterhvert at de engelske hansoms var for tunge og upraktiske i byens bakkede og dårlige gater. Og med lønnsomheten gikk det slik at Thomas Bennett atter tapte penger og til slutt sendte vognene tilbake til salg i England.

Men det var et kraftig signal han hadde gitt, og samme vår rykket byens vognmenn frem med hester og vogner og tok plass på Stortorvet og på «den åpne plass ved Egers gård». Politimesteren utferdiget dessårsak i mai ordensregler og takster for dem, og snart efter fastslo en høiesterettsdom politiets rett til å gjøre benyttelsen av holdeplassene avhengig av at forskrifter og takster overholdtes. Det tok likevel politiet, opinionen og de gode vognmenn næsten 20 år å få vognmannsvesenet inn i en for en hovedstad presentabel form. Ennu i slutten av 60-årene blev

drosjevesenet beskrevet slik i en Christianiaavis: «Hestene er gjenstand for stadig vanrøkt, sulteforing og mishandling. De fleste av dem er ynkelig avmagret, selebrutt og lurvet, selv de beste dyr blir gjerne i løpet av kort tid ødelagt i denne trafikk. Kjøretøiene er av en enda miserablere beskaffenhet. På holdeplassene ses en broket blanding av stolkjerrør, karioler og gigger (de siste, hvor kusken tok plass ved siden av sin kunde, var nok almindeligst). Skrøpelige knakende hjul og brukne sjekrer sammensurret med taugverk er almindelige. Lurvete voksduksbetrekk over en mangelfull stopning og en gjennemtregende stank av transmurning bidrar sitt til å gjøre kjøredningen så lite tiltalende som mulig. Kuskene kappes med redskapen i uordentlig og lurvet utseende, de er dertil gjerne fordrukne og over all beskrivelse rå i hele sit vesen, slåss om kundene og snyter dem derefter så blodig som mulig. En hel del av dem forfaller efter få års tjeneste så fullstendig at de må avskjediges, disse forkomne subjekter vedblir å slenge omkring på holdeplassene, fulle og støiende».... Endelig i 1869 skred byen skarpt og bestemt inn mot alt dette uvesen. Og kort tid efter kunde byens drosjevesen glede sig ved at dets hester og triller nød reputasjon som «noget av det beste i sitt slags i Europa». Sammenlignet med sine forgjengere kunde også «kuskene, om de enn fremdeles i forskjellige ret-

ninger trenger til å bedre sig, dog både i sitt utseende og i sin opptreden næsten gjelde for gentlemen» . . . som det het nogen år efter at politiet hadde gjort revolusjon på Stortorvet og Egertorvet.

Av denne utvikling hadde Thomas Bennett stor fortjeneste ikke alene derved at han gav den første og avgjørende tilskyndelse til at byen fikk sin gamle småbyagtige vognmannsordning omordnet til drosjevesen. Men straks efter at han hadde skilt sig med sine hansoms skaffet han sig endel norske kjøretøier — karjoler, triller og kalesjer — gjorde dem ved forskjellige forbedringer penere og mer komfortable, spente gode og velstelte hester for og satte dem inn i drosjetrafikken. Ved sit gode eksempel og sin konkurranse påskyndet de reformene.

Thomas Bennett hadde da allerede i 1849 kjøpt sig sitt eget hus — Store Strandgate 17 — han kom til å kjøpe det næsten like så tilfeldig som han kjøpte sin første hest — og han var på det rene med at det var forretningsmann han burde bli, og det i Christiania. Så sikker var han efter hvert blitt i sine planer at han i 1852, efter at hans hansoms hadde bragt ham et smertelig nederlag, var en tur over i England hos sin mor og skaffet nye penger til nye tiltak.

Thomas Bennett var en av det første kuld av engelskmenn som slo sig ned i Norge — umiddel-

bart før Hovedbanens anlegg trakk med sig en noget større hitflytning av engelskmenn og engelsk kapital. Bare nogen enkelte sportsmenn søkte før den tid hitop, og Thomas Bennett var blitt ivrig for å delaktiggjøre flere landsmenn i gleden over det land han hadde opdaget. På sitt besøk i England i 1852 knyttet han også forbindelse med Thos. Wilson, Wilsonlinjens grunnlegger. Og han var alt nu klar over at hans hovedopgave lå i reiselivets utvikling i Norge, reiselivet som han kjente det fra Italia og Schweiz. Ti Norge — sa han — er «et Eldorado for engelske feriesøkende».

Store Strandgate 17.

Det kom sig slik at han så sig om efter et sted som kunde huse hans diligencer. I Strandgaten og på det nuværende Jernbanetorvet stod dengang to av byens eldste rønner. I den ene som var fra år 1600-og-dentid, hadde Enkekassen holdt til nogen år, men den var så forfallen at den næsten var «opgitt». Den holdtes tilsalgs for en slikk uten at nogen liebhaver viste sig. Ingen likte heller å bli nabo til huset ved siden av, det var en enda meget verre rønne. Hospitalet for hudsygdommer hadde der en uhyggelig avdeling som deprimerte omgivelsene i vid omkrets.

Men hvorfor ikke bli huseier, når man kan få et stort hus med tun og svaløganger for næsten ingenting? Thomas Bennett fikk en morgenstund i 1849 den indskyttelse å ville bli huseier i Christiania. Han skjønnte at Store Strandgate 17 på langt nær ikke var så elendig som det så ut til. Og nabohuset kunde en vel bli kvitt med tid og stunder? Han kjøpte det miserable nr. 17. Med små og forsiktige midler hevet han det av for-

nedrelsen, men han beholdt omhyggelig hele gårdens gammelmodige Christiania-preg. Og nu blev snart hudhospitalets rønne riktig en torn i øiet på byens borgere! Fire år etterpå blev den også revet, tomten utlas til torv, og hele strøket var med et slag blitt et annet og verdifullere.

Store Strandgate 17 blev hurtig et virkelig berømt hus. Det var ikke for intet at et Christiania-blad som i 1866 noterte «en celeger engelskmanns ankomst til Christiania», meddelte at «denne fremragende Albions sønn opgir som eneste formål for sin reise til Christiania at han kommer for å se hr. Bennett og hans hus i Store Strandgate som han hadde hørt meget om». . .

Selv om nu det var å gjøre næsten *for* megen ære på det gamle hus, så kappes det dog i datidens utenlandske literatur om Norge — både i romaner og reiseskildringer — med selveste Rjukanfossen i merkværdighet.

Få norske vet at blandt vårt lands mange celegre reisende var engang også *Jules Verne*. Enda færre kjenner den lille — og i utlandet populære — roman fra Telemarken som han skrev under titlen: «Lotteribilletten». Den handler bl. a. om Rjukanfossen og Store Strandgate 17.

Da Jules Verne reiste her i landet var, sier han, «Norge ennu ikke gjennomskåret av den lange jernbane fra Christiania til Trondhjem og heller ikke av den store jernlenke som forbinder

hovedstaden i de to land som er så lite tilbøielige til å leve sitt liv sammen.» Og så forteller han:

«Men kanskje er jernbanene slett ikke sett på som nogen vinning av de turister som husker mr. Bennetts nasjonale karjoler og kalesjer og hans vel utstyrte matkurver? Bennett hadde med sine kjøretøier og ruter løst problemet om å reise uten forsinkelser og uten utmattelse. Og hans butikk er nærmest en basar hvor alt er å finne, reisevogner, karjoler i dusinvis, proviantkasser, vinkurver, preservebokser, klær og utstyr for turister og endog førere for Finnmarks og Lapplands fjerneste strøk, sjeldne stein og mineraler, krypdyr, insekter, utstoppede fugler, norske smykker utført med det mest innviklede mesterskap og ellers ditt eller datt av norsk tilvirkning. Og denne forekommende gentleman mr. Bennett er selv alle turistørs forsyn, den allsidige mann som Christiania ikke kunde undvære». . .

I en rekke utlendingers bøker om Norge omtales Store Strandgate 17 på lignende måte. Jeg nevner her bare en til:

Mange år efter Jules Verne utgav i 1873 *Hubert Smith*, medlem av den engelske Alpine Club og av The Historical Society, sin merkverdige bok om «Tent life with English gipsies in Norway». Og i denne boken gir han bl. a. følgende brogede billede fra Store Strandgate 17:

«Hvilket forunderlig og fremmedartet gårdsrum! En hel del karjoler står tett stuvet sammen i gårdsrummets ene ende, ferdige til å dra ut på lange reiser. Du går op nogen trapper til en svailegang og inn i Bennetts besynderlige værelser. Et stort rum er opfylt av norske sølvsaker, krus og kanner, belter, treskjærerarbeider, malerier, kobberstikk, fotografier av norske landskaper, karter, bøker og allslags ting som viser norsk folkeliv i gammel og ny tid. Vi får en følelse av å vandre inn i gamle sagaers drømmeland. Mr. Bennett, stedets skytsånd, dette fullkomne orakel for

alle ting vedkommende Norge, hadde øiensynlig holdt op med å forundre sig over engelskmennenes merkelige måter å reise på. Hit hadde *Williams* kommet med sin ryggsekk og skrevet et interessant verk om sin ekspedisjon, hit hadde *Mac Gregor* kommet med sin kano og skrevet nok et interessant verk. Og nu kom vi med zigøinere og esler for å gjøre en tur gjennom Norge! Hvad skulde bli det neste? Det neste blev to franskmenn som dalte ned i Lifjells sne med sin ballong «La Ville d'Orleans», undsluppet fra Paris' beleiring, og efter å ha gledet sig ved det alltid generøse norske folks velkomst og gjestfrihet, kom velbeholdne tilbake til sitt fødeland. Mr. Bennett hadde imidlertid øiensynlig sine alvorlige betenkeligheter da han fikk se vårt følge av zigøinere og esler. Det syntes ham visst en usannsynlig vanskelig opgave da vi bad ham merke ut på kartet de beste leirplasser for oss, men vi må alltid føle oss takknemlige for hans omsorg og hjelp». . .

Det er imidlertid først når man har fått anledning til å se en del bak kulissene i Store Strandgate 17 at man griper sig i å spørre:

Har der nogensinde i Norge — ja mon man ikke kan si den ganske kristenhet? — eksistert nogen forunderligere forretning enn den amatøren Thomas Bennett for egen regning og risiko fikk istand i den romanaktige gamle Christianiagård? Alle *Old Englands* og *Gamle Norges* merkverdigheter og ekscentriciteter, både i folkelynne og kultur, syntes til sine tider å ha gjort det gamle hus til et slags *clearing-house*. Bare synd at Dickens aldri kom til Norge! Bare en Dickens' penn kunde ha mestret dette emnet — han hadde gjort en ny og stor roman, en ny «Vår felles venn» ut av det, med Thomas Bennett som hovedpersonen.

I mer enn halvannen menneskealder blev dette hus skueplassen for denne uforstyrrelige brittes iderikdom og ustanselige initiativ og innskytelser. Han var til enhver tid det rolige — ofte eneste rolige! — midtpunkt i den travlhet han utløste og dirigerte. Han hadde mer av amatørens sportsånd enn av forretningssans, han var helst for uselvisk til å kunne bli en stor forretningsmann, i hvert fall til å samle sig rikdom, men han hadde samtidig et medfødt praktisk grep på nærsagt alle ting. Og det fornektet sig aldri selvom det i forholdenes medfør av og til bragte ham dyre skuffelser. Hans hele ferd og forretning — hvilken motgang han enn møtte — var preget av det livssyn som har fått sitt klassiske uttrykk i en gammel norsk saga: «Jeg vil heller at han skal vise en urimelig fremferd mot mig, enn at jeg gjør mig skyldig i nogenslags urimelighet mot ham». Historien om Thomas Bennett vil alltid være historien om reiselivets genesis i Norge, reiselivet her tatt i moderne forretningsmessig forstand. Han var til å begynne med omgitt av kaos, men ut derav formet han kosmos, tålmodig og hårdnakket. Dickens hadde vel også fått det til at de tre store S'er i husets navn — Store Strandgate Sytten — sikkert spådde seier! Der er flere folk som tror på lykkehus enn mange vet. . .

— — —

Store Strandgate 17 overlevet nabohuset med næsten et halvt århundre. Da det vakre og karakterfulle gamle hus i 1897 blev revet for å gi plass for den nye tids arkitektur, fik det av «Aftenposten» følgende nekrolog:

«Andre bygninger som samtidig forsvinner har vel en merkværdigere historie enn Store Strandgate 17, men ingen har gjennom den siste generasjon vært mer navnkundig enn den. Bennett har gjort huset til en slik severdighet at foruten vår egen kongelige familie alle de fyrster og høitstående reisende som de siste år har besøkt hovedstaden, saamlige har avlagt visitt i Store Strandgate 17. Det er heller ikke bare for fremmede at Bennett har været tilhjelp, han har også vært en nyttig rådgiver i vanskeligheter som opstod under vår bys utviklings historie, og derved er dette uanselige og enkle hus, i hvilket han har arbeidet i det lange tidrum av 48 år, blitt av dem som er gått inn i den virkelige Christianiatradisjon». . .

Om nogen fremtidig forfatter nogengang skulde ville løfte dette emne op i en stor roman med Store Strandgate 17 som midtpunkt, er det mig herved en glede og ære i de følgende kapitler å legge en del momenter løselig tilrette for ham.

Thomas Bennett og norskt arbeid.

Før jeg går videre i min lille fortelling om Thomas Bennetts første tid i Norge, vil jeg imidlertid her innskyte dette kapitel, fordi det synes mig å gi det billede av ham som man bør ta med under den videre lesning om alt det rare han kom «opi» her i sitt nye hjemland.

— — —

En tildragelse i det herrens år 1878 gir et ganske interessant eksempel på hvordan akademisk diskusjon og praktisk tiltak, hinannen uavvitende, kan løpe side om side. Uten å forkleine betydningen av den akademiske diskusjon viser tildragelsen samtidig hvordan et klokt og kraftig praktisk tiltak også kan ha sine store fordeler!

I det år utkom professor Lorentz Dietrichsons bok om den norske treskjærererkunst, dens opprinnelse og utvikling. Boken hevdet bl. a. at enhver bestrebelse som siktet på å ophjelppe denne gamle folkeindustri var en sak av stor nasjonal betydning. I en artikkel sluttet «Morgenbladet» sig til bokens krav om at der «snart av staten måtte bli truffet

foranstaltninger som kunde åpne våre i denne kunstart rikt begavede bønder anledning til å utvikle sig under kyndige lærere som forener smak med insikt». Dette måtte gjøres for «å redde en kunstgren som har nasjonal og historisk betydning; vårt land har ikke råd til å kaste denne skatt fra sig, det koster litet å redde den»....

Da denne akademiske diskusjon stod på, og mens «Christiania Kunst- og Industri-Musæum», «Musæet for nordiske Oldsager» og «Det ethnografiske Musæum» fortsatte med sine indkjøp av gamle håndgjerningssaker, hadde Thomas Bennett alt iverksatt en lenge næret plan: Han hadde året før, i 1877, samlet fra treskjærere og sølvsmeder i forskjellige landsdeler arbeider til en verdi av ikke mindre enn kr. 7700 — mange penger dengang! —, sendte dem om vinteren til verdensutstillingen i Paris 1878, utstilte dem og holdt dem tilsalgs der. Det var for en overveiende del treskjærerarbeide, og med rette kunde han derfor i et innlegg i «Morgenbladet» si, at «bøndernes virksomhet i denne retning er en industri som fremdeles drives i vid utstrekning; dermed vil jeg ikke si at den ikke ytterligere kan utvikles og utvides, men «gått tapt» er den ikke».

Bare for treskjærer Borgersen i Porsgrunn solgte han på utstillingen i Paris for kr. 800. Borgersen hadde vært aldeles sikker på at han skulde få medalje i Paris, men medaljen gikk til en annen

av Bennetts utstillere: Ole Olsen Moen i Opdal i Sør-Trøndelag.

I Dietrichsons bok nevntes eksempler fra Bayern og Schweiz på hvordan staten hadde grepet inn til fremme av treskjærererkunsten. Bennett skrev i anledning Pariserutstillingen i det engelske tidskrift «The Field» en artikkel om denne norske kunstgren og uttalte, at vel var de norske treskjærerarbeider dyrere enn de schweiziske, «men de norske treskjærere er på samme tid de schweiziske langt overlegne i smak og utførelse, og deres saker er fullstendig forskjellig fra de schweiziske både i stil og karakter».

Den norske treskjærererkunst var forøvrig alt fra før ikke ukjent i England.

Den engelske museumsmann og kunstkritiker *Beavington Atkins*, som i 1872—73 gjorde en «Art Tour to Northern Capitals» skildrer som sine største opplevelser i Norge: opseilingen til Christiania og inntrykket av norsk treskjærererkunst. Om den første sier han, at den står ved siden av opseilingen til Smyrna og at fjellene og åsene på begge sider minner en om de rekker av sfinxer som i Egypten fører op til templene. Og om den andre sier han (han rakk ikke Trondhjem, Bergen og Stavanger): da skulpturen alltid har vært en dat-ter av arkitekturen og da Norge bare har en trearkitektur, har det også bare en treskulptur, men riktignok overordentlig høit utviklet. I virkelig-

heten, sier han: «Norway stands alone among the nations in this art».

Bennetts opfatning var, at det som det i første rekke gjaldt for å gjenreise kunsten, var å skaffe kunstnerne «emploi», skaffe dem avsetning, og her satte han megen energi inn. Han utstilte norsk husflid også på de følgende utstillinger i Filadelfia og Kjøbenhavn og atter på utstillingen i Paris i 1889.

Bennett tok på dette området arven etter en annen utlending, de Coningck, som hadde slått sig ned i Christiania og om hvem «Morgenbladet» i hin artikkel skrev: «Vi hadde engang en mann som arbeidet på å utvikle denne nasjonale kunst, han arbeidet dog kun med små midler, men utrettet likevel ganske respektable ting». de Coningck døde omkring 1870, og Bennett som da allerede i mange år hadde arbeidet med omsetning av norsk treskjærerarbeid og annen husflid overtok de Coningcks samling og utvidet og utviklet den videre, averterte de norske treskjærerarbeider i utlandet og forsømte ikke nogen anledning til å øke deres popularitet.

Gjennom sine britiske venner fikk han bl. a. også avsetning for dem på engelske og skotske societetsbasarer. Således sendte han engang the Hon. mrs. Montgomerie til en basar i Irvine for 20 pund norske treskjærerarbeider, til etpar basarer i Ayrshire og Sussex sendte han også

treskjærer- og sølvsmedarbeider og norske dukker som blev solgt av unge engelske damer i Hardangerdrakter, som Bennett hadde fått sydd til dem i Bergen; alene til den ene av disse basarene gikk der for 55 pund treskjærerarbeider.

Foruten fra Borgersen og Ole Moen kjøpte han «trekunst» bl. a. fra Myrom i Vågø (da prinsen av Wales i 1885 var i Christiania beså han Bennetts samlinger og kjøpte bl. a. to krus og et spann skåret av Myrom), fra Hundstad på Hole i Ringerike, teledølen Listog i Mo, Svein Bjørnson og Lofthus i Vinje og Ketil Skogen i Heddal (denne sistes spesialitet var kubbestoler), stortingsmann Sigurd Blekastad i Bredebygden, — fra andre på Dovre, i Østerdalen og i Norheimsund og Utne i Hardanger, og han knyttet stadig forbindelser med nye. Billedhugger Jo Visdal fikk sin første utdannelse som treskjærer hos Bennett.

Uten de Coningeks og Thomas Bennetts, og senere Den norske husflidsforenings, arbeid for omsetningen, er det vel tvilsomt om den av «Morgenbladet» anbefalte statsinngripen hadde fruktet syndelig, selv om «våre rikt begavede bønder» hadde fått «kyndige lærere som forenet smak med innsikt».

Thomas Bennett var i virkeligheten og på sin egen måte den beste lærer. Men i all beskjedenhets og med beundring for sine elever, for deres kunst

og deres selvstendighet. Han var utrettelig i sine opmuntringer, han gav dem sine råd og vink, han kritiserte og skjendte når nogen leverte dårlig arbeid, og han opfordret dem til stadig å anspenne sin oppfinnsomhet og forsøke sig på nye saker. Så han en pen gammel tine sendte han den til en av sine venner og bad ham lage noget i samme retning, han bestilte fra dem små vikingeskib, små stabbur, modeller av Borgund og Heddal stavkirker, nålehus, penneskafter, skrin, tollekniver og hvad de ellers kunde finne på av nytt eller gammelt. Særlig populære var de små tolleknivene, tinene, karjolmodellene og Ole Moens gjennomskårne cigarbægere. Lady Lechmere blev så henrykt over de små dametolleknivene — *very nice!* — at hun kjøpte med sig et helt dusin til foræringer. Borgersen skar ut små karjolmodeller i hundrevis for Bennett. En mann i Gudbrandsdalen fikk han til å lage peispuster, og da den treskjæreren døde som hadde laget små modeller av Borgund kirke, fikk han en annen til å ta op det arbeidet. Fire engelskmenn bestilte gjennom ham hver sin store modell av Gokstadskipet til fra 30 til 40 pund stykket. Han fikk Beyer i Bergen til å åpne et utsalg for norsk treskjærerkunst og åpnet selv senere utsalg i Trondhem og Stavanger. Innunder turisttiden purret han stadig på treskjærerne. Han holdt en fast prosent av salget, en prosent som han ingen

hemmelighet gjorde av overfor sine forbindelser, og som var så beskjeden at denne del av hans forretning neppe kan ha bidradd synnerlig til hans inntekt. [Det er i det hele tatt betegnende for den gjennom-samvittighetsfulle Thomas Bennett, når han i et brev skriver: «Det er den almindelige opfatning, som ofte kommer til uttrykk overfor mig, at jeg tar mig for lite betalt for mitt arbeid». Men han tok sig ikke mer betalt likevel, en fikk være takknemlig når det «bar sig»].

Også på en rekke andre av husflidens områder bragte han liv og omsetning.

To damer i Bergen fikk årvisst arbeid med å lage dukker i nasjonaldrakter, iblandt også voksne Hardanger- og Sognedrakter til maskeradepålegg i England. En mann i Røyken stoppet ut fugl og dyr for ham. En dame i Christiania slo sig på å presse blomster som han holdt tilsalgs, og for en dame i Drammen solgte han fiskeskjellsarbeider og «transparente lampe-, vindus- og ovnskjermer med pressede naturlige blomster» — denne damen opfant en kjemisk oppløsning som lot blomstene beholde sine naturlige farver selvom de blev presset —, han holdt hennes arbeider tilsalgs også i England og sendte et utvalg av dem til Filadelfiautstillingen, hvor hennes lampeskjermene fikk ærespris. I Hornindal vevet nogen bondekoner åklær for ham, og en mann på Overhalla beskjeftiget han med å lage

finnesko til «turistan». Han har en utrettelig opmuntrende tone når han skriver til sine forbindelser, som f. eks.: «der er mange som går og napper på Deres saker, men noget ordentlig bit har jeg enda ikke fått»...

Det var almindelig blandt engelskmenn og amerikanere å tro, at det norske sølvfiligransarbeid blev laget efter italienske mønstre. Men Thomas Bennett forklarte dem at det var en urgammel, typisk norsk kunst og urgamle norske mønstre. Den norske sølv- og gullsmedkunst oplevet i det hele tatt gjennom reiselivets utvikling en merkelig renæssanse, særlig gjaldt dette i disse første tiårene søljer, knapper og skjeer, og der var år da det var vanskelig å få bestillingene utført, så mange var de.

Engelskmennene vilde at han også skulde holde piper tilsalgs i sin forretning, og Thomas Bennett skaffet straks også den vare — fra Larsen på Lillehammer, ikke fra England. For engelske offiserer bestilte han pelsler hos norske buntmakere — også buntmakeriet tok i det hele tatt gjennom reiselivet en rivende utvikling. Og — da intet menneskelig var ham fremmed — fikk han også Chr. Teilmann til å komponere en «medley», parafrase, over norske nasjonalmelodier, tegnet selv utkast til tittelblad med fjell og foss, utgav den på eget forlag og holdt den tilsalgs i Norge og England.

Engelskmannen Thomas Bennett tenkte i det hele tatt godt nasjonalt norsk. Da en norsk hotelleier søkte hans hjelp til å få interessert engelsk kapital i en utvidelse av sitt hotell, ga han vel sine gode råd i den anledning, men han la også til: «Best vil det imidlertid være om De reiser norske penger til å iverksette utvidelsen, ti om først utenlandsk kapital skal begynne å interessere sig for erhvervelse og bygging av norske hoteller, er det ikke godt å vite hvor det vil ende»....

Et slikt utsagn var karakteristisk for ham — både for engelskmannen og for nordmannen.

Vår felles venn.

Store Strandgate 17 blev på en rekke områder det manglende mellekledd mellom Britannia og Norge. Og Thomas Bennett var nettop den «felles venn» som trengtes. Mot ham søkte kreftene fra begge sider, han blev utvekslingspunktet som disse krefter hadde savnet. Han opdaget selv de fleste muligheter, han var selv «uroa» i klokkeverket, men han lot heller ikke noget forslag uprøvet om det kom fra andre. I den delvise og gryende omorientering i norske handelsforbindelser fra Kjøbenhavn og Hamburg direkte til England, også direkte til Frankrike, kom Thomas Bennett på den måten til å spille avgjørende inn. Og dette gjelder for et ganske forbausende antall store og små økonomiske områder: fra bøker til bær, fra assurance til ansjos, fra jernpengeskap til villt og vin — i det hele tatt, amatøreren Thomas Bennett tumlet med ethvert spørsmål og enhver varesort med den samme opmerksomhet.

Her synes vi f. eks. å ha opprinnelsen til den

norske eksport av ansjos til England. Jeg kjender visstnok ikke «ansjovisens» verdenshistorie, jeg formoder at den hadde optrått som erobrør allerede før Thomas Bennetts tid. Men nogen regulær eksport til England har den ihvertfall neppe kjent før følgende hendte:

Da Thomas Bennett følte sin egen gane meget tiltalt av den delikate lille frokostrett sendte han endel småkagger som en julehilsen over til venner og kjente i England. Han blev meget forundret ved ikke senere å se ansjosen nevnt i nogen av brevene fra dem. Men da han ikke kunde tenke annet enn at ansjosen så å si var falt i god jord sendte han snart igjen nogen kagger over. Han fikk da svar, deri de bad ham ikke sende fler. Et av brevene gikk dog nøiere inn på saken: «Vi har prøvet disse småfisk tilberedt på alle tenkelige måter, vi har kokt dem, ristet dem og stekt dem. De er og blir dog like avskyelige og egner sig bare til føde for søppelkassen». . . . Efter den dag lot han bruksanvisning følge med sine norske hilsener. Ansjosen blev hurtig en livrett på mange engelske frokostbord, bl. a. innførte han den på den aristokratiske Wiltons fiskerestaurant ved St. James som hver høst tok flere hundre småkagger, enkelte år kunde han endog ikke skaffe nok.

Gjetosten som siden skulde bli en ren nødvendighet på frokostbordet for nogen engelske, og

som engelske barn kaller «chokoladeost», hadde han også i førstningen overraskelser av. Han sendte årvisst gjetoster som foræring til sine danske krigsvenner og til England. Og han instruerte om den merkverdighet ved gjetosten at dess tynnere skivene skjæres dess bedre smaker den. Men fra England fikk han bl. a. det svar at selv med de beste Sheffieldkniver fant de det vanskelig å skjære tynne skiver av mursten. Gammelost og multegrøt var det lenge bare skotten capt. Dobie som forstod sig på, andre svarte at der var nok av råtne fødevarer å få i England om de ikke skulde få dem sendt som «foræring» og vennehilsen fra Norge.

Hvilken høist forunderlig og broket forretning det i det hele tatt var som grodde op omkring Thomas Bennett i Store Strandgate 17, vises best ved nogen fler eksempler fra de første årene:

The Hon. Hugh Annersley spurte om Thomas Bennett godhetsfullt vilde sende ham et levende eksemplar av den norske hubro. Bennett svarte at det visstnok vilde ha sine vanskeligheter å få tak i en, men det lyktes ham. Kort efter vilde the Hon. Hugh ha en hubro til, og før våren hadde Bennett skaffet ham også den. Den teologiske professor Temple Chevalier bad høsten 1851 om å få sendt en kasse multerøtter, han vilde plante dem ut nær Durham. Bennett svarte med en hel liten avhandling om multene på grunn-

lag av National Cyclopædia og gjorde opmerksom på at professor Blytt forgjeves hadde forsøkt å få dem til å vokse i sin botaniske have, men han sendte ham likevel en kasse myrtorv med multerøtter og gode råd for utplantningen. Også en skotte Mr. Aigerstein fikk over multerøtter. En gentleman ved Drayton vilde ha rensdyrmose tilstrekkelig til å dekke åtte mål, og Bennett ordnet med folk på Tynset at de skulde ta op såpass mose med røtter om vinteren og kjøre ned til Christiania. En annen ba om å få sendt sig hundre hengebjerkplanter. Også engelske botanikere og mineraloger skulde ha sig sendt et og annet, i hvilken anledning en norsk hotellvertinne vilde vite hvad iallverden man i England skulde med alt det gress og alle de stein som de i kassevis fikk sendt over? Fikk Thomas Bennett ikke det han skulde i Norge, skrev han til Sverige, således fikk han ved hjelp av prof. frih. Norden-skjöld fra en apoteker Andeberg i Sverige to kg. Gadolinit for 40 pund og 500 gram Tantalit for 37 pund.

En Mr. Domvile hadde sett nogen levende strandfugler i bur hos urmaker Høgh i Bergen, han bad Bennett kjøpe dem og sende dem til ham, og samtidig anmodet han Bennett om for sin regning å sende Londons zoologiske have nogen rensdyr i foræring. Dette førte bl. a. til at Bennett blev den zoologiske haves represen-

tant for Norge. En dag kom to bønder fra Toten trekkende inn på tunet i Store Strandgate 17 med en 7 ukers elgokse som de hadde fanget — kunde ikke Bennett sende den til England for dem? Kr. 200 vilde de ha for den. Bennett tok den på fôr og fikk solgt den for 10 pund til den skotske godseier sir Reginald Cathcart som slapp den løs på en stor øy utenfor den skotske kyst, han bad Bennett skaffe sig også en levende elgko. Adskillige engelskmenn og skotter fikk sendt over levende tiur, røi og årfugl som de slapp løs i skogene sine — der var i 50—60 årene i Christiania en mann ved navn Schrøder som handlet med levende fugl, for tiur tok han fra 10 til 20 kroner stykket. Mr. Millbank ved York fikk norske rypeegg for å legge dem i engelske grousereder, men Bennett gjorde ham oppmerksom på at rugetidene i England og Norge var så forskjellige at han burde legge dem under løner istedet; også mr. Aigerstein fikk rypeegg og la dem i skotske grousereder. Forsøkene med både den ene og den andre slags omplantningen falt, som ventelig var, neppe heldig ut, det blev snart slutt med dem.

En engelskmann kjøpte med sig en finnehund hjem, og siden fikk Bennett stadig bestillinger på finnehunder, han kjøpte dem fra Tromsø. Jarlen av Shrewsbury kjøpte med sig to, men et halvt år etterpå kom der til Bennett et rørende brev fra den som hadde solgt dem: «Da min

kone, som er blitt vanfør ved en ulykke, og jeg selv savner hundene så bitterlig hver dag bønnfaller vi om å få i alle fall den ene av dem tilbake». . . Jarlen var selv blitt glad i hundene, bare meget motvillig sendte han den ene tilbake.

De engelske var, dengang som nu, meget interessert i de norske trehus. En engelskmann fra Cypren hadde i Norge funnet ut at «trehusene er både varme om vinteren og dog særlig behagelige og luftige om sommeren idet rummene bevarer en forfriskende luftighet når de blir panelt innvendig så luften får cirkulere», — og derfor bad han Bennett få laget en trehytte efter vedlagt tegning, den kom på 200 pund og Bennett skikket den avgårde til Cypren. Nogen norske trelysthus sendte han til England, og en engelsk godseier bestilte en trekirke med plass til 200 personer. Hans «Serene Highness count Gleichen, St. James Palace», vilde endog la utføre for sig i Norge et tømmerhus på 17 værelser for et av sine godser. Bennett fikk det beregnet til 2000 pund, ferdigreist i England, mens et murhus vilde komme på 4600 pund. Det blev dog ikke noget av med det. Bennett gjorde stadig norske firmaer opmerksom på at der burde kunne bli et betydelig marked for ferdige norske trehus i England og anbefalte dem å ansette agenter der til å arbeide for denne utførsel. Han opgav imidlertid efter totre års forløp å ivre blandt sine

engelske venner for norske trehus, da de norske trelastfirmaer alle som en svarté ham at det lónte sig bedré å selgé rundtómmer énn ferdig-láftede hus.

En norsk skipper blev av Bennett hjulpet til patent i England på et logg-glas han hadde opfunnet, nogen norske grubeeiere bad ham próve å fá interessert engelsk kapital i deres foretagender, for enkefru Siebe i Bergen solgte han til England hennes manns samling av norske egg og utstoppede fugler, og for den nye norske terrakottafabrikk undersókte han om der i England var marked for dens varer...

Thomas Bennett holdt i det hele tatt snart op med å undre sig over alle de rare anmodninger og opdrag han fikk. Han fólte sig hurtig som fisken i vannet. Han satte sin sportsære i «å gjóre det beste ut av det», både i det små og det store.

Han blev generalagent for Norge for livsforsikringsselskapet «Star» og brandforsikringsselskapet «London & Lancashire» og reassurerte i stor utstrékning for norske selskaper, således for «Norge» og «Norden», gjóennem mange ár var dette hans hovedsakelige inntekt. Han knyttet direkte forbindelser med franske champagne- og cognac-firmaer og en fransk vognfabrikk, og han utviklet efterhvert i Store Strandgate 17 en liten vekselforretning. Han fólte de første jernpengeskap

fra England til Norge, men måtte året efter avbryte denne forbindelse da «et begavet menneske herover har opfunnet en letvindt måte hvorpå Deres jernpengeskap kan åpnes uten bruk av nøkkel»... og ikke mange år efter startedes herhjemme en fabrikk for jernpengeskap. Et fruktfirma i London spurte 1851 om der ikke kunde åpnes et marked for appelsiner i Norge, men bare tre kjøpmenn i Christiania vilde føre dem, og neste år svarte Bennett at appelsiner gikk nok ikke i Norge, enten det nu var fordi staten hadde lagt en toll av $\frac{1}{2}$ skilling på hver appelsin, eller fordi nordmennene ikke hadde smak for frukt. Thos. Wilson i Hull bad ham i 52 prøve med engelske pærer og epler, men også disse forsøk falt uheldig ut, derimot introduserte han med hell kokosnøttene på det norske marked. Samtidig med at han i 50-årene åpnet rottekrig i Christiania med et patentert engelsk «rotte- og musdreperstoff», holdt han for et annet engelsk firma demonstrasjon med dets patenterte brandslukkerapparat. Han innførte til Norge engelsk ale og porter, men han utførte samtidig i betraktelig større mengder norsk bayerøll i kassevis til England. Folk kom til ham med edderdun, med ekorn-, ulv-, rev-, gaupe- og andre skinn, han kjøpte dem og utførte dem. Og alt sitt første år i Norge blev han bokhandler: d. v. s. først universitetets og videnskapsselskapets, senere også norske og sven-

ske bokhandleres kommisjonær for direkte innkjøp av bøker og abonnement på tidsskrifter fra England. Embedsmenn o. a. utover landet henvendte sig stadig til ham for å få Dickens' nyeste bok, Walkers Rethorik osv. osv.

Med Thos. Wilson drøftet han i 1852 forskjellige muligheter for regulær utførsel av norske bær til England. I løpet av sommeren ordnet han sig med bonder særlig i Trogstad, Odalen og Eidskog, og om høsten sendte han de første tusener liter tyttebær og blåbær, også en del multer, til Hull og andre engelske markeder, handlende og privatfolk. Denne utførsel holdt han gående gjennom en menneskealder. Blandt hans forbindelser var stortingsmann Iversen i Sarpsborg som fikk det travlt når han fra Bennett kunde få et slikt telegram: «Kan selge ytterligere 5000 liter tyttebær med neste Englandsbåt». Og det skadet sannelig ikke om stortingsmann Iversen, og med ham en hel del store og små sarpsborgere, fikk det travlt noen dager og netter i Østfolds svale skoger!

— — —

I sin bok «Lotteribilletten» lovpriser *Jules Verne* levemåten i heltinnens hus i Telemark:

«Hvem kunde forlange en bedre og sundere levemåte enn i Hulda Hansens hjem? Røket laks og salt laks, nytrukket fersk laks og egg tilberedt på tolv forskjellige måter, vilt som hverken er for seigt eller for magert, rype større enn den

man får på Hebriderne og hjerpe delikatere enn den skotske grouse»... En annen forfatter, en engelskmann, priser også den norske levemåten, men han klarte ikke egg på tolv forskjellige måter. Han sier: «Jeg ønsker ikke noget mer enn å forlenge mitt opphold i Norge, men jeg holder det ikke lenger ut for bare egg! Egg til frokost er bra, men egg også til alle andre måltider, uavladelig egg, evig egg, egg i alleslags fantastiske forklædninger, jeg kan ikke lenger holde det gående! Jeg har i denne sommer spist såmange egg at jeg skammer mig for å se en ærlig høne i øinene»...

Thomas Bennett satte i sving utførsel av en hel række matvarer til England: røkelaks og saltet laks, frosne rensdyrsteker og røkede rensdyrtunger og ikke minst frossent vilt av all slags. Han opfant bl. a. «Ukentlig kurver med friskt norsk vilt», en ide som i den grad tiltrakk sig oppmerksomheten blandt hans landsmenn på den andre siden av Nordsjøen at den gjordes til gjenstand for redaksjonell omtale i «The Field». Han behøvet ikke annonsere denne varen, for dens ry gikk fra bord til bord som i dette brev fra lord Gleichen: «Efter nettop å ha spist middag hos mig på norsk vilt er prins Christian av Slesvig Holsten blitt meget ivrig efter snarest å få sendt sig etpar røier, fire par hjerper og fire par ryper, samtidig ber jeg Dem sende mig ny forsyning.

Grevinne Gleichen ber mig også si at hun er meget tilfreds med de nydelige kurvene De fikk til henne». Fra jakttiden inntrådte til den utløp, i en lang rekke av år, fikk mange fremstående engelskmenn sig en ukentlig viltkurv tilsendt. Parlamentsmedlemmet sir John Lubbock erklærte sig endog «forfallen til norsk fugl». Enkelte, som lord Eustace Cecil, klagte over at det var umulig å få det norske viltet til å smake likeså godt i England som i Norge, og Thomas Bennett svarte: «Nordmennene gjør sig ikke til av å kunne lage en biff eller plumpudding så godt som engelskmennene, derimot er der ingen som overgår dem i å lage sauce til sitt eget vilt. Og hele deres hemmelighet ligger i dette: «det er fløten som gjør det!»» Han sendte opskrifter over med kurvene, og det blev til at han også måtte sende med flasker med norsk fløte, da den engelske fløten likevel ikke ga den riktige smaken.

Han forsøkte også med utførsel av frossent hvalkjøtt — «det må stekes i smør og med løk» —, men *det* gikk ikke i engelskmennene! Døngang i alle fall.

Under de ofte usikre transportforhold var denne mateksport av bær og vilt en usikker forretning, bl. a. også m. h. t. variering i prisene. Det hendte at når han f. eks. i Christiania hadde kjøpt 300 ryper for 1—1½ sh. stykket var prisen i London bare 10 d. når de kom frem. Han hadde dog avset-

ning for alt som førtes til ham av tiur, røi, årfugl hjerper, rugder og skogduer — særlig fikk han vilt fra Numedal, Østerdalen og Sør-Trøndelag, men han gjør bøndene oppmerksom på at det nytter ikke komme med så dårlig utseende og blodig fugl som den ofte blev torvført til Christiania.

...Og dog var intet av alt dette nogengang det viktigste for Thomas Bennett!

Hele tiden hadde han sin oppmerksomhet rettet på sin hovedsak, dyrket den og utviklet den fra år til år. Var han «vår felles venn» i alle de andre store og små tingene, så var han vår felles fører i det som for ham var blitt hans store livsinteresse.

Og om nogen fremtidens Dickens av alt det pittoreske stoff jeg her bare kan antyde, skulde føle sig fristet til å skrive en ny «Vår felles venn», så vil han dog til en slik roman ha den beste delen av stoffet tilgode i det som videre er å fortelle om hovedpersonen Thomas Bennett.

Reisebyrået.

Ennu for to-tre menneskealdre siden var de fleste reisende notable reisende. Selv ute i verden var det — bortsett fra sjøfolkene og utvandringene — den tid mest bare folk av rang og rikdom som drog ut for å se fremmede land. Før dampskibene og jernbanene mer almindelig vant folks tillit og bragte istand en større bevegelse var der næsten alltid over den fremmede reisende en stemning av Parsifalsangeren:

Fahrend zieht er durch die Lande,
Wind und Wolken ziehen nach,
Und mann kennt im Land den Reiter,
Wolferam von Eschenbach!

Ja, og så håndverkssvendene, naturligvis:

Das Wandern ist den Müllers Lust, das Wandern!

Men Norge lå fjernt fra Europas landeveier, det var i mange stykker et nyopdaget land. Hit drog mest bare de som hadde sans for det sjeldne og eventyrlige og hadde god råd, og den fremmede reisende blev hele landet over sett på som han enda er det i mange av våre avdaler: Framand-

karen hvis komme fyller ung og gammel med nysgjerrighet.

De høie britiske damer og herrer som hadde fått lyst til å se vikingenes gamle land eller aktet sig på jakt eller fiske, pleide skrive til det britiske generalkonsulat i Christiania og spørre sig for. Som konsulatsekretær fikk Thomas Bennett i særlig opdrag å skjømte denne del av konsulatets gjøremål. Ved hjelp av Abelsteds Reisc-Router og på sine egne erfaringer stakk han ut turer for dem, han møtte lordene ved Englandsbåtens ankomst, hjalp dem med råd og utrustning og så dem vel avgårde innover landet.

Mens han våren og sommeren 1850 var optatt med dette, spirte det hos ham, at her var der noget å gjøre, her var der en annen og større bruk for Store Strandgate 17 enn til diligencene og drosjene. Generalkonsulen var enig i at her var en selvstendig opgave å utvikle, en ny og påkrevet forretning å sette inn. Forretningsmessig sett var det sin drosjeforretning som Thomas Bennett utvidet til en forretning med utleie av karjoler til turister. Dette var grunnideen.

Han var straks klar over den linje han også hele tiden siden fulgte: at han, som konsulatet, måtte meddele alle opplysninger gratis. Og det blev efterhvert i smått og stort en mektig gratis opplysningsvirksomhet han utfoldet!

Hver skulde ha *sin* rute utstukket på hans

ansvar, hver især sine særlige vink og råd. Når en ny vei, en ny dampskibslinje, eller senere en ny jernbane åpnedes, gjorde han det straks kjent i England. O. s. v. Vi skal siden høre nærmere om denne del av hans gjerning. Alle bestillinger til hoteller o. a. gjorde han likeledes gratis, uten den godtgjørelse fra hotellenes side som først sent blev sedvane. Han dirigerte f. eks. hundrevis av turister til Nordkapsskibene, overvant de fremmedes betenkeligheter ved å ta denne ruten og i mange tilfeller deres frykt, men der gikk en hel menneskealder før der blev truffet en ordning med provisjon for ham av den mengde billetter han på den måten fikk omsatt. Han skaffet tolker, reiseførere og tjenestefolk — nogen engelske tok norske tjenestegutter og tjenestepiker med sig tilbake til England. Ovenpå alt dette andre gratisbryderiet fikk han regelmessig hver høst et ekstrastrev med bl. a. å opspore efterglemte smykker og ur og klæsplagg og forsvundne kufferter...

Betaling for alt dette fikk han alene på den almindelige kjøpmannsfortjeneste av turistutrustning og annet som han holdt tilsalgs i Store Strandgate 17, og på utleie av karjoler og hester. Det var ikke ualmindelig, at folk trodde han tjente mange penger på sitt reisebyrå. En nordmann forsøkte om en tid å konkurrere, men han grep storlig feil ved å ta sig betalt av de reisende for arbeidet med å utstikke ruter o. a. og måtte snart

slutte. Bennett var i virkeligheten glad til, om alle hans forretninger tilsammenlagt bare så nogenlunde svarte sig.

Han startet sitt reisebyrå helt på sine egne ideer uten nogetsomhelst forbillede. Og så riktig traff han, at praktisk talt all trafikk gikk til ham. Riktignok var noen få år iforveien et reisebyrå begynt i England. Men det var ennå i sin vorden og lite kjent, dertil grunnlagt efter helt andre linjer.

Det har imidlertid sin interesse, at de to pionerer og ikke-forretningsmenn Thomas Cook og Thomas Bennett omtrent samtidig og begge rent tilfeldig kom inn på den tanken å organisere og utvikle reiselivet på forretningsmessig grunnlag.

Dette er kort fortalt berøringspunktene mellom disse to menn, hvis tilfeldige innfall på samme område, så å si parallelt, utviklet sig til berømte verdensforretninger:

En ung baptistprest og måteholdsprekiant var i 1841 med på å arransjere et stort måteholdsstevne i Loughborough ved den nyåpnede Derby—Rugbyjernbane. Mens han selv travet veien langs jernbanelinjen kom et tog forbi; det slo ham, om ikke selskapet kunde kjøre et ekstratog for å hente deltagere til stevnet fra Leicester. Han fikk sine medarransjører og jernbaneselskapet med på sin idé om ekstratog og billige billetter, og han leiet et tog, fylte det med 570 passasjerer

for 1 shilling billetten. Det blev en stor succes. Men det blev sett på som et enestående undtagelsestilfelle, store folkemasser hyldet de reisende ved avgang og ankomst, begivenheten omtaltes i avisene langt utenfor England. Mannen med ideen tenkte imidlertid videre, han så at jernbanen på den måten kunde bli et kraftig middel til å fremme måteholds- og søndagsskolebevegelsen, trekke folk til den og gjøre den populær, ta den gryende reiselyst i den religiøse propagandas tjeneste. Han fortsatte med å utnytte sin oppfinnelse de par følgende år. På en dag i 1843 hadde han endog 4600 skolebarn med lærere på utflukt med jernbanetog. I 1845 utviklet han sin idé til en forretning for fornøielsesturer: han gjorde kontrakt med ett, siden med flere jernbaneselskaper om at hvis de vilde stille tog til hans rådighet påtok han sig å skaffe passasjerer og arransjere utflukter. Samme år førte han det første reiseselskap (350 personer) utover Englands grenser — til Skotland, hvor dets ankomst i Edinburgh blev salutert med kanoner og hvor the Lord Provost og «hele byen» med et musikkorps i spissen førte det til rådhuset, der begivenheten feiredes i begeistrede hilsningstaler. I 1861 førte han halvannet tusen arbeidere fra London til Paris og viste dem om der, og i 1864 fik han istand den første selskapsreise (500 personer) til Schweiz, senere samme år den første til Italia.

Den unge baptistprest het Thomas Cook, og dette var begynnelsen til reisebyrået Thos. Cook & Son.

Det var *jernbanen* som gav den unge prest ideen. Man kan si, at det på lignende måte var *karjolen* som gav den unge konsulatsekretær Thomas Bennett *hans* idé.

Det varte ikke lenge innen Thomas Cook — før han i begynnelsen av 70-årene åpnet filialer i Norge — søkte samarbeid med Thomas Bennett. Men denne foretrakk å bevare sin forretning uavhengig og selvstendig utvikle de forbindelser han alt hadde knyttet og det grunnlaget han alt hadde lagt. Og — som han selv sa: — «dertil kommer at Cooks byrå er anlagt med den store masse-trafikk for øie under ganske andre forhold enn vi arbeider under hertillands. Mens Cook i utlandets millionbyer kan organisere tallrike og store reiseselskaper og utstede tusener av jernbane- og dampskipsbilletter, kan der ikke i Norge være tale om denslags forretninger på grunn av hotell- og kommunikasjonsforholdene. Min forretning er derfor anlagt med disse forhold for øie. Men Cook kan ikke nøie sig med bare å sende denslags folk for hvem luksushoteller og moderne kommunikasjoner ikke er en absolutt nødvendighet men som er fullstendig tilfreds med hvad landet kan by m. h. t. forpleining og befordring og som først og fremst finner sig til-

freds med de primitive forhold og landets stor-
slagne natur».

Dette nøkterne syn på saken hindret ham dog ikke et øieblikk fra å sette sig de store mål. Efterhvert som de primitive forhold i forpleining og befordring avløstes av mere europeiske, nyttet han enhver anledning til reisetrafikkens utvidelse og sitt byrås vekst. Hvor riktig Thomas Bennett så og dømt og hvor støtt og målbevisst han arbeidet efter sine egne fremgangslinjer viste bl. a. en statistikk i 1900 som gjorde det klart at Bennetts hadde fler turister i «Skandinavien» enn alle andre europeiske turistbyråer tilsammen.

Karjolen og fjordingen.

Stolkjerren og karjolen (begge forholdsvis nyere oppfinnelser og begge av det latinske *carrum*) var i slutten av det 18de og førstningen av det 19de århundre blitt de nasjonale kjøretøier i Norge. De var ytterst lite brukt ellers i verden. Selv i Frankrike var karjolen så sjelden at den synes å være kommet til England den lange veien over Norge! Men *her* passet den. Og det av to grunner: fordi den var så lettløpende på våre bakkede veier og fordi den var lett å frakte over de utallige broløse elver, vann og fjordarmer: de to hjulene var forte å ta av og få plass til i båten, hele resten dertil bare én manns løft og ikke for tung for en ganske liten fergepram.

Nest landet og folket var det karjolen og fjordingshesten som blev engelskmennenes største opplevelse i Norge.

Den norske skysskarjolen var imidlertid en meget primitiv utgave av den franske «bærestol på hjul». Den var høist umakelig og trettende å kjøre i på de lange veiene, den var uten fjærer, sjekrene var

heller ikke alltid av ask og den var meget ofte ustelt og usolid. Engelskmannen kalte skysskarjolen «an abominable nutshell» og påstod at de fikk heksekudd av å sitte i den. Det var da også Thomas Bennetts erfaring, at «det eneste man ikke kan stole på i Norge er kjøretoiene», og her var det han satte inn den idé, omkring hvilken smått om senn reisebyråets verdensforretning bygget sig op.

Han så at det foreløbig ikke nyttet synderlig med andre slags vogner enn karjoler i Norge. Men han bestilte sine egne karjoler fra karjolfabrikken i Drammen, efter egen tegning, og åpnet sitt eget salmakerverksted i Store Strandgate 17.

Han løftet karjolsetet høiere over hjulakslen, det hjalp straks på makeligheten og tryggheten, han bygget ryggstøet høiere og polstret det, så det gav full hvile for ryggen. Dertil opfant han skvettlær med klaffer på sidene og til å slå op over brystet, og innførte tømmer av lær. De reisende klagte over at de fikk kuffertene sine ødelagt av skyssguttene som satt på dem under kjøringen og sparket på dem når de hoppet av og på ved bakkene og grindene, og dem var der mange av! Derfor konstruerte han karjolkufferten, trekassen som akkurat gikk mellom hjulene og blev spent fast med brede lærremmer på brettet bakpå. Så kunde engelskmennene sette igjen de fine kuffertene sine i Store Strandgate 17 eller

legge dem ned i kassen. Og til å henge foran på skvettbrettet laget han «flaskeforet» med plass til seks flasker for de dengang — og for nogen ganske få mennesker ennå — uundværlige buteljer whisky og konjak. Sluttelig utstyrte han noen karjoler med vognfjærer — også det var en forholdsvis ny engelsk oppfindelse —, fjæret samtidig karjolputene og var omhyggelig med å få god og elastisk ask i sjekrene.

Dette var kjøretøiet som ingen engelskmann kunde stå for. Den lettløpende og lett fjærende karjol, forspent den vidunderlige fotrappe og fot-sikre fjordingshest — «det lille norske jernbanelog» som en engelsk skribent kalte fjordingen — det var noget for dem!

«Vær så vennlig å legge vår rute slik at vi får mest mulig anledning til karjolkjøring», var en ikke ualmindelig anmodning. Og der utviklet sig også en ganske betraktelig eksport av karjoler, hovedsakelig til Britannia og Irland, men en og annen gikk også til — Frankrik, ja til Russland. Jarlen av Shrewsbury bestilte ikke mindre enn tre karjoler (den ene blev særlig bygget for kappkjøring), en slede og fire norske seletøier og bestemte selv farvene på det alt sammen i minste detalj. Sir George Wombwell, Newbury Park, fikk over til sig en karjol og et norsk seletøi, grevinnen av Morton kjøpte en dobbeltkarjol (gigg), capt. de Bathe i London en karjol med bjørne-

skinnsfell o. s. v. «Jeg er fullstendig overbevist om», skrev lady di Beauclerk i sin bok «A Summer and Winter in Norway», «at om vi kunde kjørt våre karjoler gjennom Hyde Park vilde våre kjøretøier vakt en sensasjon som langt overgikk hvad samtlige de firspente kjøreredskaper, som London har å opvise, kunde avstedkomme av opsikt.» Sensasjonen uteblev heller ikke, hverken i Hyde eller adskillige andre av Old Blighties parker!

Hjulene på eksportkarjolene var konstruert noget annerledes enn på dem som blev bygget til bruk i Norge, hvor de måtte beregnes på stadig å skulle tas av og settes på igjen. Prisen på de dyreste karjoler var 20 pund, på de billigere 15 pund.

Endel engelskmenn kjøpte karjoler og hadde dem stående i Norge fra år til år, således lord Waterpoole, hvis karjol snart overvintret i Christiansand, snart på Lillehammer, så i Trondhjem og så i Christiania. Andre kjøpte sin karjol ved ankomsten og solgte den igjen ved avreisen. Men de fleste leiet dem efter følgende tariff: for en karjol pr. dag 2 mark og for seletøiet 10 skilling, for en måned 40 mark, for 2 måneder 70 for tre 90 og for fire 100 mark. Det hendte iblandt at nogen, således oberst Oakes, kjørte omkring i Norge samfulle fire måneder itrekk. På hvert skyss-skifte fikk de da friske hester, iblandt kjøpte de sig også en hest ved ankomsten.

og solgte den igjen ved avreisen. Bennett eide selv i mars 1852 25 hester som Paul Holbøe fra Våge kjøpte til ham på Lillehammermarken, derav tre som han fikk redet inn til ridehester av en berider i Christiania. I mai samme år averterte han etter ytterligere 20 hester tilleie for seks uker. Hestene hans gikk i drosjetrafikken i Christiania og i skyss til nærmeste skifte.

Den første tiden blev det mest med de to hovedruter: gjennom Gudbrandsdalen over Dovre til Trondhjem og gjennom Valdres eller Hallingdal til Lærdalsøren (og Bergen). Så kom Telemarks-, Romsdals- og Østerdalsrutene til. Og efterhvert utviklet han idethole 25 «karjolserieture», hver i fem utgaver: 1 person i karjol, 2 personer i trille, 2, 3 og 4 personer i kalesjevogn. Så snart en ny vei åpnedes eller gjordes farbar for kjøring føiet han den inn i sine serier. Men først fór han veien selv eller sendte en betrodd mann ut, således en mann til Telemark for å lage en ny rute der så den lange kjøreturen fra Kongsberg til Odda kunde undgås. Han ordnet sig med en rekke kommissjonærer, hvilesteder og «karjoldepoter» utover landet, således på Lillehammer (cand. Ormsrud), på Støren (pakhushforvalter Erts-hus), i Trondhjem (Britannia hotel), i Romsdalen på Vøblungsnes (Onsum), på Åk (Landmark) o. fl. Karjoler som blev leid for hele turen eller for en del av den, blev satt igjen på et av hans depoter.

. . . Hver mandag i juni, juli og august, når Wilsonbåten kom fra Hull og London, blev det livlig i og omkring Store Strandgate 17! Det yrte og summet i de mange små rum, på tunet og utenfor på gaten.

På tunet var det først salmaker Gulbrandsen og siden gamle salmaker Olsen som svang sceptret. Olsen hadde sitt verksted oppe på svalgangen, der holdt han hele året rundt på med å lage og reparere seletøi, stoppe rygger og seter — hans rygger var rent berømte — og gjøre kuffertremmer. Når turisten kom ut fra kontoret med sin reiseplan, var det bare å rope: «Olsen!» Og Olsen kom klaprende på sine tresko og trakk frem den ene karjolen efter den andre og hadde et godt ord å si om hver især: *den* hadde hertuginnen av Kent kjørt i, *den* hadde hertugen av Marlborough brukt, den hadde selveste prinsen av Wales kjørt i til Sundvollen og tilbake. Olsen var bedre bevandret i det britiske overhus enn i sin egen slekt. Den reisende valgte sin karjol (næsten alltid skulde han ha karjol). Og Olsen tok til å rigge den ut: seletøi med bærepute (bæreputen var også en ukjent luksus for skysshestene til Bennett innførte den), karjolkuffert, flaskefor. . . Men var det nok? Olsens interesse for turistene gikk langt videre, han hadde omsorg også for deres maver. De hadde vel ikke glemt chlorodyne? Enn kjeks og marmelade? Chlorodyne

var datidens patentmedisin, engelskmannen svor ved den omtrent som ved aspirin nutildags. Når den uvante kost på landshotellene hadde vendt op ned på fordøielsen, var det chlorodyne som måtte til «to put everything straight». Og hvitt brød var ikke å få på landshotellene, biscuits og marmelade måtte de endelig ikke glemme. En særlig lekkerbiskken for de engelske var også de røkte rensdyrtunger, de hang i hundrevis under taket oppe på loftet, og jeg har hørt en si at han ennå 50 år efter har lukten av dem i sin nese efter besøk på det loftet.

Så hengte Olsen smørepotten på vognakslen (Bennett innførte vognsmedelse i tønnevis fra England) og trakk karjolen ut på gaten, løshest blev hentet fra skyss-stasjonen og turisten satte sig opi. Men ingen fikk kjøre før Olsen hadde gjort en siste inspeksjon — fra selepinnene, om de var forsvarlig festet, til han sluttelig tittet inn under vognen om smørepotten hang godt fast. Så gav han turisten en svøpe i hånden og uttalte med eftertrykk disse ord: «Husk nu på alltid å holde *tilhøre*, ikke tilvenstre som i England, men tilhøre, det bruker vi her i landet, og husk endelig på å smøre hjulene godt hver morgen. Good bye and happy return!»

Alt i alt la Bennett sig efterhvert til omtrent 100 karjoler, 20 triller, 12 kalesjevogner og 12 gigger. Der krevedes stor nøiaktighet for å holde

greie på alle disse vognene som så tillitsfuldt blev sluppet løs utover landet. Særlig bråk var det med seletøiet, bæreputene, svøpene og smørepottene, snart blev det ene snart det andre vekkt. Av og til kjortes jo en karjol eller en kalesjevogn istykker eller forvillet sig ut på bygden så der kunde gå op til et år før den blev opsport igjen. Det hændte dog ikke mer enn en gang at lensmannens lempelige hjelp måtte påkalles for å få en karjol tilbakelevørt. Bennett blev ikke skuffet i sin tillit til de norske. Overraskelsene kunde likevel være mangeslags. Som engang Bennett på bestilling hadde dirigert etpar karjoler fra Støren til Åk i Romsdal til etpar engelskmenn. Etpar andre utlendinger som overnattet på samme hotell stod imidlertid *meget* tidlig op, nettop den morgen. De fikk i all stillhet engelskmennenes karjoler forspent og kjørte avgårde til Lillehammer med dem, . . . formodentlig under avsyngelsen av den kjente gamle vandrersang:

Wer reisen will
der schweig fein still
Steh auf in frühen Morgen,
und lasse heim die Sorgen! . . .

Morsomt kunde det heller ikke være for Bennett iblandt å møte sine fine karjoler om høsten på Christianias gater nedlastet med kreaturhandlere som hadde tatt dem i returskyss inn til kreaturmarkedet og fikk plass tre og fire på en karjol. . .

Men Bennett var ikke den mann som lot sig overraske. Og minst av alt den mann som tillot noget å ærgre sig.

Om høsten gjalt det å få dirigert så mange kjøretøier som mulig tilbake til Christiania. I byens politivedtekter står der et forbud mot å kjøre mer enn to kjøretøier sammenbundet på byens gater. Det forbudet daterer sig fra den tiden da Bennetts karjoler, bundet sammen i rekker på ti og tolv, blev kjørt fra Store Strandgate op Carl Johan og Fredriksgate til vinteroplag på Hegdehaugen. På hjørnet av Fredriksgate blev der alltid stor ståhei og trafikkstans når karjolene en for en, den bakerste først, måtte lempes op mot Drammensveien for at hele rekken skulde klare svingen. Det var stor guttesport i de dagene å få lov til å sitte på den bakerste karjolen i hver rekke av det lange tog. Det var et gatebillede som i lang tid også moret politiet. — Ja, nå er da høsten kommet for alvor! sa de spaserende på Carl Johan, når de lange rekker av tomme turistkarjoler kom i prosessjon opover gaten. Men en vakker dag var der en ordensmann som gjorde et stort nummer av «det provinsielle preg som dette optog satte på hovedstadens hovedgate», og så fikk politivedtektene en ny paragraf...

Bennett hadde dannet en egen forretning av sine kjøretøier: «Norsk Karjol-Compagnie». 1879 blev skyssberegningen forandret fra mil til kilometer og

skyssen blev derved litt dyrere enn efter det gamle system. For en karjol med fjærer blev det da 30 kroner i leie fra Christiania til Støren, 25 kroner for en karjol uten fjærer, men med fjærer i puten. For en karjol med fjærer fra Christiania til Romsdalen var leien 26 kroner, returskyss det halve. Samme år, i 1879, fant Bennett at jernbanene overflødiggjorde videre utvikling av karjolforetningen, og i 1898 solgtes alle de gamle kjøretøier på nær noen få kalesjevogner i Ottedals- og Gudbrandsdalsrutene. Turistvognmennene på Valdresruten o. a. hadde da skaffet sig så gode vogner at det var blitt overflødig for Bennett lenger å ha noen der. Og han inngikk bl. a. kontrakt med hver enkelt av de omkr. 100 skysskjørere i Odnæs og Lærdalsøren; de dannet en forening med faste priser, forpliktet sig til å holde førsterangs vogner og hester, og hver den som vilde bruke dårlige saker blev ekskludert.

Thomas Bennett støttet sterkt dyrebeskyttelsesforeningen i dens krav om å få en lov til hindring av dyrplageri i skysstrafikken, loven gjennomførtes i 87. Det var uvesenet med de såkalte «private vognmenn» som hadde kastet sig inn i skysstrafikken som loven var rettet mot — og Bennett fremhevet eksempler på at der var skyss fra Odnæs til Lærdalsøren med samme hester frem og tilbake: 600 miles på 6 dager med to hester for en kalesjevogn med 3—4 personer og stor bagasje.

Han var hestenes venn, og særlig var det selv-sagt den fra gammelt av besungne fjordingshest som hadde hans kjærlighet.

Darwins sønn hadde under et besøk i Norge samlet endel opplysninger om fjordingshesten, og Darwin skrev til generalkonsul Crowe etter mer om dem. Crowe bad da Bennett svare Darwin. Bennett sendte ham uttalelser av professorene Boeck, Rasch og Esmarck og skrev selv en hel liten avhandling om «Dun horses» (gulaktige hester) i «The Field». Disse opplysninger er bearbejdet av Darwin i hans bok om «Animals and Plants under Domestication» (1861).

Bennett sendte ofte fjordingshester over til England og kunde ledsage dem med slike brev som at «den er vant til et stykke sukker og en god munnfull brød engang imollem og liker å leke med barn og bli kjelt for». Alle de hestene som han sendte over blev store sukses'er -- når fjordingene hadde fått en tids engelsk «*stabling and grooming*» kan en også vite at de blev nogen «darlings», om de aldri hadde vært det før.

Bennett fremhevet også stadig overfor turistene at de allerfleste norske bønder var så glade i hestene sine at man neppe kunde fornærme dem blodigere enn ved å drive hestene mer enn bøndene selv vilde.

Foruten engelske og skotske rikmenn var der adskillige engelske prester som kjøpte fjordinger

fordi de var så omgjengelige og støe og forstod menneskelig tale. Her, i dette siste punkt, lå der imidlertid en stor vanskelighet for de mange engelskmenn som var vant til å reise og kjøre i Italia. Der sier man nemlig «ptro» til hestene når man vil skynde på dem, mens de norske hestene til de reisendes konsternasjon bråstanset nettop når man sa «ptro!» En engelsk skribent som klager over hvor vanskelig det var for ham å lære sig det nye hestesproget, vier da også et langt stykke til hestesprogfilosofiske funderinger og håper på at verdensfreden engang vil skape mer enhet og harmoni også på dette område.

Engelskmennene hengav sig til karjolkjøring med nordfjordingen som en storartet morsom sport. De satte iblandt skyssguttene op i det fjærete setet og hang selv med dinglede ben bak på brettet for riktig å nyte kunsten.

Viscount Pollington var blandt mange andre en ihærdig «karjolist» [det var forøvrig også ham som først førte norske ski og norske kjelker til England og brukte dem der]. En sommer i 60-årene da Pollingtons familie bodde på Høvik, hadde de spaserende på Karl Johan og Drammensveien det hyppige syn å se to peers of England, jarlen av Mexborough og jarlen av Leicester, sitte bak på skyssguttsetene på hver sin karjol, med sine ladies oppe i karjolene, mens de kjorte hver sin blakke nordfjording frem og tilbake

mellem Høvik og byen. Kanhende de spaserende på Karl Johan og Drammensveien gjorde store øine når de fikk høre hvem de to skyssguttene der bak på brettene var. . . De gode borgere av den lille hovedstad nød synet av denne glade sport som de selv av den gode tone var forhindret fra å hengi sig til. —

Thomas Bennett gav den engelske løytnant Michael Biddulph æren for å være den første som i større monn gjorde engelskmennene oppmerksom på Norge som reiseland. Det var Biddulph, mente han, som gav Londoner-forleggeren John Murray ideen til den første «Handbook for Travellers in Denmark, Norway, Sweden and Russia», den utkom i 1838. Bennett antok at ihvertfall den norske delen var skrevet av Biddulph og hans reisekamerat Thomas Forester.

Om Biddulph forøvrig er å fortelle at han holdt på å bli arrestert da han kom til Christiania igjen i 1851. Han var ivrig jeger og hadde med seg en kuffert full av krutt og andre farlige saker. Der blev stor ståhei omkring denne kufferten da den åpnedes av tolderne, og Biddulph blev meldt til politiet for «forsøk på å sprengne toldboden i luften» . . . Biddulph kjøpte sig imidlertid en kua i Christiania og tok den med til sine forskjellige stasjoner opover landet, og denne kua blev han så godvenner med at Bennett siden måtte sende

den til ham i England. Som general sir Michael Biddulph kom han atter til Norge i 1887 med et stort selskap engelske venner som var hans gjester i Hornindal og Faleide. Derfra gjorde han utflukter til gamle tomter — enkelte hadde han ikke sett på halvhundre år. Men, skrev han, Hardangerfjorden er nu så overfylt at en likesågodt kan opholde sig ved et engelsk badested. I den engelske kirken i Odda var der 50 engelskmenn siste søndag. I mine gamle trakter i Gudbrandsdalen er det fremdeles like billig å leve men omkostningene ved å reise er betydelig øket». Det gjorde sterkt inntrykk på ham at nogen bønder i Gudbrandsdalen straks kjente ham igjen efter de mange år og tok imot den gamle general med samme uforanderlige gjestfrihet og åpne vennlighet som hadde møtt den unge løytnant og jeger.

Murrays håndbok av 1838 blev hurtig foreldet og ny utgave kom først i 1849. Da var imidlertid også den norske boktrykker Jacob Chr. Abelsteds «Praktisk Lomme-Reiserouter», som første gang så dagens lys i 1840, kommet i tredje utgave. Og det var denne, og senere den fyldigere utgave av 1853, som Bennett gjorde bruk av i sin forretning. Det var også den han la til grunn da han i 1858 første gang utgav sin engelske reisehåndbok for Norge, en bok som — på to år nær — hele tiden siden har været en regelmessig og betydningsfull institusjon.

Hadde enn Thomas Bennett sine forløpere var

han dog den første som *planmessig* og efter en stadig utvidet målestokk gjorde utlandet kjent med Norge som reiseland. Den første også som så at utenlandske turistens reiser måtte ordnes i detalj på forhånd, at de dengang ikke her i landet som sydpå i Europa kunde flakke omkring på egen hånd.

Og den sterkeste drivfjæren i dette arbeid var ganske utvilsomt hans *gentlemansmessige* tjenstvillighet sammen med den *glede over Norge* han personlig hadde oplevet. Hele hans ferd viser og beviser dette. Det var et rent pionerarbeid. Og som det meste pionerarbeid mer kronet av arbeidsglede enn av timelig belønning. I sitt 70de år skrev han til en av sine gamle krigskamerater fra 48: «— og dog har jeg med all min virksomhet ikke tjent så meget at jeg har kunnet legge mig noget tilside». Men *nasjonaløkonomisk* kunde det reiseliv, hvis organisator han hadde været, alt da regnes i millioner inntekt hvert år.

Thomas Bennett furnerte stadig utlendinger som vilde skrive om Norge med opplysninger, besvarte deres spørsmål, forklarte dem stort og smått. Betegnende er disse linjer til en amerikansk dame, miss Davies, som skrev en bok om sin reise i Norge: «Ærlighet er en *medfødt* dyd hos norske landsfolk, så sterkt preger denne egenskap deres vesen og karakter og så usvikelig praktiseres den. Her kan man f. eks. se hvitvask i mengde ligge

ute på gresset ved veiene hele natten uten at nogen frykter for at noget skal bli stjålet. De norske reisende pleier ikke låse sine værelser og lar sine kufferter stå åpne. Jeg får stadig tilbake gjenstande av enhver art som er tapt på veiene eller hotellene av turistene, klokker, ringer, klær o. s. v.»

Samtidig var han dog fullt opmerksom på visse mindre heldige sider ved folkekarakteren. Han fremhever den almindelige renslighet, men dekker heller ikke til for skittenferdigheten sammesteds. I sin forretning fikk han rikelig anledning til å gjøre folke-psykologiske studier: f. eks. hvordan folk i nogen bygder holdt hans kjøretøier i flott stand og alltid hadde den smukkeste orden i regnskapene, mens de i andre bygder sjusket iveri, lot kjøretøiene stå ute i allslags uvær, gadd ikke engang legge Bennetts egne presenninger over og møtte op til skyss med dem så sølete og fele at f. eks. biskoppen av Southwell nektet at kjøre med dem og gjorde vendereis. Bennett måtte også iblandt minne skysskafferne om skysslovens takster og «ta» en skyssgutt som hadde været uartig overfor damene. Men samtidig kan han ikke sterkt nok rose folks høflige og verdige holdning i nabobygdene og klager heller over at deres priser er «absurd lave». Og hans almindelige dom er denne: «I intet annet land viser de innfødte en slik høflighet og opmerksomhet mot enslige

fremmede damer som i Norge, hvilket er en god måler for folkets kultur».

Hans håndbok har på flere måter spilt en ganske merkelig rolle i reiselivets utvikling i Norge. Det var ikke for intet at lensmann Hansen i Lesje i Trondhjems-avisene i 1879 skrev at «en god omtale i Bennetts håndbok betyr ikke bare større besøk for vedkommende skyss-stasjon eller hotell men også større inntekter for folk i bygdene, mens en mindre god omtale hurtig virker motsatt. Hvad tror man f. eks. ikke det har å bety når Bennett finner å burde fremholde om et enkelt hotell i Hardanger at rike amerikanere sier at stedet der er det beste de har møtt i Europa?»

Det var heller ikke for intet at «Times» i 1882 skrev: «Enhver turist i Norge kjenner Bennett og Bennetts håndbok. Denne siste er en helt igjennem forretningsmessig og gjennempålidelig fører og dens nytte bevises ved at den i år er kommet i sin 22de utgave. Den er ikke stor men rummer en rikdom på praktiske råd og vink. Mr. Bennett selv er et slags allvitende forsyn for turistene, alltid i forgrunnen, men på en så absolutt opriktig og tillitvekkende måte at intet faller en naturligere enn å legge sin sak i hans hender».

Bennett noterte omhyggelig fra første året de reisendes uttalelser om rutene, skyssen, hotellene o. s. v. Var der klager — og det hendte jo — forela han dem alltid for synderne før han redi-

gerte sin håndbok, han sparte ikke møie eller ubehageligheter for å komme til det absolutt rettferdige uttrykk. Han innførte forskjellige grader som «good lodging, very good lodging, exquisite lodging», og han hadde den glede efterhvert å kunne flytte stadig fler lodgings opover i gradene. Men han tok heller ikke i betraktning kort og godt å sette «miserable» efter en stations eller et hotells navn, når *det* passet. Og selv om han dessårsak iblandt kunde få grove brev, beholdt han sin karakteristikk uanfæktet til han blev overbevist om at bedring var inntrått — hvilket ikke pleide vare lenge.

Av «Den norske turistforening» var han et interessert medlem fra dens stiftelse og samarbeidet stadig med den. I referatet fra generalforsamlingen 1868 står der således bl. a.:

«Hr. Bennett fremsatte forslag om at turistforeningen skulde sørge for at man fikk en ordentlig bro istedenfor tre råttne bjelker over Søndre Slettefossen mellem Stueflåten og Ormeim. Han gjorde fremdeles opmerksom på at rideveien til Buarbreon var opfylt av nedfaldne fjellstykker, man burde derfor oparbeide ny vei dit. Fremdeles at veien til Lerfossen nær Trondhjem er meget dårlig. Endelig foreslog han at man skulde se å få bygget jernbro over Vøringsfossen. Generalforsamlingen fandt at veien til Lerfossen lå utenfor foreningens område, men bemyndiget direksjonen til å ha sin opmerksomhet henvendt på de øvrige forslag forsåvitt foreningens midler strakk til og i den utstrækning den fandt ønskelig».

Og når det hendte at Bennett ikke kom nogen vei med enkelte optrekkere og vrangpeiser så

kunde han samle klagene til oplesning på turistforeningens generalforsamling; foreningen utstilte synderen med navns nevnelse og adresse i sin årbok og fikk sin tillitsmann i vedkommende distrikt til ytterligere å ta sig av saken.

På samme måten tok han av og til også turistene vennlig men bestemt i øret.

Således når han i spissen for sin håndbok satte følgende «nyttige vink»:

«Ingen engelske i Norge bør nogensinne komme med noen uttalelse eller bemerkning som de *tror* ikke vil bli forstått av de norske i nærheten. Det er ikke usedvanlig å høre engelske turister komme med nedsettende bemerkninger om det folk og det land de reiser i. I ethvert tilfelle er det udannet å kritisere dem hvis gjestfrihet De nyter. Det er ganske særlig tilfellet i Norge hvor innbyggerne av alle klasser som den almindelige regel utmerker sig ved den mest fullkomne naturlige høflighet og en likefrem og ekte velvilje overfor de fremmede. Istedetfor å komme med nedsettende, og sedvanligvis grunnløs, kritikk bør man derfor heller benytte anledningen til å lære gode manerer og vente med sine dommer om folk og forhold til man er blitt bedre kjent med landet» . . . Eller et annet «nyttig vink»: «Skyss-stasjonenes dagbok er til for at de reisende deri skal kunne innføre klager over optrekkeri el. l. Men enkelte engelske reisende har hatt den slette vane å nedtegne i dagbøkene så mange fjollede bemerkninger at autoritetene av den grunn sjelden tar nogen notis av hvad der står skrevet på engelsk i dagboken. Det må derfor sterkt tilråes at slike uvittige engelskmenn holder op med dette uvesen» . . . Et tredje nyttig vink var dette: «Folk som De møter på veien vil sedvanligvis ta til hatten og venter at De på lignende vis gjengjelder deres hilsen. Nordmennene tar også hatten av i butikkene og de anser de folk som ikke gjør det for høist uopdragne. På samme måten vil den som sier «vær så snild å la mig få en hest så snart

De kan» i en høflig tone, alltid øieblikkelig bli tilgodesett, mens den som overlegent sier «hest straks» vil se sig behandlet på en vidt forskjellig vis».

Det var og er nok også andre enn engelskmennene som kan ha nytte av disse «vinkene».

Alle lange mennesker både i Norge og i utlandet vil også være sin lidelsesfelle Thomas Bennett dypt og innerlig takknømlig for følgende setning som han gjennom lang tid holdt stående i sin håndbok: «Den store forbandelse i Norge er sengene som alltid er for korte for lange mennesker». Og han gir de reisende dette råd: *før* man går tilsengs skal man rydde sengen for skråputene, det hjelper alltså noget . . .

Hvad nu angår skysstasjonenes dagbok kunde der blandt alt tøvet dog også av og til forekomme tilløp til vidd.

I en dagbok på et landshotell hadde en tysker således skrevet følgende hjertesuk:

Wer sich mit der Frau tut auf Reisen verfügen
Hat doppelte Kosten und halbes Vergnügen.

Og under dette sukk hadde en meningsfelle gitt ham sin tilslutning i følgende vers:

Das ewig weibliche zieht uns hinan,
Sagt Goethe. Nun ich will es ihm vergeben.
Ich zog das ewig weibliche hinan,
S'ist manchmal umgekehrt im Leben.

Til de mer vellykkete hører disse linjene av en engelskmann i dagboken i et hotell hvis eiers navn inneholdt ordet «Ravn»:

Beware, beware of the Raven!
it is an omen ill,
with a very dirty nest
and a very long long bill.

(Bill betyr både nebb og regning).

Bennetts bemerkninger i håndboken om veiene og andre forhold har også gjennom tidene gjort stor nytte. Samtidig vekslet han ofte brev med lensmenn o. a. utover landet som skrev og spurte om hvad de burde og kunde gjøre for å skaffe nogen inntekter til bygden av reiselivet. Han kunde svare: «Når Deres dal får likeså god vei som nabodalen vil den utvilsomt bli en likeså sterkt, ja sterkere, benyttet rute». Eller: «Først når de gamle stokkene over elven blir ombyttet med en pålitelig bro vil det være mening i å dirigere vognturister opover på Deres kanter».

Hans opplysningsarbeide i utlandet — længe før han i 1879 begynte å trykke plakater til opslag i utenlandske hoteller og brosjyrer til utdeling — spente over en mengde områder. Han skaffet en engelsk og en amerikansk professor lysbilleder til foredrag de skulde holde om Norge, andre skaffet han opplysninger om dampkjøkkenet, om folkeskolen, om sparebankvesenet. Han arbeidet stadig for å opklare «den fullstendige misforståelse blandt engelske at de må underkaste sig savn og strabadser for å se Norges natur». Han kjøpte restoplaget av Tønsbergs store illustrasjonsverk

«Illustrated Handbook for Norway» (med 136 bilder og 17 karter), det hadde bragt Tønsberg tap og Bennett holdt det tilsalgs i England og Frankrik. For fotograf Abel avsatte han f. eks. et år hele 800 stereoskopbilder og 500 fotografier fra Norges natur og folkeliv. Også for Knudsen, Bergen, og den engelske fotograf Frith solgte han en mengde «fotografi-serier fra Norge»; Edgar Friths ophold her i landet løb forøvrig ut i tragedie: under et forsøk på å ta et fotografi fra fossen nedenfor Stalheim blev han svimmel, gled ned i fossen og blev drept. Lindahl, en svensk fotograf som hadde en meget stor serie av fotografier fra hele landet, har også bidrat meget til å gjøre Norge kjent i utlandet i hin tid før Wilse begynte.

De engelske pleiet å ha sine tjenere med fra England men lot dem oftest bli igjen på hotellene i Christiania; Bennett forklarte at de vilde være aldeles unyttige, ja bare til bry på den videre ferd. Istedet skaffet han dem norske tjenere og tolker. De mest kjendte av hans tolker var Årvold — «på tolk Årvold kan enhver stole i ett og alt» —, Steffen Christensen som var mekanisk arbeider (tidligere sjømann) i Christiania og som i fem somre var kokk og tolk for hertugen av Roxburgh under laksefisket i Altaelven — og styrmann Jørgensen fra Drøbakk som i mange år var mr. Traffords tolk og høire hånd i Torridal. Andre av Bennetts faste stabb av

tolker var Aars, Vamberg, Milton, Brekke, Rønnej, Steffens, Riis og Carl Knudsen, den siste var i mange somre sir Lionel Cathcarts kokk og tolk. Denne faste stabb var også førere gjennom Norge for kongen av Sachsen, kongen av Siam, kongen av Italia, khediven av Egypten og mange andre størrelser.

Tolkene fikk 9 sh., siden 10 kr., dagen og fri reise, men på egen kost. Disse kontantene blev alltid netto for dem, hotellene lot dem få alt gratis, for når disse tolkene kom med reisende var det alltid flotte folk som la igjen mange penger hvor de fór. Engelskmennene klarte sig ofte med «Bennett's Phrase-Book» og brukte sjeldnere tolker enn amerikanerne som gjerne gjorde «a point» av å ha tolk med. Til sin faste stabb av tolker føiet Bennett også etterhvert sine fire sønner. Han vilde de skulde sette sig inn i forretningen fra barnsben av og den første betingelsen var da å lære Norge å kjenne. Han sendte dem derfor ut i skoleferiene som tolker.

En av brødrene har engang fortalt om sin første og sin siste tur som tolk. Det var i 1881, han var dengang bare 13 år gammel, og jeg tar fortellingen inn her da den både gir et godt bilde av reiselivet i de dagene og et interessant bidrag til byråets historie:

•Vi kjørte ut fra Store Standgate 17 i en kalesjevogn og jeg ser den dag i dag gamle Olsen komme løpende efter

og rope at jeg endelig ikke måtte glemme å smøre hjulene hver morgen. Første skifte var Sandvika, hvor gamle Bjørnstad stod ferdig med 2 løshester som var bestilt i forveien. Jeg husker hvor sint Bjørnstad var da han skulde gi igjen på de pengene han fikk, for småpenger var det alltid mangel på. Vi overnattet første dag på Glatveds hotell på Hønefoss og neste morgen fortsatte vi til Randsfjord, hvor vi skulde ta båten til Odnæs. Det var et svære bråk å få vognen ombord. Det var vår største kalesjevogn og kapteinen lot falle onde ord. De reisende hørte dette og da kapteinen fortalte dem at det ikke var tale om å få vognen transportert på båten fra Lærdalsøren til Vadheim blev de mismodige og samtykket i at vognen blev satt av på første stoppested. Vi fortsatte til Odnæs og returnerte derfra samme vei til Christiania. Mine forsikringer om at vi nok skulde få vognen med hjelp intet. Min første tolketur blev således en fjasko. Men senere gikk det bedre og 4 år senere reiste jeg med et engelsk ektepar i samme vogn og samme vei. Da var kapteinen på Randsfjord blitt mere vant til kalesjevogner og transporten fra Lærdalsøren til Vadheim gikk utmerket. Den tur var en særlig opplevelse for mig. Mens vognen blev sendt til Vadheim for der å avvente vår ankomst en senere dato reiste vi over Gudvangen og Eide til Odda hvor mitt engelske ektepar hadde avtalt møte med Lord and Lady Brassey, som foretok en Norgestur med sin berømte yacht «Sunbeam». Mr. Gladstone, den berømte statsmann, var ombord som gjest, og vi reiste alle sammen i «Sunbeam» fra Odda rundt om i Hardangerfjorden til Bergen.

Siste gang jeg reiste som fører var det är kong Edward VII døde. Jeg fikk i spesielt oppdrag av den amerikanske regjering å hente president Roosevelt, følge ham op til Norge og ledsage ham på tilbakereisen over Stockholm. Men denne tur blev plutselig avbrutt, da der på Charlottenberg kom iltegram fra den amerikanske legasjon i Christiania at kong Edward VII var død. Da jeg overbrakte telegrammet til Roosevelt og han hadde lest det, sa han: «Cancel all arrangements. I shall go direct to England».

Utenom Bennetts omhyggelig siktede utvalg av førere og tolker opstod der selvsagt etterhvert en hel del tilfeldige som ikke alltid gjorde standen ære. Disses praining av de reisende kunde til sine tider bli likeså plagsom for de reisende i Norge som den er mangesteds ute i verden. Imidlertid lededes også dette inn i et bedre spor, gjennom dannelsen av «Den norske Courier-forening» i 1889.

Der blev snart ingen mangel på reisehåndbøker i Norge om der enn også med reiselivets utvikling blev bruk for mange og stadig nye. Særlig i 70-årene gikk reisetrafikken og reisekomforten frem med stormskritt. Foruten Murrays, Abelsteds og Bennetts håndbok fikk man Wilsons, Meinichs, Goodmans og Bergs håndbøker, Yngvar Nielsens og alle de senere. I England begynte der i 80-årene å utkomme to turist-tidsskrifter viet Norge: «The Scandinavian» og «The Norway Times», i Bergen startedes tidsskriftet «The Midnight Sun», og en Christiania-avis innførte etpar spalter engelsk tekst beregnet på turistene.

Den som vil studere denne gren av reiselivet i Norge må jeg imidlertid anbefale ikke å glemme den første «Guide to Christiania and its environs» som utkom i 1871. Den blev skrevet av en norsk tolk og er klassisk ved sitt uforsakte, ja sitt enestående engelsk. Den er det mest fullkomment gjennomførte eksemplar av arten: «— and here

you will become a horse to take you upon the hill». Den forteller bl. a. om vår by at

«one or two new churchs too are to be built, which is highly necessary, for the many of the inhabitants of Christiania is growing year for year» . . .

Og den gir et hotel følgende anbefalende omtale:

«At dinner is table-d'hote, and during dinner blows a musiccorps at the amusement of the customers, and where is occasion to see a notable people of which the greatest part is travelling bathcustomers from the whole country. I shall recommend the foreign stranger to take a courier or guide for to be able to spend a day in the most agreeable manner by to view the nearest mountains and prospects.»

Ingen håndbok skal være blit hurtigere utsolgt en denne! Og på regnværsdager når engelskmennene rundt om på hotellene satte sig ned «to make the best out of it» var F. A.s Guide manges trøst i gråværet . . . Boken blev hurtig så sjelden at Bennett [som hadde sikret sig restoplaget] bare benyttet den som foræring til særlig høitstående personer. Den skal ha hørt til kong Edward VII's yndlingslekturø den somren han som prins av Wales reiste her. . .

Notable reisende.

Helt til slutten av 80-årene regnet man nesten bare med britiske — og endel amerikanske — turister i Norge. Forholdsvis sjelden kom andre nasjonaliteter, franskmenn, belgiere, hollendere, russere, italienerne, tyskere, østrikere. Nu og da kom et selskap østrikere under ledelse av Silberhüben, president i Den østrikske turistklubb. Først i 1890 sås tegn til at tyskerne vilde komme i noget større tall.

Før er i disse minneblad nevnt ett og annet navn på utlendinger som fra 1850 kom som landets sommergjester, det kan ha sin betydning å nevne noen flere navn fra Thomas Bennetts protokoller fra 1851 av:

Jarlen av Ellesmere, (som flere somre fisket i Romsdal og som på sin regning fikk Gude og Tide-
mands «Brudeferd i Hardanger» sendt til utstilling i London), jarlen av Ranfurley, lord Stanley, lord Ashburton, lord Garvagh (livsvarig medlem av Den norske turistforening og av The Scandinavian Club i The Strand), lord E. Spencer Chur-

chill (som «opdaget» Søndfjord og var blandt dem som alltid forbeholdt sig, når Bennett planla turene, at de skulde gi mest mulig anledning til karjolkjøring), jarlen av Onslow, jarlen av Leicester (som i mange somre drog til Sundalen), jarlen av Morley (som foretrakk Lærdalsøren og Vossevangen), marquisen av Hertford, hertugen av Roxburgh, hertugen av St. Albans, hertuginnen av Bedford, lord Elibank, lord Eustace Cecil, lord Cole, lord Berkeley Paget, lord Alfred Paget, lord George Paget, lord Savernake, countess of Rosse, lady Hunter, lord Dudley, lord Boyne, lord Desart, jarlen av Coventry, jarlen av Morton, baron Malsen. The Right. Hon. Arthur Wellesby Peel, en ungdomsven av Bennett, fra 1884 Speaker of the House of Commons, hadde i 60-årene som ung mann laksefisket ved Bjørgen i Gula og som speaker gjestet han Norge igjen i 1891 med sin fiskestang. Videre sir William Prescott, sir John Hawkins, Bart., (som «ikke kunde undvære tyttbær»), sir Henry Pottinger, Bart., sir A. Power, sir Barrington (som i mange år fisket på Mølmen i Romsdal og i Sundal), sir John Ramsden, the Hon. Vernon, the Hon. Cochrane, sir Bartle Frere, sir Edmond Lechmere, sir Arthur Mackenzie, sir Horace Rumbold (som la grunnsteinen til den engelske kirken i Christiania), sir Douglas Fox Bart., biskoppene av Southwell, Wakefield (på Løvøen) og Tittcombe, generalene

sir Arthur Cumyngnam (som med sin ven Mr. Trafford fisket i Torridalselven i Overhalla), Mangles, Blackwell, Lathrop, Magee, Wynn, Kemball, Harnett, Ringer, Bowles, Layard (som drog gjennom Jotunheimen med Anders Rusnæs som fører), Longden, Palmer, Menabrere, admiral Baird, oberstene Wingfield (fra han var ganske ung til somren før han i 1891 døde som en meget gammel mann drog han til Norge de allerfleste somrene og hadde bl. a. laksefisket i Stordalselven), the Hon. Napier, Bicknell, de Beaupre, Allen, Elliot, Bramslow, Robinson, French. Foruten denne invasjon av militære kom av store engelske forretningsmenn bl. a. H. O. Wills fra Bristol (som kjøpte hotell Åk i Romsdalen til privatbolic), Robert Armstrong (som tegnet sig som «dobbel livsvarig medlem» av Den norske turistforening til «tegn på at sålenge han levet vilde han ha tilovers for Norge for den tid han hadde reist her»), den skotske forlegger Ths. Nelson, lordmayoren av Bristol mr. Thomas (som drog gjennom Jotunheimen med Ole Rødnæs som fører), o. m. a. Av videnskapsmenn var der også mange, bl. a. professorene Wiltshire, Bayard, dr. T. B. Wilson.

Blandt navnene av andre nasjonaliteter var senatorene Washburn og Mac Millan, grev van den Steen, grev Exelmans, baron Roodenbeke, grev de Borgue, grev Grabinski, marquis de Basano, baron Henri de Rothschild («jeg gleder mig til

igjen å vende tilbake til Norge»), baron James de Rothschild, to fyrster av Lichtenstein og en erkehertug av Østrike, grev Talon, grev Caimi, grev de Lur-Saluces, vicomte d'Audigné o. fl.

En interessant gjest var telefonens oppfinner mr. Bell fra Boston som fortalte Bennett at han opfannt telefonen fordi hans kone var døvhørt, han vilde lage en lydforsterker for hende. Bell var strålende tilfreds over telefonens utvikling i Norge. Men tenk om mr. Bells kone ikke hadde været døvhørt. . !

... Når jeg nevner slike navn — der kunde jo regnes op mange fler — er det fordi de godt viser karakteren av turiststrømmen til Norge de første tiårene.

Og ikke minst fordi de antyder den politiske, diplomatiske og økonomiske betydning turistlivet kan ha for et land som ofte har trengt og alltid vil komme til å trenge rundt om i verden innflytelsesrike fremmede venner. De som gjennom feriereiser har lært vort land personlig å kjenne vil i de allerfleste tilfeller ha fått godhet for både landet og folket. Og slikt veier i den internasjonale politikk og økonomi mer enn mange tror.

Flere av de ovenfor nevnte hørte til dem som Thomas Bennett år efter år sendte en ekstra-kurv med vilt hver jul som foræring og hilsen for at de skulde «tenke på Gamle Norge, mens De spiser det».

Tallrike vidnesbyrd av høitstående engelskmenn

og amerikanere viser at mangfoldige av dem, på samme måten som Thomas Bennett, følte det, «som om de var kommet til sine forfedres hjem» når de kom til Norge. De kjente sig hjemme i dette landet som i intet annet land utenfor sit eget, og de følte sig forunderlig vel i samvær med landets bønder og småfolk. Enkelte kan ikke bli trett av å omtale hvor merkelig en opplevelse det har vært for dem — etter reiser gjennom mange folk — her i dette langt avsidesliggende land å føle sin dype samhørighet, i gemytt, i vesen og tenkemåte, med folk i de enkleste stuer og kår.

Der blir vel siden anledning til å fortælle mer om dette, men det er et forhold som spiller en overordentlig stor rolle i vårt reiselivs historie og utvikling.

Og Thomas Bennett var — både av egen og andres opplevelser — fullstendig klar over dette. Dette med nasjonene er viktig nok, men dette med rasene er noget enda meget dypere og betydningsfullere! Uten en rent intuitiv forståelse av norsk vesen og karakter, uten en dyptgående sympatisk samfølelse med folket vilde Thomas Bennett all dri kunne ha grepet så riktig som han stadig gjorde det. Og all dri kunde han uten det ha blitt den godvenn av små og store utover hele landet, all dri blitt i den grad «en av våre egne» så naturlig og hurtig som han blev det.

De fleste engelske hadde sine damer og mange også sin hele familie med. Nogen blev her ikke bare i sommermånedene, men slo sig ned for længere tid. The Hon. mrs. Arbuthnot kjøpte Elverhøi i Sundalen og der slo hun sig til for livet, hun var likefrem elsket og hedredes av folket med navnet «Sundalsdronningen», hun gjorde en mengde godt der. Hertuginnen av St. Albans med sin datter, lady di Beauclerk, blev et helt år i Norge, i Christiania, på Lillehammer og i Romsdalen. Sir Lionel Gordon Smith likte sig så godt i Faleide at han med sin familie overvintret der og blev der et år, året efter leiet han lensmannshuset på Dalen, og senere kom han og familien igjen sommer efter sommer — alle fire sommermånedene. En forretningsmann Mr. Bamford fra Brighton som i mange somre hadde reist i Norge kjøpte Hengsengen på Bygdøy av Dybwad og Nærnes gård ved Slemmestad, han bodde nogen år på Hengsengen, bygget hus og drev stort gårdsbruk på begge eiendommene. På Hengsengen hadde han 8 kuer og 4 hester og anla i stor stil dyrkning av asparges (som imidlertid hans norske husmann pløiet op for ham det året han skulde begynne å høste nogen nytte av sine store anlegg). På Nærnes anla han for kr. 50,000 i isdammer. Bennett bestyrte eiendommene for ham. Efter Bamfords død i 80-årene kjøpte kammerherre Holst for kongen Hengsen-

gen på Bygdøy for 49,000 kr., «det er det dobbelte av verdien, men det er den også verd for å beskytte kongens mønsterbruk mot ubehagelig naboskap og ugress».

Adskillige andre engelskmenn som på lignende måte kom hit som turister blev interessert i forskjellige foretagender, gruper, fabrikker o. a. og hjalp dem ivei med kapital. Fra lengst syd til lengst nord i landet kom de som våre venner og følte sig hjemme blandt småkårsfolket ute i våre bygder i en grad som nok er en undersøkelse verd....

Samarbeidet med hotellene.

Mange av de «depoter» og «hvilesteder» som Thomas Bennett gjennom overenskomster med bøndene fikk istand langs sine karjolruter grodde etterhvert op til store og gode hoteller.

Han blev hotelleiernes venn, rådgiver og forsyn som han alt var turistenes. Han utførte på sin rolige måte et ustanselig arbeid til hotellvesenets fremme. «Skaffer De bare god mat og nett og rent stell,» kunde han svare nogen av hotelleierne, «så kommer Deres sted snart i ry. Hvetebrød, kjeks, godt øl, engelsk ost og ferskt kjøtt bør De såvidt mulig ha. En engelsk avis holdt i sommermånedene og engelsk porter gjør også sin nytte»... Til andre kunde han skrive: «Når jeg sender Dem en mengde reisende påtar jeg mig et ansvar overfor disse. Den ene tjenesten er den andre verd, og det minste de reisende kan forlange er jo at all ting skal være rent»...

Men så kunde han også ad åre meddele: «Hotellene og skyss-stasjonene er nu uklanderlig rene over alle reiseruter, og lopper og annet utøi som

før enkelte steder kunde være brysomme nok, er der nu ikke lenger noget av der reisende tar inn».

Hvor der på et gjennomfartssted var 2 eller 3 hoteller, opstod der iblandt en bitter misundelse mellom hotelleierne. Dette kunde utarte til en pågående kapring av og kiv om de reisende. Stundom førte det til at folk som hadde tenkt å opholde sig der nogen dager, skyndte sig derfra. Bennett var den utrettelige fredsstifter og bragte de stridende til å forstå at «fordragelighet og samarbeid er til alles fordel, kiv og uhygge til alles tap».

«Prisene på skyss-stasjonene, selv de beste», skrev Bennett i 1870, «er exceedingly lave. Man må ikke vente å finne hoteller i det indre av landet, men der er mange ypperlige vertshus med overflod på smør, melk, ost og ørret og nu og da friskt kjøtt». Som de beste var følgende kjent: Tomlevoll, Fagernes, Lærdalsøren, Lesje, Stueflåten, Åk. Men så la han heller ikke fingeren imellem når han fant at klagen var berettiget. To engelskmenn klaget således over at en stasjonsholder i G. hadde behandlet dem meget ilde, de innførte klagen i stasjonens dagbok, men skyss-skafferens nektet dem hester hvis de ikke strøk klagen ut igjen. Engelskmenne valgte å gå videre tilfots. Bennett forsøkte i flere skrivelser å få skyss-skafferens forklaring, han fikk intet svar. Næste år kom der atter flere klager på den samme

mann, nogen turister hadde han tvunget til å ta fire hester skjønt de bare hadde bruk for to, andre hadde han trukket op på annen måte. Da skrev Bennett til de andre skyss-skafferne og hotelleierne i G.: «Det er klart at én slik mann, når han er et uundværlig ledd i en hel kjede, er nok til å bringe hele ruten i vanry blandt de reisende og at derfor hans adferd må bringe tap også for alle andre som på denne ruten har inntekter av reisetrafikken». Siden kom der ikke fler klager over *den* stasjonen... Efter en rekke klager på en lignende mann i S. visste Bennett tilslutt ikke annen råd enn å sette efter stasjonens navn i sin håndbok: «Stasjonsholderen beskyldes fra flere hold for optrekkeri og for å forlange aldeles umåtelige summer for de minste tjenester». Han fikk ikke engang noget grovt brev til svar på denne salve, men kunde næste år til sin glede efter stasjonens navn sette: «very good station». Efter gjennem lang tid å ha forsøkt å påvirke en tredje hotelleier som ingen notis tok av alle klager, skrev han til en av hans naboer at han gjerne vilde sende ham turistene istedet hvis han vilde ta imot dem på en vennlig og rimelig måte; dette nye hotell blev hurtig et av våre beste og mest innbringende turisthoteller. Andre steder var det nok bare å gi nogen vink: «Stellet bør bedres hvis De tenker å skulle få varig inntekt av Deres hotell».

Slike steder var dog forholdsvis få. Omenn farlige nok for det hele!

Det klassiske eksempel på denslags hotellverter er jo forøvrig den skotske hotellvert som var så arg på alle reisende at han over inngangsdøren til sitt hotell satte to utstoppede eselhoder og under dem med store bokstaver følgende citat fra Macbeth: «*When shall we three meet again?*» Den reisende som *måtte* stanse og lese dette følte sig ikke egentlig tiltrukket av stedet! Vendte heller ikke gjerne tilbake. . .

Utenfor slike enkelte undtagelser hadde Thomas Bennett idel glede av sitt samarbeid med hotell-eierne, og de enn mere av ham. Han var ofte deres rådgiver også i affærer som lå utenfor reiselivet, private og økonomiske spørsmål, pengeanbringelser o. a. Således var det ikke få takksigelser han mottok året efter at der engang gikk et ras over landet med opkjøp av gullgrubeaksjer. Bennett advarte sine forbindelser og fikk hurtig rett. Forøvrig spurte de og fikk hans råd fra de forskjelligste kanter av landet og på nærsagt alle felter av hoteldriften. Fra Sogn om han ikke mente at det kunde være verd å forsøke å gjøre Balholm til et turiststed? Fra Romsdal om han ikke kunde hjelpe til med å få reist et nytt hotell på Åk? Fra Odda om hvad de burde kalle det nye hotellet? «Gi det navnet «Hotel Hardanger», det er mer tiltrekkende, mer passende og lettere

å erindre enn Wetterhus's hotel» — svarte Bennett. Han fikk da også ofte gaver sendende fra hotelleierne, fisk og vilt, skinn og åklær.

Bennetts arbeid gikk idetheletatt — og etter hans død har hans byrå fortsatt med det samme — klart og målbevisst ut på å hjelpe til med å borteliminere alle forhold som kunde gi fremmede en viss utrygghetsfornemmelse ved å reise i Norge. Jeg finner at der kan være grunn til å minne om dette, ti selv på det gjennomgående høie stadi som norsk hotellvesen nu inntar, har jeg mine egne erfaringer om at hotellfunksjonærene ikke alltid har den fulle forståelse av hvad de reisende har rett til å vente av dem.

Vi som reiser med byråets kuponger vet at når der i høisesongen skal ekspederes mange tusen reisende, så *kan* der opstå en feil, en feilaktig opgitt ankomst, avgangstid eller lignende. Enda mer mulig blir det at feil iblandt opstår i tilfeller hvor rutene — i New York, Paris, London, Kjøbenhavn eller Oslo — utarbeides fire-fem måneder i forveien. At arrangement av Norgesturer ikke er så liketil bevises tilstrekkelig ved at Norgesturister i en av Europas første byer av verdens største reisebyrå henvises til Bennetts filial på stedet. Det utenlandske byrå tør ikke innlate sig på en forretning som forlanger et så inngående spesialkjennskap til landets forhold, og hvor en sammensatt rute krever et så nøi-

aktig detaljarbeid av spesialister som en Norgestur gjør det.

Den reisende kommer til hotellet, og man kan kanskje ikke finne at der er forutbestilt rum. Eller hans reiserute, som omfatter en rundreise på 5 eller 6 uker, har en feilaktig avgangstid for den lokalbåt som neste dag skal føre ham 4–5 mil inn i fjorden! Selvfølgelig er det ubehagelig for den reisende og kan være til bry for hotellet. Men med litt god vilje lar det sig forklare eller undskylde og arransjere slik at den reisende ikke får følelse av at noget knirker. Der er så mange ting som spiller inn — fra den reisende har fått sin rute lagt f. eks. i New-York, i mars måned, til vedkommende kommer her i juli, at det ligger utenfor mulighetens eller rimelighetens grenser om der ikke skulde kunne forekomme et uheld iblandt.

Byråene betaler årligårs ut store summer av sin egen kasse uten at de er begrunnet i noget reelt krav — bare for den kjære husfreds skyld. Således når der ikke innkasseres hos de reisende for de *ekstra* ydelser, vedkommende har forlangt og mottatt, utover hvad hotellfunksjonærene *vet* og *forstår* at den reisende har kontrahert og betalt for. Dette gjelder f. eks. når den reisende forlanger eget bad, mens der bare er reservert værelse *uten* bad. Det gjelder ekstra servering om morgenen, når forutsetningen bare har vært

den almindelige første frokost, og mange lignende ting. «Byrået betaler» og dermed punktum. «At byrået taper penger interesserer ikke oss», jeg har hørt den replikk, jeg syntes den var dum og fordervelig også fra hotellets eget synspunkt sett. Derfor er det mig en glede å gripe anledningen til å si fra om dette.

Vilde byråene legge årerne inn, kom det snart til å vise sig i en betydelig nedgang i turiststrømmen. Byråene funksjonerer som hotellenes og trafikkinstitusjonenes *felles* akkvisitører ute i verden, og ved å bidra til å skade byråene i det reisende publikums øine skader hotellene sin egen bedrift. Ved på beste måte å glatte over de misforståelser og uheld, som *kan* inntreffe — det er jo bare dumrianer som ikke regner med at feil *kan* opstå — kommer det samarbeid istand som alle i lengden vil høste fordel av. I det store og hele går samarbeidet utmerket. Men der er visse sandheter som ikke kan fremholdes ofte nok — også nu, 75 år efter at Thomas Bennett begynte sitt arbeid her i landet.

Byråene på sin side må jo — i egen velforståtte interesse — alltid optre som hotellenes og rutenes forsvarere likeoverfor de besværinger — berettigede eller uberettigede — som kundene ofte kan komme med. De står jo så å si overfor publikum som ansvarlige for de bedrifter — det være sig hoteller eller trafikkmidler — som de

reisende av byråene dirigeres til eller med. Thomas Bennetts ord gjelder fullt ut den dag idag. Derfor sier jeg at hotellene ikke bare vil virke i egen interesse, men til gagn for hele reiselivets utvikling, for dets stedse økende nasjonaløkonomiske betydning, om deres store og små funksjonærer i enda større utstrekning enn nu alltid venner sig til å ha for øie nødvendigheten av et lojalt og forståelsesfullt samarbeid mellem alle de i reiselivet samvirkende instanser og institusjoner.

Reisebyråets rolle som turistenes *forsyn* er jo nemlig ikke utspillet. Tvertimot. I den første tid var Bennetts virksomhet innskrenket til å være konsulent og «forsyn» for de turister, som allerede *hadde* fått «Norge på hjernen», som en turist skrev, eller som gjennom en reiseskildring i et magasin eller hjemvendte Norges-reisendes lovtaler, hadde fått sin lyst på et Norgesbesøk vakt. Men så begynner Bennett — på et meget tidlig tidspunkt — en målbevisst propaganda. Og disse utgifter til annonser, brosjyrer, plakater, reisehåndbøker o. s. v. må skrives med et meget stort sekssifret tall. I denne propaganda stod Bennett lenge alene. Først i den senere tid har statsbanene og de store dampskibslinjer deltatt — til dels med offentlig bidrag. Men det var Bennett som brøt det nye land og trakk de første plogfurer i den brakkmark som utlandets kjennskap til Norge som reiseland var.

Nu sitter der i de største byene verden over unge nordmenn som fra sine Bennett-filialer reklamerer for Norge, veileder turistene, legger ruter for dem, forklarer, holder foredrag og agiterer. Med andre ord: byråets virksomhet er nu en dobbelt — først gjennom propaganda, personlig påvirkning, ja gjennom selve tilstedeværelsen av filialene, å *skaffe* turistene, vekker deres reiselyst, vende den mot Norge, dernæst praktisk å bistå dem og arrangere deres turer.

Bennett var sig hele tiden bevisst hvilken stor rolle et reisebyrå spiller innen reiselivet. Han var sig også bevisst at jo større anseelse et reisebyrå erhverver, jo sikrere dets mangeartede virksomhet funksjonerer, jo glattere og sikrere kundenes reiser forløper, desto større fordeler kunde det tilføre alle de i reiselivet interesserte personer og institusjoner.

Hans valgsprog var: «Mitt mål er å arbeide i vennskap med alle, hvorved man ikke alene arbeider best, men også kommer lengst»...

Jakt og fiske.

I 1877 besluttet Bennett sig til å opgi omtrent alle sine mangfoldige agenturer og kommisjoner for bedre å kunne vie reisebyrået sin hele kraft. Han fikk dog snart bekreftelse på at turisttrafikken er en såre lunefull og ømfindtlig forretning.

Alt året efter var det næsten som om reisetrafikken forsvant fra Norge — da var det Pariserutstillingen som trakk, og bare få fant veien hit op. Og de følgende år utmerket sig ved en del uelskverdige, tildels rent olme og skadelige, meddelelser og artikler om Norge i den engelske presse. Bennett møtte disse artiklene på forskjellig vis. Indirekte bl. a. ved beskrivelser fra den nyåpnede Stavanger—Ekersundbane og fra «Bergenske—Nordlands Dampskibsselskaps» Nordkappsture: «Selskapet har særlig anstrengt sig for å gjøre reisen komfortabel og behagelig for turistene. I motsetning til de utenlandske dampskib som nu har begynt å føre turister til Nordkapp, snor disse norske sig ut og inn mellom de maleriske øer så turistene får med alle severdig-

heter underveis, og de runder Nordkapp så man får en ypperlig anledning til å se hele dette stolte forberg».

Og han imøtøgikk de uelskverdige artiklene direkte med motinnlegg.

En forfatter klandret de norske veiene, deres sørgelige forfatning gjorde reiser i Norge til en mer enn tvilsum fornøielse, het det. Og de var absolutt «too rough for ladies». Bennett svarte at ikke alene var det en kjensgjerning at de norske veiene var beundringsverdige ingeniørarbeider. Men som et av de mange eksemplene kunde han nevne at to unge engelske damer i 18—20 årsalderen siste sommer hadde vandret alene omkring i Norge, fra lengst syd til lengst nord, i tre—fire måneder, uten å oppleve endog den minste ubehagelighet av nogen art hverken m. h. t. veier, gjestgiverier eller folk. Så reiselivets bekjente tredobbelte vé: «dårlige veier, dårlige vertshus og dårlig vær!» passet helst mindre på Norge enn på de fleste andre land. . .

Våren neste år gikk der gjennom den engelske presse en meddelelse om at en koppe-epidemi i Christiania gjorde det farlig å reise i Norge. Bennett telegraferte og skrev at «3 uvaksinerte barn er død av barnekopper i Christiania i løpet av to måneder, og i en by på 112,000 mennesker kan ikke dette kalles en epidemi; det er verre både i London og Paris». På trots av alle Ben-

netts anstrengelser gav dog den stadig påny opdukkende notis reisestrømmen et alvorlig knekk den somren; hotellene stod mangesteds næsten tomme, butikkene klagte, jernbanene og dampskibene noterte en i høi grad feilslagen reise-trafikk.

Den følgende vår bragte en ny jobspost, en artikkel i «The Field». Det het i denne:

«Som følge av at den kanadiske regjering har latt avertere i engelske aviser at biflodene til St. Lawrence er tilleie for laksefiskere har adskillige engelskmenn som hittil har dyrket denne sport i Norge og Sverige forpaktet kanadiske elver. Således drog nylig oberst Mc. Neil V. C. og lord Elphinstone ditover, og med det første reiser hertugen av Beaufort, sir John Reed og mr. Florence samme vei. Lord Dundreary har leiet Natashouanelven for fem år for en årlig leie av 460 dollars. Dette er heller ikke mer enn hvad de norske fortjener. De har i en årrekke melket den britiske ko temmelig fritt. Uten å forstå verdien av disse sommergjester har de i den senere tid begynt å bli meget leie og litet gjestfrie overfor utlendinger. John Bull er et meget langmodig vesen, og sålenge han får noget som synes ham rimelig for sine penger, tåler han en god del melking. Men han er tilbøielig til å vende sig andre steder hen når han blir altfor hårdt behandlet. Og vende sig bort igjen fra Norge, det gjør han tydeligvis nu. Canada er ikke så langt borte i våre dage, fisket der er både billigere og bedre enn i Norge, og man er fri sådanne lover som de norske gjør sig det bekvemt med for sig selv, men som ikke synes oss å være gode lover».

Bennett svarte at vel forlangte bøndene nu mellom 3 og 4 ganger så meget for sine lakselver som tidligere. Men engelskmenne hadde sig selv å takke for dette, mange av dem så ikke på

pengene når de bare kunde få leiet en elv. Betegnende er hvad en bonde hadde svart en engelsk-mann som vilde kjøpe en utskåret treskje. Bonden forlangte 100 kroner for den, men da engelsk-mannen gikk uten å ville ha den, bød bonden ham treskjeen for 1 krone. — Hvordan kan du forlange 100 kroner for noget som du vil selge for 1 krone? spurte engelskmannen. — Er det ikke det samme for dig enten du betaler 100 kroner eller 1 krone? svarte bonden. . .

Inntil 1877 hadde jakten vært fri i Norge. Det var jaktloven og forbudet mot å ta hunder med til Norge som «The Field» siktet til med den siste delen av sin artikkel.

Bennett gjorde oppmerksom på at i de svenske statsskogene og allmenningene var all jakt forbudt for utlendinger, og at der ikke var noget å si på at Norge gjennom jaktloven og innførelsen av jaktkort vilde øve en viss kontroll. Forbudet mot å ta hunder med var visselig kjedelig all den stund det var meget vanskelig å få leiet settere eller pointere i Norge. Men hundegalskapen hadde grassert ute i Europa. Der var derfor heller ikke noget å si på at Norge hadde innført dette forbud og overholdt det meget strengt for fremdeles å kunne holde landet fri for hundegalskap.

Høitstående engelske jegere gikk — forgjeves — rett til kongen med ansøking om dispens fra

dette forbud. Der utviklet sig også en tid en trafikk med innsmugling av jakthunder: skipperne på isskutene fra Yarmouth og Lowestoft tok dem mot betaling med som «skibshunder». De beholdt dem ombord et par dager ved ishusene ute i fjorden hvor der ingen tollvakt var, en vakker dag «rømte» så skibshundene iland og var ikke til å finne igjen. . .

Jaktloven og hundeforbudet trak med sig en rekke prisforhøininger for jaktrevierene omtrent over det hele land. The Hon. capt. Molineux som gjennom en lang rekke av år hadde leiet et rype-terreng i Nordland for 34 pund om året, fikk eksempelvis efter jaktlovens gjennomførelse beskjed fra bøndene om at de fra nu av vilde ha 89 pund året for $\frac{3}{4}$ av terrenget. Molineux bød inntil 79 pund for jakten på det hele terreng, men bøndene holdt på sitt og Molineux trakk sig tilbake. Året efter utleiedes hele terrenget ved Bennett for 60 pund året for 15 år. . . Det blev hurtig slutt med omtrent all jakt av engelskmenn i Norge, bare to engelskmenn betalte i 78 de 200 kroners avgift for jakt i statsalmenninger. Endel engelske som hadde spesialisert sig på bjørnejakten vendte dog ennu regelmessig gjennom mange år tilbake til Setesdal, Telemark og Østerdalen. Med stolthet hevet de sin 20 kroners skuddpremie for hver bjørn de veidet. Da Bennett i august 85 meldte at der var sett 5 bjørner ved

Hønefoss kom der ens erend reisende tre engelskmenn for å gjøre deres behagelige bekjentskap.

For utleie av lakseelver gjorde «The Fields» artikkel intet avbrekk. Der hadde til 1852 ingen været i Norge som besørget utleie av lakseelver, der hadde ikke engang været nogen som handlet med slike fiskesaker som stenger og fluer. Bennett satte — visselig likemeget til elveeierne som sportfiskernes fordel — også her system i tingene. Han åpnet i 1852 i Store Strandgate 17 en avdeling for fiskesaker, engelskmennene slapp å eksperimentere sig frem men gikk efter Bennetts regler: «I Telemarksvann passer en lys flue best, i Østerdalen en grå, i innsjøer en stor flue, i elver en liten» o. l. Fra samme år formidlet han utleie av lakseelver.

Denne formidling kunde iblandt bringe ham ubehageligheter. Som engang da etpar engelskmenn klaget over at de var blitt narret i en felle av en hotellvert. For laksefisket skulde de efter avtalen betale kr. 4 pr. dag for hver stang (fisken tilfalt hotellet). Ved dampbåtens avgang forlangte verten imidlertid 18 kr. dagen av hver for laksefisket og vilde ikke utlevere deres kufferter før de betalte. Det viste sig også at han hadde beregnet dobbelt så meget i skyss som han hadde rett til efter loven. Som om ikke dette var nok fikk engelskmennene, mens dampbåten lå og ventet, krav fra nabobonden om at de skulde betale også fordi de ved

sin førers uvidenhhet hadde kommet inn med sine stenger på hans del av elven. Bonden hadde holdt øie med dem og tatt vidner. Da engelskmennene spurte om hvorfor de ikke var blitt varskudd om sin feiltagelse og advaret lo han bare, og de måtte betale.

Slike tilfeller var dog forholdsvis sjeldne, om enn nok til å resultere i en artikkel som «The Fields». Reglen var at der var gjensidig tilfredshet og glede, både på fiskerne og eierne. Også året etter «The Fields» artikkel var alle norske lakseelver utleiet til rike engelskmenn. Og på forespørsler fra England meldte Bennett fullt optatt: «Men ørret er der meget av, særlig i Østerdalen, Renaelven, Storsjøen og fjellvannene deromkring; også langs Valdresruten over Filefjell til Bergen og i Romsdalen er der overflod allesteder med ørret». Og selvom de fleste engelskmenn bare brydde sig om laks, var der også nok av dem som var tilfreds med ørret.. Og andre som ikke engang fikk ørret var vel fornøid med «giviniad», sik. Som vestlandet etterhvert «opdagedes» slo det jo snart østlandets renome også for ørretfiske og trakk en stadig større part av turistene til sig.

Røkorden i åremål blandt Bennetts forbindelser hadde mr. Reginald James fra Devonshire som fisket i Gula hver sommer fra 1853 til 1890. Et år tok han på tre uker der med én stang 100 laks.

En annen storfisker i Gula gjennom mangfoldige år var mr. Edgar Goble. Mr. Trafford betalte i 80-årene 1200 kroner året for fisket i Torridalselven. Han hadde da hus gratis men lot lafte op et hus med fire soverum og stue med peis til sine tjenere; også ved Saltanelven bygget han hus. All laks tilhørte elveeierne utenom den Trafford selv brukte til sin husholdning og eierne hadde rett til å fiske så meget de vilde efter at Trafford hadde reist om høsten. Capt. Dobie fisket i 82 672 pund laks ved Jorum i Namsen. Andre elver som leiedes bort ved Bennett var Lågen ved Larvik (laksefisket ved Hannevold her regnedes i 80-årene å gi 6—7 laks om dagen og bortleiedes for 280 kroner somren, med 6 kroner dagen for kost og losji på gården, 2 kroner for tjenere), videre Sundalselven, Rauma, Altaelven (som efter hertugen av Roxburghs død i 1878 leiedes av mr. Lister Kaye), Feddeelven ved Flekkefjord (som i 1890 blev utbuitt tilleie for 300 pund året men «på grund av rovdrift nogen år måtte behandles med forsiktighet»), Åensire (fra 1883) og Kvinneelven nær ved som leiedes av en engelsk-mann for 25 år for 1000 pund året, Birkreimselven ved Egersund (hvor der i 85 og 86 blev tatt tilsammen 9644 pund laks med garn og felder på 1½ eng. mil nedenfor fossen), o. fl. Gjennemsnittlig for det hele lands lakseelver regnet Bennett i 1890 at leieprisen pr. år lå omkring 1500

kroner. I 1885 begynte han å se sig om efter lakseelver i Sverige, ved Halmstad, Kungself og Falkenberg. Efterhvert som der dannedes specialforretninger i utleie av lakseelver, bl. a. Beyers i Bergen, nøiet Bennett sig med å henvise sine kunder til disse.

Engelskmennenes leie av våre lakseelver har jo gjennom lange tider været en utmerket forretning, både privat for bøndene og nasjonaløkonomisk. Statistikken viser at de summer som de engelske sportsfiskere år om annet legger efter sig her i landet summerer sig op til større beløp enn selve lakseeksporten andrar til. Ikke få av dem bygget dertil laksetrappor og utklekningsapparater for egen regning i elvene de leiet. Og rovfiske var aldri *deres* sak.

Det var en ganske annen grund enn den «økonomiske» som hist og her i landet bragte forstyrrelse inn i det gamle prektige forhold. Skylden herfor har den overhåndtagende mengde nøter utenfor elvemunningen som tar laksen før den rekker op i elvon for å gyte. Det har skåret mer enn en gammel Norgesfarer i hjertet å måtte gi tapt overfor denne rovdrifts metodiske utarming av elver om hvis tidligere rikdom der går sagn både i Norge og England. Hvor rovfisket vinner innpass blir landets beste venner vekk, og der blir bare armod og sagn tilbake...

Thomas Bennett blir internasjonal.

Østlandet var jo lenge som et lukket land om vinteren. Når «Angelo» og de andre båtene i november—desember holdt op å gå, sa hovedstaden farvel til utenverdenen. Isen stanset snart all ferdsel i fjorden, og overlandtrafikken var ringe. Østlandet gikk i vinterhi. Helt til i mars-april når «Angelo» atter kom stimende fra England. Den var det mest velkomne og sikreste av alle vårtegn, det var reveljen.

Når engelskmenn i de tider skrev til Thomas Bennett og sa at de vilde prøve en sledereise gjennom Norge rådet han dem alltid ifra: det var for kaldt her om vinteren til å reise mer enn høist nødvendig, bare nogen få herberger var istand til å motta vinterreisende, det var dertil for vanskelig med maten og for usikkert med fremkomsten — det lønnet idetheletatt ikke umaken å forsøke å trenge inn i landet ved vintertide.

Først i slutten av 70-årene og førstningen av 80-årene, efter at isbrytene hadde begynt å holde fjorden oppe også om vinteren og Englandsbå-

tene kom året rundt, først da tok Norges muligheter også som vinterturistland til å demre. 24 januar 1884 skrev Thomas Bennett sitt første brev til England om vinteridretten ved Christiania: trav, skøiter og «snesko». «Sneskosporten» kalte han en fabelagtig storartet sport: «Med egne øine så jeg en gutt fra Telemark hoppe 65 engelske fot gjennom luften på sine snesko, uten å miste sitt equilibrium men fortsette etter hoppet nedover dalen med en forferdelig fart». Han skriver senere om at jernbanene nu har gjort det lett å komme inn i Norge også om vinteren og om den store bedring i hotellvesenet. Han skildrer skistevnene og Axél Paulsens store skøitløpstriumfer. Og han retter — i 85 — en henvendelse til professor Voss om det ikke kan ordnes med at et «vintersanatorium for lunge og hals» kan holdes åpent om vintereren, da han i så fall er sikker på å kunne skaffe det gjester fra England; professor Voss svarer imidlertid at det ikke kan la sig gjøre. År for år gjorde Bennett engelskmennene stadig sterkere opmerksom på Norge som vinterturistland, til han i 92 i sin håndbok innførte et kapitel om «Winter in Norway».

Det var idetheletatt et særkjenne ved Thomas Bennett at han alltid «holdt et øie rettet mot fremtiden». Det som ikke synes mulig idag kan bli til virkelighet imorgen — det var en lærdom livet hadde gitt ham.

Han måtte således i 79 frarå bicyklister fra England å forsøke sig i Norge: «bicyklen vil neppe være brukelig utenfor Christiania, i hvert fall bare et og annet sted inne i landet, om det enn allerede er adskillige som sees å balansere omkring på de høie hjul i hovedstaden». Men to år efter meldte han til England at to bicyklister fra «Bergens Bicycleklub» hadde cyklet fra Christiania til Trondhjem og derfra en del av veien til Bergen. Samme år rådet han to engelske sjøoffiserer som vilde cykle fra Stavanger rundt kysten til Christiania — et aldeles umulig foretagende — til istedet å ta veien fra Lærdalsøren til Gjøvik hvor der var god hård vei. På lignende måte svarte han i april 82 marquis de Basano som vilde til Svalbard, at dette var en så usedvanlig ide at den foreløbig syntes vanskelig å realisere. Imidlertid kunde han senere på våren meddele de Basano og andre, at bergenseren C. A. Gundersen vilde utruste en «ekspedition av turister» fra Bergen 15 juli med 17 dagers jakt på Svalbard; turen kostet 25 pund frem og tilbake til Bergen og 5 sh. dagen i kosthold.

Tilslutt bare etpar eksempler på den ekte legering av optimisme og nøkternhet som var ham egen — fra ungdommen av til hans høie alderdom:

I desember 89 var han, 75 år gammel, på en utflukt til Sundvollen. Det var i telefonens barn-

dom, han telefonerte over Ringerike og Hønefoss til Christiania og skrev derom til en venn i London: «Vi hørte stemmene som om vi var i sideværelset med døren åpen. Om vi levet lenge nok skulde vi nokså snart oppleve den dag da vi kunde telefonere fra Christiania til London».... Hans glede over fremskrittet, han hadde jo levet i en stor og eventyrlig gjennombruddets tid, holdt sig like frisk til hans siste leveår. Men også hans nøkterne bedømmelse av forholdene og mulighetene, som da han i 1896, 82 år gammel, fikk et stort utenlandsk turistbyrå til å avstå fra en fullt ferdig plan om å sende et særlig skib med turister til Svalbard for å se Andrées start: Det er så viktig for reiselivet, mente han, at folk ikke blir skuffet i sine forventninger. Man kan ikke stille i utsikt at turistene skal få se starten, den avhenger ganske av vind- og værforholdene og den kan drøie ut meget lenger enn nogen fremmed har tålmodighet til å vente. Det utenlandske turistbyrå tok også hans råd og opgav planen.

I det hele kan der neppe pekes på et eneste område eller en eneste oppgave innen reiselivets omfattende begrep uten at Thomas Bennett på en eller annen måte hadde en fast hånd med i utviklingen, alltid optatt med å legge utviklingen tilrette for fremskrittet og fremtiden.

Samtidig forsømte han ingen anledning til å utbygge sin egen forretning som så helt og hol-

dent var hans egen skapning og hvis vekst og fremgang han med rette satte ære i og hadde stor tro på.

I 80-årene knyttet han faste forbindelser med en rekke av de utenlandske reisebyråer som etterhvert var dukket op. Således med Henry Gaze & Sons i London, med «American Exchange Travellers' Bureau (Barattoni)» i New York, «Bureau Central Scandinave» i Paris, Otto Landmark, «Bureau Scandinave» i Bruxelles, Parmentiers Bureau, Bontens Berleur og Office de Voyages, også i Bruxelles, Schottenfels & Co. i Frankfurt o. a. Han utdelte gjennom dem «B & N's» Nordkapsreklamer, sine egne og andre brosjyrer, og samarbeidet i 1890 med Bureau Scandinave i Bruxelles om en rundreise til Tunis og Algier, planla i 1893 en fellesreise av 100 svensker til Chicagoutstillingen i samarbeid med Gaze, o. s. v.

Dette var Bennetts første skritt på det internasjonale reisebyrås bane. og meget snart vant han også fast fot her. Han utvidet sig i 1891 innover Rusland, og i 1895 noterte han at han også hadde nådd frem til lokalbåtene i Vestindien og Sydamerika...

Men først og fremst styrket han hovedforretningen i Norge. I 1887 åpnet han sitt eget kontor i Bergen, i 1889 i Stavanger, i 1890 i Trondhjem, og samme år kunde hans Bergenskontor flytte inn i egen gård. I 1896 kjøpte han Karl

Johansgt. 35 i Christiania, ombygget gården og flyttet hovedkontoret dit april 1897.

Thomas Bennett giftet sig med en norsk dame Inger-Marie Sann. Han tok alle sine fire sønner, Frederick, Charles, Alfred og Francis op i forretningen, og de fortsatte som han hadde begynt. Nye kontorer åpnedes i andre norske byer, således i Molde og Narvik. I 1914 overtokes F. Beyers Tourist-Bureau i Bergen som var dannet i 1890, og Bennetts blev da atter det eneste norske reisebyrå. Siden 1915 har byrået hatt kontorer på Den norske Amerikalinjes passasjerskibe. Og de utenlandske forbindelser avløstes efterhvert av selvstendige forretninger: i 1915 i Kjøbenhavn og Petrograd, i 1917 i Aarhus, i 1919 i Paris, Nizza og New-York, i 1920 i London, i 1922 i Stockholm, i 1923 i Amsterdam. Over 250 agenter har byrået nu rundt om i verden, og billettomsetningen de siste 25 år har mer enn 50-doblet sig.

1ste januar 1918 overgikk forretningen til aksjeselskap: Bennett's Reisebureau A/S, med en foreløbig aksjekapital på kr. 1,500,000.—, bestående av stamaksjer og preferenceaksjer. De første innehas av brødrene Bennett som er selskapets administrerende direktører. Preferenceaksjene er fordelt mellem en rekke store trafikkinstusjoner og bedrifter. Styrets formann er generaldirektør Lars

Rasmussen. Byrået har nu omkring 200 funksjonærer.

— — —

Avstanden mellom vår egen tid og hin tid da Thomas Bennett rumsterte mutters alene nede i det merkværdige hus i Store Strandgate 17 måles godt i disse linjer av en artikkel i «Norges Næringsliv» i 1914:

«Den kulturelle og socialøkonomiske betydning av Bennetts og hans fire sønners arbeid forstår man best åu når man ser hen til det standpunkt turist- og reiselivet inntar innen rekken av vårt lands inntektskilder og erindrere at før Bennett begynte sin virksomhet hadde ingen egentlig forstått den økonomiske betydning av fremmede turistbesøk her i landet. Den som vil gjøre sig et begrep om hvad et reisebyrå er, bør en sommerdag gå innom og se på ekspedisjonen i Bennetts lokaler. En babylonisk forvirring av tungemål, en sverm av alle nasjonaliteter og et surr av stedsnavn og reiseruter som kan gjøre den mest rolige passive tilskuer nervøs, og dog går ekspedisjonen sin rolige gang. Enhver får sin rute og billett i orden og kan med den største sinnsro begi sig ut i verden, ti alle ting er lagt tilrette for ham».

Så lett og så glatt og så rolig som det hele nu går, så er der virkelig grunn til å minnes ham som ikke alene tok arbeidet op fra den første og tilfeldige begynnelse, men også var hovedmannen for å bære det frem til en snart fullkommengjort organisasjon.

Reiselivets organisasjon.

Det er ikke nogen kunst å løse en billett fra et sted til et annet. Men straks en skal flakke litt omkring opstår der problemer, innviklede problemer. Da setter vi vår lit til at andre mennesker har lagt tingene tilrette for oss. Den frie zigøiner klarer sig selv, til alle tider og på alle steder; hvor dagsreisen slutter ligger hans leirplass ferdig. Det har visst ennu all dri hendt at nogen zigøiner har rådspurt noget reisebyrå? Men for oss andre er det en annen sak. Og vi tenker ikke mer på de menneskene som har pønsket ut all denne planlegningen og alle disse lettelsene enn vi tenker på de menn som i sitt ansikts svett har bygget de veiene vi haster henover.

Det nøie samspillet av mangfoldige krefter som nu nærsagt overalt står parat til å føre oss næsten allestedshen på vår klode, uten nogen anstrenge eller noget savn, ja næsten uten nogen omtanke eller noget initiativ på vår side, det er et veldig civilisatorisk arbeid. Og det er aller interessantest kanskje derved at det er utført ho-

vedsakelig bare i løpet av de siste to—tre menneskealdrene. Mangen reform på dette området som møtte store vanskeligheter da den tråtte ut i verden som en tilfeldig liten forbedring kan vi allerede nu slett ikke tenke oss foruten.

Se nu bare en mann som gamle skyss-skaffer Bjørnstad i Sandvika! Han var mektig arg på «dette med småmynten», når turistene skulde betale skyssen etter et ulike antall ører for kilometeren og kom stikkende med sine pengesedler. Alle andre var også arge på den evindelige mangel på vekslepenger, og allermest de reisende selv. Vekslepenger utgjorde simpelthen en betraktelig del av enhver forsynlig reisendes bagasje. Hvor mange reisende er imidlertid forsynlige? Men det var gamle Bjørnstad i Sandvika som var så arg og oprørsk at han spurte Thomas Bennett om han ikke kunde «finne på noget annet».

Og så innførte Thomas Bennett kupongsystemet i Norge. Det betalingssystem som nu bærer hele størsteparten av vårt reiseliv. Det krevet års arbeid og mas å få det prøvet og innarbeidet. Han fikk endog høre at det var ugjennemførlig, ja, at det vilde føre til kaos. Men det vandt da likevel — og gjorde ende på adskillig kaos utover hele det pengearme norske land.

Fra eksperimenter i det små med skyss-skaffere og enkelte hoteller var Bennett i 1884 kommet så langt at han innledet underhandlinger med

statsbanene om å innføre «kupongbilletter og rundreisystem». Endelig 12 april 86 var underhandlingene nådd dithen at han innsendte sitt endelige forslag. I mai 87 fikk han de svenske statsbanene til å gå med på en tilsvarende ordning. Snart etter kunde han føie også de norske og svenske privatbaner inn som ledd i det nye system, riktignok i flere tilfeller bare på prøve for ett år. Så førte han sin ide videre til dampskibsselskapene. Og 17 juni 1887 kunde det første kombinerte billetthefte for reiser med jernbaner og dampskib utstedes. Det var etpar engelske brødre Shaw som først fikk prøve systemet. De reiste over Ringerike til Randsfjorden, op til Odnes og fra Sørums ned Spirillen over Drammen tilbake til Christiania. Nogen egentlig begeistring la de imidlertid ikke for dagen da de kom tilbake! De var hele veien blitt sett på som «to frekke fyrer som vilde forsøke å snyte sig til fri befordring ved hjelp av falske papirer»... Bennett sendte dog stadig nye turister ut med «papir» istedetfor billetter, og i løpet av sommeren vant efterhvert «papirene» mer aktelse og tillitt. Han gikk straks videre og lot høsten 1887 en mann gå på rundreise ut fra Bergen for å få istand en ordning så de reisende skulde kunne få forutbestille og forutbetale *alt* — dampskibskøier, kjøretøier, hotellværelser og måltider — og således på forhånd gjøre sig op sin reises budgett. Den

første utsending hadde held med sig på vestlandet, Fleischer på Voss gikk her i spissen. Bennett sendte da flere folk ut langs alle landets hovedruter. Tråest gikk det i Telemark, og mange hoteller og hele ruter måtte lenge lide for de enkelte mistenksomme eller vrangvillige undtagelser som ikke vilde gå med på ordningen. Men våren 1888 kunde han avvertere i utlandet at «turer gjennom Norge, inklusive samtlige reise- og hotelomkostninger, ordnes på forhånd».

Dette var noget som trakk — tryggheten, lettvintheten og oversiktligheten.

Allerede året efter at ordningen var trått i kraft hadde Bennett den glede at indredepartementet — statsbanenes generaldirektør Segelcke var da statsråd — henvendte sig til ham med anmodning om han vilde få istand en ordning med rundreisebilletter også i forbindelse med ruten Fredrikshavn—Christiansand «for å øke reisestrømmen den vei». Og i mai 1889 kunde Bennett, på en henvendelse fra et Christianiablad, svare at hans «plan om betaling ved hjelp av kuponger hadde møtt en tilslutning som oversteg hans forventninger. Den almindelige tilfredshet såvel blandt jernbane- og dampskibsselskaper, skyss-skaffere og hoteller som blandt turistene over de store lettelser som ordningen medfører, gjør det også utvilsomt at den betydelig vil fremme reisetrafikken».

John L. Stoddard fra Boston reiste her i 1890. Bennett sendte stikkbrev foran ham overalt i landet: «Han er en meget høitstående mann med stor innflytelse på turisttrafikken. Han er istand til å bringe tusener av reisende hit og er kommet til Norge for å gjøre sig bekjent med landets natur og hoteller». Mr. Stoddards inntrykk var det beste: «Mange steder, særlig på vestkysten, kan hotellene nu settes i klasse med kontinentets første». Og han holdt en række foredrag i U. S. om Norge. Bennett furnerte ham med materiale, bl. a. henledet han hans opmerksomhet på det norske sparebank- og folkebanksystem som «mønsterverdig for andre land»: «Folkebanken utkonkurrerer efterhvert de private pantelånere og får denne side av samfundslivet inn i tryggere former», og han nevner hvordan Chr. a sparebank fra 1871—86 hvert år gav en del av sitt overskudd til reisning av Nationalgalleriet og sammen med Akers sparebank til erhvervelse av Holmenkollen. Mr. Stoddard utgav siden en meget begeistret og meget utbredt bok om sine reiser i Norge, og ett sted i den heter det bl. a.:

«Hvem er Bennett? Min venn, der er bare ett Norge, og Bennett er dets profet. Bennett er Norges levende encyclopædia, dets besjelede kartverk, dets aristoteliske reisehåndbok. Heller ikke er dette alt. Han er den reisendes ledsager, fører, filosof og venn. Med samme letthet som en sjemann leser kompasset rundt, skisserer han lange turer frem og tilbake, forteller den reisende hvilke veier han bør ta og hvilke han bør undgå, sender brev i forveien som ordner

alt med vogner og hester, bestiller værelser for ham overalt innen den arktiske cirkel, sender ens brev efter så man kan lese dem i midnattsolens lys, gir ham et hefte med kjørekuponger som vognmennene simpelthen er ville efter å få tak i — og (enda viktigere) planlegger hele den store mengde ankomster og avreiser langs kysten slik at den reisende alltid kan finne et tog eller en damper ventende på sig. Og dette er det allerviktigste i Norge» . . .

. . . Der var jo enda i slutten av 80-årene få jernbaner bygget hertillands. Av «jernbanebillettserier» i kupongsystemet blev der ikke fler enn omkring 20 de første årene og bare for hurtigtog I og II klasse. Omkring 1900 blev systemet utvidet også til den efterhvert sterkt forbedrede III klasse, og for hver nyåpnet bane vokste også jernbaneserie-billettens tall så de nu er oppe i over 600. Bennett utvidet ustanselig sitt system, til statsdiligencene som var satt igang i slutten av 70-årene, til vognmennene o. s. v. For skyssbefordringen gjennomførtes et system med kuponger av forskjellig farve, et system som med undtagelse av kupongene for løse hester ennu er i virksomhet. Alle dampskib på kysten, fjordene og innsjøene hvervedes også efterhvert for nyordningen (og siden en hel del motorbåter som kan leies hvor ruteskibene ikke passer inn). Da automobilene i 1908 begynte på de store hovedruter fulgte Bennetts sønner med i utviklingen slik som deres far hadde gjort før dem. Kupongsystemet omfatter nu alle de utallige ruteautomobiler, og det er gjennomført også for «utflukter»

frem og tilbake. Hotellkupongene er basert på prisoverenskomster med hotellene, de er så elastiske at den reisende hverken med hensyn til værelse eller noget måltid er bundet til noget bestemt hotell (undtagen hvor hotellets navn for de tre største byenes vedkommende er påført kupongen). Kupongene for måltidene kan brukes på jernbanerestaurantene, i spisevognene, på dampskibene o. s. v. «Pensionskupongene» ordner med opphold av minst en ukes opphold på hoteller og sanatorier. Drikkepengene er hittil holdt utenfor, men på billettomslagene står trykt en skala for hvad det er rimelig å betale som drikkepenger under reisen.

Efterhvert som dette organisasjonsarbeide grunnfestedes her i landet utvidedes systemet også til andre land. Bennetts byrå er nu det ene av de tre-fire byråer i verden som har egne billetter ompsendende den hele jord og vistnok det av alle byråer som har det beste billettsystem. Systemet krever selvsagt uavladelig påpasselighet og uavladelig initiativ, i et ustanselig kapløp med kommunikasjonenes utvikling hele verden over.

. . . Den reisende får som den enkleste ting av verden utlevert sitt røde hefte med billettukuponger og sin detaljerte reiseplan med avgangs- og ankomsttider, steder, priser o. s. v. Og attpåtil får han garanti for at han kan levere ubrukte billetter tilbake med deres fulle pris erstattet. Han tenker

sjeldnest på det svære og målbevisste arbeide som ligger til grunn for den greie og glatte måten hans reiser ordnes på. Men ofte studerer han vel på hvordan et byrå med sine store administrasjonsutgifter kan klare alt dette uten at hans reiser og billetter fordyres. Jeg vil her og nu røpe gåten: det sker ved at byråenes provisjon — fra 2 til 10 % — ytes av de forskjellige institusjoner og ikke av de reisende.

Når for denne provisjon også et stort og stadig reklamearbeide *må* drives i inn- og utland for å holde reiselivet oppe, forstår man at nogen lettvindt eller særlig lukrativ forretning kan et reisebyrå neppe være. Et våkent pass i smått og stort gjennom alle kontorer må til for at det økonomisk kan bæres oppe og *frem*.

Men så har reisebyrået til gjengjeld også den gode bevissthet at det er en «nøkleindustri» som bærer mer enn sig selv, at det er en hovedhjørnesten under en nasjonal næringsvei, en storindustri omspennende det hele land, fra fjordene til fjellenes topper, fra båtene på havet til byene og langt op i avdalene. En storindustri, vel endnu ung og i sin vorden, men allerede forlengst av en dypt inngripende socialøkonomisk og kulturell betydning.

— — —

Bragte den merkverdige «koppe-epidemi» i Christiania i 1880 en voldsom nedgang i reise-

strømmen, tap og veklager fra omtrent det hele land, så bragte til gjengjeld kolera-epidemien i Syd-Europa i 1884 en veldig opgang for Norge. Ja, det året satte skjell i den norske turisttrafikks historie. Den enes død, den andres brød, det er uhyggelig men sant også her.

Engelskmennene som hadde tenkt sig til Italia og Schweiz, vendte i 1884 i et ganske usedvanlig tal istedet sin vei til Norge. Yngvar Nielsen regnet at der det året kom 15 000 utlendinger til Norge. Året etter sank tallet til 12 000, steg 1886 til nær 14 000, 1887 til nær 16 000, 1888 til nær 17 000. Han regnet i 1886 hver fremmed reisende til 400 kr.s inntekt for landet, det vil si tilsammen i 1886 en inntekt av mellom 5 og 5½ million kroner.

Den mer almindelige opdagelse av fremmedbesøkets økonomiske betydning bragte oss inn i en periode på både godt og vondt. Det gode var bl. a. at den gav vår veibygning og andre kommunikasjoner et avgjørende skubb fremover. Man regnet med at nye kommunikasjoner vilde øke fremmedbesøket og inntektene derav. Det vonde var etslags meslinger som vi vel skulde gjennom, selv om utslettet til sine tider og på sine steder var fælt og irriterende. Gjennom endel bygder tok den såkalte «turist-jobbetid» til å florere på et ofte høist usmakelig og nedslående vis, et vis som vi sandt å si tapte mange gode venner på

De engelske turistenes rundhåndethet gav mange i både bygd og by en ofte såre feilaktig målestokk for hvad de burde vente sig og beregne sig for de tjenester de ytet feriereisende. Ikke minst artet dette sig ilde for norske turister som ikke hadde så god råd. Turisthoteller langs hovedrutene «vokste op som paddehatter», som det blev sagt. De bedre og rolige elementer blandt bønderne mislikte stadig mer hele den nye trafikk. Men jobbe-elementene blandt dem blev stadig mer begjærlige, de fikk tilovers for de løttjente penger som skysstrafikken kastet av sig og de hang midt i onnetiden ørkesløse ved stasjonene og rundt om på veiene med sine vogner. Det var en tid rik på sørgelige erfaringer både for de fremmede og de norske som tidligere bare hadde brukt de mest smigrende vendinger om de norske bønder. Thomas Bennett som var så inderlig imot enhver art av jobbing, stod disse utslett hårdt imot hvor han kunde. Men han så også, at de bare kunde være rent lokale og forbigående. Han hadde dessuten oplevet noget lignende engang før: med drosjevesenet i Christiania. . .

Reisestrømmen vokste. Av både nordmenn og fremmede. Der blev i distriktene dannet turistforeninger for å få mer orden på og gagn av den nye erhvervsgren. Meslingene gav sig da de hadde fått rast fra sig. Og forstandige folk så jo at lyssidene likevel var de langt overveiende.

1903 blev atter et år som satte skjel. Det år kom der en mer samlet nasjonal organisasjon i det hele. Arbeidsdepartementet fikk da dannet «Foreningen for reiselivet i Norge» til å knytte turistforeningene og turistinteressene sammen og nu i større utstrekning åpne propaganda i utlandet for Norge som var blitt «reiselandet par excellence», «The Sanatorium of Europe», «Midnats-solens land».

«Fremmedstrømmen» gikk derved over til å bli en næringsgren av nasjonalt anerkjent betydning, en næringsgren med så betydelige verdier satt inn i alle slags anlegg og byggverk at dens årlige avkastning måtte søkes sikret og utvidet enn mer planmessig, samlet og bevisst enn før. Fremmedbesøket (bare utlendinger) var i 1902 kommet op i nær 21 000, i 1903 var det øket til over 34 000, i 1912 til nær 60 000. Den samlede beregnede inntekt lannet hadde av fremmedbesøket i 1912 blev beregnet til noget over 21 mill. kr. (eller omkr. 350 kr. pr. fremmed turist). Man regnet da i passasjerfrakter og kosthold på norske ruteskib over Nordsjøen $\frac{3}{4}$ mill. kr., i hotelophold og reiseutgifter innen landet nær 15 millioner, flytende hoteller og lystyachter $1\frac{1}{4}$ million, jakt og sportsfiske $1\frac{1}{4}$ million, post-, telefon- og telegraminntekter $\frac{1}{4}$ million og de utenlandske turisternes innkjøp $2\frac{3}{4}$ million. Eller tilsammen omkr. $6\frac{1}{2}$ % av landets samlede utførselsesverdier det år.

I 1892 holdtes den første norske turistutstilling i Stavanger, i 1910 en annen og større i Bergen. Denne hadde til formål å gi utlendingene et samlet bilde av Norge som turistland og vise oss herhjemme hvilken viktig rolle turisttrafikken spiller ikke bare for vårt kommunikasjonsvesens utvikling men også for eksporten, industrien, håndverket, husfliden, forretningslivet og hotellvesenet. Arbeidet har stadig gått ut på å forlenge turistsesongen, få den til å begynne tidligere om våren og vare lenger ut over høsten samtidig som det stadig sterkere har været rettet på å få istand også en regulær vinterturistsesong.

Mange har innlagt sig stor fortjeneste av denne næringsveis utvikling. Men ingen som Thomas Bennett.

Pioneren, det var Thomas Bennett.

Da Thomas Bennett døde skrev et Trondhjemsblad:

«Måtte mange slike menn som Thomas Bennett bosette sig i vårt land»...

Han døde, gammel og mett av dager, 7de mars 1898, 84 år gammel. Han var en sann patriark, både hans liv og hans gjerning var patriarkens. Det harmonerer også godt med hele hans skikkelse at han i ikke langt fra halvhundre år var kirkeverge for den engelske kirken i Christiania, den han selvannen, sammen med sir John Rice Crowe, hadde hovedæren av å få reist; søndag efter søndag i det lange tidsrum fylte han her sine frivillige plikter med den samme utrettelighet, den samme uselvskhet, den samme levende interesse. Mange beviser fikk han også på den hengivenhet hvormed den engelske menighet omfattet ham.

«Med hele sin ærlige og varme kjærlighet til Norge og alt godt og ekte norsk», het det i en engelsk nekrolog, «var og blev Thomas Bennett

hele sitt lange liv en engelskmann og, *above all, a gentleman*; alltid var han også den første til å hjelpe landsmenn som var kommet i økonomiske eller andre vanskeligheter».

Han døde samme år som sin gamle krigskamerat overlæge Ravn. Og hverken hadde hans danske venner glemt ham eller han dem.

Hans minne i Norge vil leve i den mangfoldige gjerning han øvet her og i den verdensforretning han skapte og som bærer hans navn. Fra først til sist er der over hans vennlige og sympatiske, samtidig beskjedne og verdige skikkelse et preg av fremskrittstilje som ikke kan undlate å virke manende på alle som i store eller små stillinger har det hverv å føre hans gjerning videre.

TILLEGG

Thomas Bennett i Danmark.

I.

Som gammel mann skrev Thomas Bennett engang i et brev følgende erindring fra dronning Victorias kroning i Westminster Abbey 28de juni 1838:

«Straks kronen var satt på dronningens hode gikk hun tilbake til tronen som stod på en forhøining nogen få trin over gulvet. The peers of England kom da i prosessjon op til tronen, bukket og kysset dronningen på hånden. Da turen kom til lord Rolle, en meget gammel baron, omkring 80 år, snublet han på det første trin og falt. Han blev snart reist op igjen av de nærmeststående og skulde til å fortsette videre opover mot tronen, da dronningen, kastende all etikette tilside, hurtig reiste sig fra tronen, trippet fort nedover trappene og med den største ynde og uforlignelig verdighet rakte sin hånd frem mot ham til kyss — for å spare den gamle herre bryderiet med å komme op til henne. Intet kunde ha vært mer effektivt enn denne lille episode, og den måtte charmere og begeistre enhver som var vidne til den. Dette var vistnok første gang dronning Victoria for offentlighetens øine la for dagen sitt umiddelbare og impulsive, varmtfølende hjerte, men alle de mange ganger jeg siden

har hørt om dronningens utstrakte hånd — ikke utstrakt for å bli kysset, men for å hjelpe enker og faderløse efter forulykkede grubearbeidere og sjøfolk, så har jeg alltid sett for mig igjen hin begivenhet som jeg som ung mann var vidne til i Westminster Abbey» . . .

Thomas Bennett var dengang 24 år gammel. Blandt hans klassekamerater på Westminster School og tilstede ved hin leilighet i Westminster Abbey var også den senere general lord Alfred Paget som han 40 år senere skulde treffe igjen i Christiania. Bennett kunde da fortelle generalen at han hadde da luktet krutt, han også, og at han anså sig berettiget til, om han vilde, å føre følgende bokstaver efter sitt navn: V. A. T. T. M. O. O. T. D. A. Disse mystiske bokstaver betød nemlig: «voluntary assistant to the medical officers of the Danish army» . . .

Hans elev i Kjøbenhavn het grosserer H. D. Stæhr, i hvis familie i Strandgade 41 Bennett kom til å bli en hyppig gjest. En av Stæhrs yngre brødre, Christian, meldte sig som frivillig*). Kvelden før avmarsjen fra Kjøbenhavn fulgte Bennett ham på hans farvelrunde til slekt og venner og skriver:

«En tåre i den unge 22-årige landsoldats øie fikk mig til å tenke at det kunde være til litt trøst for familien og ham selv, om han hadde en venn til å følge sig litt på veien og derfor sa jeg: «Jeg har ikke noget å gjøre de første par dagene, så hvis du vil kan jeg slå følge

*) Han deltog også i krigen 64, som premierløytnant, blev i 1867 kaptein og tok avskjed i 1880.

på marsjen den første dag». En endnu yngre bror sluttet sig til oss. Vi skrev den første dag til Stæhrs om den yngste også kunde få bli med til krigsteatret, og dette blev innvilget på betingelse av at jeg skulde vende tilbake med ham nårsomhelst familien ønsket det».

Av Thomas Bennetts dagbok følger her et utdrag av det som har interesse både som skildring av felttogets oplevelser og som selvskildring av den unge engelskmann. Dagboken har på min anmodning været gjennomgått av chefen for den danske hærs arkiv, kaptein *Rockstroh*, som har gitt følgende uttalelse:

«De Arkivet forelagte Bennett'ske Optegnelser gør helt igennem et højst tiltalende Indtryk. Trods dens ædruelige, nøgterne Form, der er fri for enhver Art Overdriivelse, er de interessante og bringer ikke lidt nyt, saa at de fortjener at offentliggøres. Bennett har været en skarp Iagttager og har baade haft Lejlighed til at se og høre, hvad der gik for sig omkring ham, og han har faaet et Overblik over Forholdene, som ellers kun de «Indviede» kan faa. Et særligt Perspektiv faar Optegnelserne gennem Bennetts Personlighed, der aabnede ham Adgang til vide Kredse, og han synes at have omgaaedes Officerer af alle Grader, Underofficerer og Menige paa den samme joviale, vindende Maade. Saagodtsom alle Navne paa Personer og Steder er rigtigt gengivne, hvad der viser, at den skrivende i en for en Udlænding sjældnen Grad har opfattet rigtigt. Der er paa flere Punkter en mærkelig Overensstemmelse mellem Optegnelserne og tjenstlige Rapporter fra Jægerkorpsets Chef, Oberst Lønborg».

1. Reserve-Jægerkorps var en ganske ny avdeling hvis mannskap — av årgangene 1837—42 — og befalingsmenn var samlet fra mange forskjellige avdelinger. 3. kompagni, hvor Stæhr stod og som Bennett fulgte, bestod især av sjællendere, allesammen bønder. Chefen, oberst v. Lønborg, hadde i mange år som kommandør for den militære høiskole været borte fra troppetjeneste. Han var en meget kunskapsrik, høit dannet mann. Adjutant var premierløytnant Ludvig v. Lundahl, som i flere år hadde arbeidet som jernbaneingeniør. Ved 3. kompagni var officerene premierløytnant Hans v. Salchow (kompagnikommandør), sekondløytnantene Berg, Hallas (utnevnt fra underofficer), Petersen og noget senere Larsen.

Thomas Bennetts løse lapper er skrevet snart med blekk og snart med blyant. Det har tydeligvis været hans hensikt å bruke dem til støtte for hukommelsen når han siden skulde sammenarbeide inntrykkene fra sitt liv i felten. Men det kom han i sitt travle liv all dri til å gjøre.

II.

Første møte med krigen.

«Den yngste Stæhr og jeg fulgte efter 1ste Reserve-Jægercorps til Roskilde kro, omtrent midtveis mellem Kjøbenhavn og Roskilde. Jeg leiet en bonde med vogn og etpar hester til å kjøre oss resten av veien til kompaniets leirplass en halv dansk mil fra Roskilde. Vi tok også med oss i vognen etpar soldaters tornystre, men ved ankomsten nektet likefullt den gode bondemann å ta imot

nogen betaling. De to unge Stæhr'er og jeg blev innkvartert på en ensom gård $\frac{1}{8}$ mil borte fra den landsby hvor vårt kompani hadde slått sig til for natten. Vi spiste aftensmat med våre verter. Der var ingen gaffel og intet teppe eller lintøi av noget slags på bordet. Tallerknene var runde eller firkantede trestykker, og maten bestod av et stort rugbrød på 18 pund, meget gammelt og fullt av rosiner (som dog ved nærmere bekjentskap viste sig å være muggflekker), dertil en ost så hård og tør at det var vanskelig å få skåret noget av den, et lite stykke god skinke og meget godt smør, brennevin som der just ikke spartes på, og et ikke altfor velsmakende øl. Efter måltidet en kopp kaffe med god fløte. Men den eneste skje var en stor treskje som den gode husmor var så venlig å vaske for oss før hun rørte sukkeret ut i våre kaffekopper. Vaskingen foregikk på den måten at hun tok skjeen i munnen og slikket fløten av før hun stakk den i sukkeret og rørte det ut i våre kaffekopper. Det er en fremgangsmåte som jeg ofte har sett brukt i Frankrik og som sparer utgiftene til vann, hvorfor den på det beste må anbefales. Spart er spart.

Om aftenen tok vi vår del av en bolle punsj som blev gitt i landsbyen av sersjanten. Vi overnattet på gulvet i låven på høi, hestedekken og sekker og stod op igjen kl. $4\frac{1}{2}$. Våre vertsfolk var ikke å formå til å ta nogen betaling, og det var bare såvidt vi fikk dem til å motta som gave $1\frac{1}{4}$ pund sukker som vi om aftenen hadde kjøpt i landsbyens butikk — det var forevrig butikkens hele varebeholdning.

Landsbyens innvånere hadde av sig selv skaffet tilveie vogner til å kjøre kompaniet inn til Roskilde, her sluttet tre andre kompanier sig til oss og vi marsjerte samlet til Ringsted. Fra veien så vi fjernt borte den by hvor Knut den Store, konge av England, hadde sitt slott (Leire?). I Ringsted var vi så heldige å bli innkvartert hos en av Stæhr's venner likeså fyrstelig som vi aftenen i forveien hadde hatt det primitivt, og vi blev opvartet av vertinnens nygifte 18—20 års svigerdatter og husets tre unge meget nydelige døtre.

En bataljon infanteri, 2nen reserve-bataljon, hadde innhentet oss om aftenen. Ikke desto mindre hadde omegnens bønder uopfordret sendt tilstrekkelig med vogner til å kjøre alle til Slagelse, fire danske mil borte. Fire hundre vogner, hver forspent to hester, stod ferdig kl. 7, og før kl. 8 var vi alle, tilsammen omkr. 1700, avgårde tilvogns. Fra Sorøe kom mange folk for å hilse på oss og rope hurra. Hver vogn blev stanset og hver mann blev forært et franskbrød, et stykke ost og en cigar. Midtveis mellem Sorøe og Slagelse blev vognene atter stoppet av fremmøtte for at hver som vilde kunde få ett stykke ost, og jeg benyttet anledningen til å streife litt langs en vakker innsjø, Langsø, tett nord for Ringsted, og gjennom en skog hvor det het at Knut Lavard, Danmarks skytshelgen, lå begravet. I Slagelse tok de unge Stæhr'er og jeg inn på «Stadt Hamburg», spiste en god aftensmat og gikk senere med våre to løytnanter og kapteinen en vakker spasertur i omegnen til et sted hvorfra vi kunde se over til Fyen.

Kl. 2 næste natt rykket vi atter ut i vogner, som bøndene frivillig hadde skaffet tilveie, til Korsør, hvor hver mann fikk en 8 punds loff, og vi innskibet oss sammen med 2nen reserve-bataljon i 3 dampskib med 6 andre skib på slep. Vi hadde hørt at vi skulde til Århus, men kort efter avgangen blev retningen forandret*), og vi kastet anker en stund efter at vi hadde passert Svendborg, hvor vi blev salutert av 9 kanoner. Et av dampskibene fortsatte alene, visstnok til Als, formodentlig for ikke å vekke fiendens mistanke og for å varsle innbyggerne om vårt komme. Kl. 1 om natten fortsatte også resten av skibene og kom dekket av mørket til Hørup bukt, hvorfra vårt kompani straks marsjerte til landsbyen Hørup. Det var søndag og vi blev der til kl. 1 middag for at enhver som vilde kunde gå i kirke. Kl. 3 kom vi til Sønderborg hvor vi møtte de andre kompanier og 2nen reserve-bataljon og uten ophold fortsatte vi over en bro lagt på båter ved Sønderborg over Als sund inn i Slesvig. På den andre bred blev der gitt ordre til å la geværene, for vi hadde hyppig siden morgenen hørt kanonild. (Dette var kampen ved Nybøl 28. mai). Vi gjenoptok marsjen nedover bakken, passerte et stort hus som var nedbrent til grunnen og et sted hvor der lå mange geværkuler utover og møtte adskillige vogner med sårede som bragtes til Sønderborg. Vi kom forbi landsbyen Düppel som var fullstendig ødelagt. 2nen bataljon i vårt

*) Av hensyn til det prøssiske korps i Jylland ønsket man utsprett det rykte at der skulde flere danske tropper dit, men i virkeligheten vilde man trekke troppene til Als.

korps tok stilling i nogen store kornmarker hvor vi blev til efter solnedgang. Omkring en halv mil borte så vi glimtene fra de kjempende parters kanoner og vi hørte muskettilden.

Henimot solnedgang ophørte ilden og vi drog tilbage til Sønderborg, vårt kompani fikk kvarter på en gård $\frac{1}{4}$ mil fra byen. Vi lå i låven på høi, men natten var kold og der var for lite høi til å holde oss varme. Våre vertsfolk gjorde hvad der stod i deres makt for å gjøre oss innkvarteringen behagelig, men de hadde 200 soldater og 300 hester innkvartert hos sig. Næste ettermiddag gikk de unge Stæhr'er, de to løytnanter og jeg til Sønderborg, vi besøkte hospitalet hvor der lå 10 soldater av forskjellige nasjonaliteter, døde og sårede, blandt dem en dødelig såret bror av en av soldatene i vårt kompani. Vi traff også vår stakkars kompanifelle som gikk og gråt. På hertugen av Augustenborgs slott som var omdannet til hospital var ikke mindre enn 120 sårede bragt inn søndag og mandag fra det slag vi hadde været vidne til.

Om aftenen tilbød våre to løytnanter, Berg og Hallas, oss sine senger mens de selv la sig på høi på gulvet — et tilbud vi takknemlig mottok for vi hadde ikke sovet mer enn tilsammen mellem 5 og 6 timer de siste 3 døgn. Vi hørte at 4de kompani som var dirigert til Åbenrå hadde måttet gå tilbake til Gjenner, da skogene i Åbenrås omegn var besatt av tyskerne i så stor styrke at 4de kompani var for lite til å opta kampen med dem.

Vi blev i vårt kyarter til næste kveld da jeg gav en bolle punsj for de frivillige. Officerene hørte sangen og

sluttet sig til oss og festen fortsatte med dans i kjøkkenet til tonene av en violin som en av de frivillige hadde fått lånt. Regimentskirurgen, overlæge Ravn, figurerte i en reel med to soldater, og tjenestepikene og husets lille datter valset rundt så det vilde forundret engelske bondepiker å se det. *)

I løpet av natten kom noen dragoner over 22 sovende hannoveranske soldater i nærheten og tok dem tilfange.

Næste dag rykket etpar kompanier, deriblandt vårt, mot Åbenrå og gjorde holt en halv mil fra byen. En tropp dragoner blev sendt inn i byen for å undersøke om den var i prøissiske hender. Om morgenen hadde oberstens sønn, sekondløytnant L. A. v. Lønborg som kommanderte 30 soldater blitt forfulgt ut av byen av mellom 600 og 700 prøissere. De flyktet til strandbredden hvor der lå en kanonbåt. Fienden fulgte dem inntil 100 skritts avstand, da danskene fikk fyrt et skudd kardætsker som stanset dem. Prøisserne hadde kort efter forlatt byen men sagt at de kom tilbake om natten. Dragonerne kom tilbake med beskjed om at prøisserne ennå ikke var kommet, men da «Hekla» som efter planen skulde være der for å støtte vårt kompani hadde

*) I dr. I. P. Laurents bok «Livet i Felten. Uddrag af en Læges Dagbog Sommeren 1848» står der:

«Om aftenen danset de frivillige med de slesvigske piker efter hornbleserens viol, og det gikk også meget godt. De frivillige holdt musikalske sangøvelser hele dagen igjennem i den store sal, og engelskmannen skrev engelske sange for oss, som han ganske alene måtte synge, da vi bare hadde en som kunde engelsk, men til gjengjeld kunde ikke han synge».

uteblitt og våre 400 soldater alene ikke ansås som tilstrekkelig styrke til å binde an med 600—700 prøssere — med kanskje hovedstyrken i de nærliggende skoger — drog vi atter tilbake til Gjenner, hvor vi kl. 11 gikk tilro i vårt hoi, efterat halvparten av soldatene var satt ut som utposter. *)

Kl. $\frac{1}{2}4$ neste morgen marsjerte vi alle videre til Nørre Mastrup og glededes ved en herlig solopgang og en praktfull regnbue. Kl. 10 møtte vi 3dje kompani på en åpen mark, hvor vi rastet til kl. 3 utsatt for en brennende sol. Kl. 3 kom obersten med et brev som han leste op for fronten. Brevet fortalte at der den foregående dag, 5 juni, hadde stått et slag ved Nybøl nær det sted hvor der stod et slag 9 dager før. Den danske hær bestod av 12 000 mann, fienden av 6 000 prøssere og 10 000 andre tyskere. Fienden hadde først drevet tilbake de danske forposter fra Nybøl til Dybbøl hvor den danske hær stod. Den danske hær rykket da frem og drev tyskerne tilbake og slaget endte med status quo.

Henimot aftenen kom en tilsynelatende drukken eller gal mann til oss og sa at prøsserne om natten vilde gå

*) Hos Laurent heter det:

«Mens vi andre i grunnen småbrummet over å ha moret våre ben med denne ekstratur på 5—6 mil, var vår engelsk-mann henrykt over dette omflakkende og avvekslende liv og uttømte sig i idelige lovtaler over vårt yndige Danmark, som han med liv og sjel er hengiven. Hans behagelige selskap og interessante samtaler blev mangen gang en betydelig adspredelse for oss, og hans ufortrødne tjenstvillighet og utrette-lige godmodighet avhjalp oss mange savn under marsjens anstrengelser og ubehageligheter.»

til angrep på oss. Ingen tok notis av ham og vi gikk til hvile kl. 11. Men to timer etter våknet vi ved ropet om at præsserne var tett ved oss. Vi jog i klærne fortere enn nogengang før i vårt liv, fra alle kanter løp man til samlingsplassen og i løpet av få minutter var kompaniet på marsjen. I samme nu det marsjerte ut av landsbyen, hvislet noen muskettkuler over dets hoder, men det var for mørkt til å skjelne hvor de kom fra. *)

Kl. 1 hadde de ytterste skiltvakter skimtet en lang rekke vogner med soldater på veien fra Åbenrå. Skiltvaktene løp tilbake og varslet feltvaktene som var under kommando av løytnant Berg og sersjant Hverenge, begge av vårt kompani. Løytnanten sendte sersjanten med 13 mann for å rekognosere, mens han selv løp og varslet kompanikommandøren premierløytnant F. v. Salchow, som lå og sov på en bondegård nær ved, derefter skyndte han sig tilbake til vaktene. Sersjant Hverenge og hans 13 mann hadde da åpnet ild på fienden fra et dike. En av mennene løp endog den første fiendtlige vogn imøte og fyrte på 5 alens avstand mot officerene i vognen, løp litt tilbake, ladde igjen og fyrte og hoppet så tilbake over diket til de andre. Hverenge og hans 13 mann retirerte nu utover den åpne mark, stadig fyrende mot vognene. Præsserne forfulgte dem utover marken, noget Hverenge nettop ønsket for å gi kompaniet i landsbyen tid til å komme unna. Da 1ste kompani i største stillhet kom

*) Dette var den bedrøvelige Hoptrup-affæren den 6.—7. juni mot v. d. Tanns frikorps. (v. d. Tann var i 1870 bayersk kommanderende general).

frem på landeveien støtte det på 3dje kompani uten at nogen av de to kompanier i mørket kunde se om det var venner eller fiender de møtte. Til alt held skimtet imidlertid kort efter kompanikommandøren, som gikk i spissen for det ene kompani, obersten som ledet det andre, og begge kompanier marsjerte da i retning av Haderslev. Hadde ikke sersjant Hverenge fått narret fienden til å forfølge sig over den åpne mark, så vilde præisserne ha støtt på 3dje kompani nettop som det kom marsjerende inn på landeveien. Nu kom begge kompanier sig i mørket forbi fienden. Sersjant Hverenge og hans menn med undtagelse av to som blev tatt til fange kom på en omvei inn i landsbyen, hvor de til sin glede så at kompaniene hadde avmarsjert. De løp til en gård og forlangte at bonden skulde spenne for en vogn og hjelpe dem avgårde. Bonden nektet, men Hverenge bragte ham ved hjelp av sin pistol på andre tanker, og på en omvei rakk de Haderslev før kompaniene kom dit.

Selv syntes jeg for min del at jeg hadde været fort til å klæ mig, men jeg kom ikke inn på samlingsplassen før kompaniet marsjerte av. Der stod doktoren, den yngste Stæhr og kvartermesteren, furer Bølling, igjen og holdt på med å spenne hesten for vognen. Nettop som vi var kommet tilvogns kom de siste skiltvakter løpende og hoppet op i vognen. Vi forstod at landsbyen var omtrent omringet av præisserne og det varte litt før vi kunde bestemme oss for hvilken vei vi skulde ta i mørket. Så valgte vi en sti og kjørte avgårde, slog litt efter inn på en annen sti og kom frem på landeveien et stykke borte

hvor vi møtte de to kompanier. Hadde vi nølet ett eller to minutter lenger vilde vi falt i fiendens hender, og et godt bytte hadde det været for i vår vogn hadde vi også kvartermesterens pengeskrin. Foruten de 2 som blev tatt tilfange (først trodde man de var skutt) savnet vi 8 soldater som hadde ligget og sovot i en låve og i farten ikke var blitt vekket.

Det viste sig siden at den bonde som vi i flere dager hadde hatt kvarter hos, hadde været en forreder og visste beskjed om at fienden den natt vilde komme i vogner fra Åbenrå. Da kapteinen bad ham gjøre sin egen vogn klar for å hjelpe til med bagasjen nektet han, men en av løytnantene understreket en fornyet anmodning ved å sette en pistol for hans hjerte, og da skyndte han sig høflig å parere ordre.

Som vi kom nærmere Haderslev møtte vi mange kallerividetter stasjonert langs veien. På kanten av den bakken som fører ned til byen, tok de to kompanier som samtidig hadde undsluppet fra Hoptrup stilling for å møte fienden. Alt blev gjort klar til slag og doktoren valgte sig ut en plass hvor han kunde motta de sårede. Vi understøttedes også av tre kanoner og to eskadroner kavalleri. Resten av hæren stod på toppen av åsen på den nordre side av byen. Vi hørte kanon- og muskettild fra omkr. en halv mil borte og snart efter kom to eskadroner husarer under ritmester Torp som hadde hugget sig vei gjennom fienden. Senere kom nogen husarer galloperende tilbake, så nogen hester uten ryttere og litt efter nogen husarer uten hester, og siden endel sårede. Kam-

pen stilnet efterhvert og en tid efterpå fikk vi ordre om å følge resten av hæren til Kolding, som nu skulde være hovedkvarteret istedetfor Haderslev.

Jægerne blev senere sterkt klandret, men for vårt korps vedkommende høist ufortjent. Det het i bladene at jægerne hadde latt kavalleriet og artilleriet i stikken uten å fyre et eneste skudd og derved forårsaket tapet av en kanon, syv kavallerister og mange hester, foruten — hvad der var det viktigste — at seiren hadde været oss temmelig sikker om vi hadde optatt kampen. Om enn jægerne nok kan bebreides adskillig for denne affære, håper jeg for vårt korps navns og æres skyld at det vil bli konstatert at det er mot 3dje Reserve Jæger Corps som var stasjonert i Hoptrup at man kan rette disse bebrei- delser og ikke mot vårt, det 1ste Reserve Jæger Corps. Vi hadde bare ett kompani, på omtrent 175 mann, sta- sjonert i Nørre Mastrup, og vi blev overrumplet. Vårt korps første kompani var innkvartert i en annen landsby i nærheten og korpsets 2net og 4de kompani lå også et stykke borte. Og vi så dem ikke før vi kom til Kolding, dit de var kommet på en annen vei enn oss. Alle i vårt kompani, og særlig sersjant Hverenge og hans menn, blev den næste dag i Kolding rost for sin optreden, mens der blev rettet klander mot det 3dje Reserve Jæ- ger Corps.

III.

Frem og tilbake er like langt.

På veien til Haderslev blev en soldat så uvel at han la sig over hekken og ikke orket gå lenger. Jeg tok ham med mig snart på ryggen, snart stottet jeg ham mens han forsøkte å gå. Mens jeg nu et stykke slepte ham på ryggen, kom nogen husarer forbi og en av dem talte til mig på engelsk. — Jeg skulde meget ønske, sa han, at jeg kunde stige av hesten, så den syke kunde få min plass, men det er ikke tillatt. Det viste sig at han var en engelskmann, bosatt i Norge hvor han hadde eien- dom, men hans kjærlighet til Danmark var så stor at han hadde meldt sig som frivillig.

Ved Kolding nyttet jeg anledningen til å se mig om i byen og i ruinene av det prektige gamle slott som blev brent ved et tilfelle da spanierne var i Kolding i 1808. Det må ha været et sterkt forsvarsverk i sin tid, det behersker inngangen til byen både land- og sjøverts. Fra slotsruinen er der en skjøn utsikt.

Den næste dag blev vårt korps beordret til å holde vakt utenfor byen og obersten bad mig følge med ham på en tur rundt til de forskjellige vaktposter. Dagen efter, 10de juni, marsjerte vårt korps og endel andre avdelinger til Christiansfeldt, en vakker liten by med sin største, og praktisk talt eneste, gate tilplantet med en aveny av trer langs fotgjengerstiene. Marsjen fra Kolding til Christiansfeldt tok 5 timer. Om aftenen deltok vi i et slags konvent, men ulikt de romersk-katolske, og

blev bevertet av unge og gamle damer med smørbrød, varm melk, øl og kaffe, så meget man vilde ha. Alle Christiansfeldts innvånere er meget religiøse, og ved sin vennlighet mot alle og enhver av oss la de virkelig også for dagen sann religiøsitet sålangt som det kan gjøres gjennom arbeid.

Efter en times hvil avmarsjerte vi fra Christiansfeldt. Snart efter kom en voldsom regnstorm som gjorde oss alle gjennemvåte. Vårt kompani blev beordret til å ta en annen rettning enn de øvrige tropper, vi gikk gjennom en kornmark og hoppet over et dike (hvor de mindre gode hoppere blev enda våtere enn de før hadde været), og derefter gjennemsøkte vi under den størst mulige stilhet de nærliggende skoger liketil kl. 1, ofte stanset av forposter som forlangte feltordet. Overlæge Ravn, de to Stæhr'er og jeg fikk lov til å gå til et hus i nærheten, få tørket våre klær og få litt hvile. 2 timer efter kom imidlertid ilbud om at vi måtte øieblikkelig komme tilbake da et geværskudd var hørt. Vi marsjerte nu tilbake mot Christiansfeldt hvor vi fant en stor del av hæren. Etpar geværskudd hørtes her atter fra omegnen, der blev bragt inn bønder som meldte at præisserne var sett ikke langt borte, og en dragon kom tilbake med sin hest skutt gjennom halsen.

Vi marsjerte atter et kort stykke da nogen soldater blev observert i utkanten av en skog. Rifleskyttere blev derfor øieblikkelig sendt i den retning, kavalleriet tok oppstilling på en åpen mark og en åpning blev gjort i hekken for at artilleriet kunde komme frem. Snart op-

dagedes det imidlertid at soldatene i skogens utkant hørte oss til og at også de hadde tatt oss for fiender. Vi heiste derfor vårt flagg og de kom til oss.

Vi marsjerte et kort stykke videre da vi hørte muskettild på kort avstand, vi skyndte oss og kom nær nok til å se tropper av vore egne fyre inn i skogene. Ilden varte ikke lenge men fornyedes fra tid til annen inntil vi støtte på resten av våre fortropper på et sted hvor Kolding- og Christiansfeldtveiene møter Haderslevveien. Vi marsjerte da samlet til Haderslev hvor vi ventet å få et møte med de 4000 præssere som var rapportert som innkvartert der i byen. Men da vi kom nærmere fant vi at de hadde rykket bort og retirert sydover en time før, så de danske farver atter valet over byen. Jeg tenker at hele korpset sov godt denne natt, for vi hadde været på vakt og marsj i to dager og to netter. Jeg hadde ikke hatt en skikkelig natts søvn på 10 døgner og blev meget glad da doktoren innbød mig til å sove i seng på hans værelse. *) Vi tilbragte neste dag i Haderslev. En korporal opdaget en præssisk soldat i forklledning i byen, og byen blev forgjeves gjennemsøkt efter flere. Et strengt vaktreglement blev gjennomført, og jeg

*) Hvor elskverdig dette var av doktoren, fremgår av følgende omtale i Laurents bok: «Imidlertid skal jeg dog sove i en seng inatt. Men da det blir sammen med den lange engelskmann, skjønner jeg hvad det blir for et leie, ti han ligger naturligvis med hodet i det ene hjørnet og benene i det andre, som en diagonal i kreftenes parallelogram, og jeg får da putte mig ned i en av de avskårne triangler og ligge krum»....

blev også som utlending på et rykte trukket frem til autoritetenes forhør. Ingen måtte vise sig på gaten efter kl. 10 om aftenen og ingen måtte begi sig ut av byen dag eller natt uten særskilt tillatelse.

Vi blev i Haderslev hele uken. En dag avla jeg obersten en visitt. Han tok da sitt kart og forklarte mig situasjonen på krigsteatret, såvel våre egne som de prøisiske troppers stillinger sålangt de var kjent. Han fortalte mig hvad der skulde foretas i det og det tilfelle, under de forskjellige alternativer og muligheter, og likeledes fortalte han om de forhandlinger som pågikk i Kjøbenhavn og annetsteds.

Om lørdagen nettop som doktoren og jeg skulde sette oss til å spise middag, gikk allarmtrommene gjennom byens gater for øieblikkelig avmarsj av alle tropper. En time senere blev imidlertid alle sendt tilbake til sine kvarterer, så jeg formoder at allarmen blev slått bare for å se hvor fort alle kunde være ferdige. Søndag morgen kl. 8 avmarsjerte vi til Fåstrup, en landsby omtrent halvveis mellem Haderslev og Kolding, men samme natt fikk 1ste, 2net og 3dje kompani ordre til å vende tilbake til Haderslev og vi brøt op kl. 3 morgen. Til vår store fornøielse marsjerte en stor gulspurv et langt stykke av veien i spissen for vårt kompani. Mange soldater sang «Den tapre landsoldat», noget som syntes å behage den merkelige fugl, for den holdt sig hele tiden i passe avstand foran oss. Vi kunde komme så nær den som på to fots avstand, da fløi den fremover nogen få skritt og begynte å løpe og slik holdt den på, inntil det hele blev

forstyrret av nogen møtende vogner, og i disse øieblikkes uro fløi den vekk. Næsten alle husene på gårdene i denne del av landet er kronet av et storkerede. I Fåstrup så jeg en gammel stork gi sine unger mat. Disse fugler er næsten likeså husvante som duer. Jeg har sett en stork følge en plog og spasere ikke mer enn 5 fot efter plogmannen.

I Haderslev fikk 3dje kompani ordre til å hjelpe ingeniørene med å utbedre byens forsvarsverker. Veien i byens utkant var omtrent ødelagt, alt var fjernet og hugget ned som kunde gi dekning. Adskillige hus hadde fått sine vinduer gjenmurt for at prøisserne ikke skulde kunne skyte derfra, veien var revet op, skyttergraver gravet og dekket med busker under hvilke eksplosiver skulde legges. På nordre side av kanalen som løper fra øst til vest på byens sydside blev laget en festning for nogen få kanoner og med små skytehuller for rifleskytterne.

Jeg gikk tilsengs kl 10,30 men vekkedes en time efter fordi et rykte sa at fienden var på veien fra Åbenrå til Haderslev. Da jeg kom ut fant jeg at hver eneste soldat i byen stod ferdig til avmarsj for å møte fienden. Hele hæren i de nærliggende byer og landsbyer var beordret til å være klar til angrep. Da jeg imidlertid hadde ventet en time uten at der var tegn til marsjordre, gav jeg beskjed om å bli vekket igjen hvis det skulde bli nødvendig og la mig påklædd til å sove igjen. Jeg sov uforstyrret til kl. 7 morgen og opdaget da at alle hadde blitt sendt tilbake til sine kvarterer kl. 5 om morgenen med ordre om å møte igjen kl. 8 for å marsjere tilbake

til Fåstrup. Allarmen var opstått på den måte at det hadde været meldt fra Åbenrå at præisserne hadde rekvirert alle vogner i byen og omegnen, men til hvilket formål visstes ikke. Vi blev imidlertid ikke avløst før kl. 12 og fikk i ventetiden tillatelse til å gå og bade, det var meget forfriskende. Den arm av sjøen som kommer op til Haderslev er ikke mer end omkring 2 fot dyp tversover, undtagen i midten hvor en større dybde er markert med stokker drevet ned i bunnen. På nogen få meters bredde kunde jeg ikke her stå bunnen, men jeg skulde tro at med gode loser vilde kanonbåtene kunne bli bragt op denne renne og gjort nyttige for byens forsvær, skjønt det vilde være vanskelig for dem å komme sig vekk igjen hvis mange av deres mannskap skulde bli såret eller deres los drept.

Jeg begynte forøvrig nu å nyte stigende reputasjon blandt soldatene som læge, til like stor fornøielse for dr. Ravn som for mig selv. Det hadde nemlig lykkedes mig å helbrede en soldat for tannpine og straks dagen efter kom en annen og skulde ha samme behandling av mig tiltross for at doktoren da var tilstede. Jeg hørte også at det hadde været drøftet «hvem av de to, Ravn eller Bennett, var den beste doktor!»

Om aftenen kjørte endel av oss til Christiansfeldt for å gjøre nogen innkjøp og høre militærmusikken spille utenfor generalens kvarter — Christiansfeldt var da hovedkvarteret for nordarmeen. *)

*) Dr. Laurent skriver: «General Krogh hadde her sit stabskvarter, og efter kort tids forløp samledes gardens musik-

Den følgende dag hadde det været dr. Ravens og min mening å ta en vogn og kjøre til Skamlingsbank, men kort før vi skulde reise kom der ordre om at enhver måtte holde sig marsjberedt i sitt kvarter. Etter å ha ventet en stund uten å høre mer gikk jeg på visitt til obersten, som fortalte mig at ordren var kommet fra Christiansfeldt da man nordfra om morgenen hadde hørt 5 eller 6 kanonskudd. Jeg hadde selv hørt disse skudd og tatt dem for saluttskudd, det samme trodde også obersten og mange andre at det hadde været. Obersten fortalte mig at hvis det viste sig at disse skudd ikke betydde kamp skulde vi ikke avmarsjere den dag. Dr. Ravn og jeg besluttet oss da til å løpe risikoen og kjøre, men før vi kom avsted hørte vi geværskudd fra vest, og dette fikk oss til å opgi vår plan.

Den følgende morgen kl. 9 marsjerte vi til Fåstrup, hvorfra dr. Ravn, kvartermesteren og jeg spaserte til Christiansfeldt hvor vi tilbragte en hyggelig time hos brigadelægen. Søndag tilbragte vi i ro i Fåstrup, med en liten tur til Christiansfeldt, og om aftenen gjorde vi os det behagelig i vårt kvarter med en bolle punsj og sange. Mandag aften gav dr. Laurent en bolle punsj for dr. Ravn, løytnant Mathieson og seks andre løytnanter, de to Stæhr'er, mig og nogen andre frivillige og vi

korps på den grønne plen utenfor bygningen for å opvarte generalen med skjønne musikknumre. Generalen trätte av og til ut på hengebroen, og ved hans side såes norske officerer i sine lyseblå frakker og svenske militære med mørkegrønne pikkelhjelmer».

holdt det gående med sange og høi stemning til kl. 11. *)

Om morgenen kl. 5¹/₂ brøt vi alle op til Haderslev for å danne reserve for feltvakten. Om aftenen kom en husar i full gallop til en av de nærliggende landsbyer og rapporterte at omkring 2000 «friskarer» var sett innen to rifleskudds avstand fra vore utposter. Da fienden hadde været merket så nær byen som Nørre Mastrup blev alle soldater i byen samlet og innkvartert i store rum, omkring 100 i hvert rum, for å holdes parate.

Kl. 1 middag hørtes kanonskudd fra Haderslev. Vi fikk marsjordre og samledes på korpsets «alarmmark» hvorfra vi marsjerte til brigadens «alarmmark», hvor der også kom et batteri artilleri og mellom 4 og 5000 soldater. Vi blev hele natten her, omtrent alle fikk høi å ligge i fra de to bondegårdene nær ved, det var også meget nødvendig da det regnet en stor del av natten. Den yngste Støhr og jeg fikk en seng på en av gårdene og lå der påklædd fra kl. 12 til 3, men da kjøkkenet ved siden av hele tiden var fullt av soldater som holdt

*) Hos dr. Laurent: «Det var en fryd atter å bo som et menneske, efter i over 6 uker å ha levet omkring i bondegårdene. Min ven engelskmannen og jeg deler atter kvarter og sover sammen, men sengen er stor og bred. Riktignok påstår han at nu er det mig som forestiller diagonalen i kreftenes parallelogram, og at han av bare godmodighet legger sitt lange legeme i mange små legg for å frembringe et maximum in minimo, men jeg beviser ham hver aften meget nøiaktig at han i denne hensende svever i en meget utilgivelig villfarelse». . .

samtalen gående blev det i hvert fall ikke for mig mer enn en halv times søvn.

Om morgenen 30. juni marsjerte hele brigaden tilbake til Kolding, og vårt kompani hadde under hele marsjen til oppgave å streife ut fra veien for å se om fienden fulgte oss. Den del av vår hær som den foregående aften hadde tatt imot fiendens angrep på byen, 3dje Reservebataljon, hadde da sluttet sig til oss og en ordonnans var kommet med melding om at de fiendtlige tropper hadde passert gjennom byen og forfulgte oss. Aftenens slag ved Haderslev hadde ikke kostet oss store tap, to «espingol»-skyttere, en eller to linjesoldater og en dragon var skutt og syv menn såret, men fiendens tap blev antatt å være meget større da «espingolene» hadde gjort ham stort avbrekk. *)

Vi marsjerte gjennom Kolding til en stor åpen mark nord for byen og videre til landsbyen Eistrup ved elvens bredd. Her hørte vi at fienden stod et rifleskudd borte på elvens andre bredd, og en tid trodde vi at se nogen fiendtlige soldater på toppen av åsen bak en hekk, men en utsendt patrulje kom tilbake med melding om at de vi hadde sett bare var bønder. To av vore kompanier tilbragte natten her på feltvakt, idet vi var blit fortalt at fienden nu stod bare $\frac{3}{4}$ mil søndre for oss.

Kl. 6 om morgenen marsjerte vi en times tid nordøstover da kontraordre kom fra generalen om at vi skulde vende tilbake til Eistrup. Her blev atter et par kompa-

*) Tapet viste sig å være omtrent ens på begge sider. «Espingol» var et slags mitraljøre.

nier satt ut som feltvakt inntil kl. 2¹/₂, da et brev kom til obersten fra en prest på elvens slesvigske side om at alle omegnens vogner var rekvirert av fienden for å føre ham til oss den følgende natt. Følgelig blev feltvakten forsterket med inntil halvparten av vårt korps, og resten blev holdt mest mulig samlet. Kl. 1 vekkedes vi alle av alarmtrommene, da et skudd hadde været hørt fra en av videttene. Enhver gjorde sig straks klar til kamp, men på mindre enn en halv time hadde alle igjen vendt tilbake til sine soveplasser. Det var en skiltvakt som hadde ropt an en av våre patruljer da den satte over elven. Patruljen hadde ikke hørt ropet for vannets plasking. Så hadde skiltvakten skutt, heldigvis uten å treffe nogen. Kl. 6 kom der ordre om øieblikkelig avmarsjering, men efter ti minutters marsj blev der gjort stans. Vi blev der til kl. 2 da vi vendte tilbake til våre kvarterer.

IV.

Avslutning.

Mandag morgen den 17. juli innskibet jeg mig på krigsskibet «Hekla», hvor commodore Paludan, tvillingbror til flåtens commodore, kom bort og hilste på mig og sa at han hadde hørt om mig i sin fetter, vår obersts, brev. Vi tok våre måltider sammen underveis og hadde hyggelige samtaler. Vi fikk en stormende og langvarig overreise og mange av de 500 soldater ombord var meget sjesyke. Efter 31 timers forløp kom vi til Sønderborg og jeg spaserte straks til Hørup, en mils vei borte, hvor

vårt korps 3. kompani hadde været innkvartert morgenen før slaget ved Nybøl. Jeg hadde lovet dette kompanis kaptein at jeg skulde hente endel bagasje tilhørende ham selv og korpset, og bonden tilbød sig å kjøre mig og bagasjen. Han tilbød også å kjøre mig veien om hertugen av Augustenborgs slott som var i bruk som lazarett og hvor jeg håpet å treffe min venn dr. Drachmann. Bonden vilde ingen godtgjørelse motta. Hertugen var den nuværende tyske keiserindes far. Omegnens sceneri er meget malerisk, og landsbyen Augustenborg ligger ved en arm av sjøen, deri der var omkring 100 svaner. Jeg fant lægene i slottets billiardrum. Dr. Drachmann hadde imidlertid kort før reist til Kjøbenhavn. Der lå fortiden 250 menn på lazarettet, men der hadde været op til 650 på engang. Lægene hadde til fri rådighet fått stillet hertugens vinkjeller, hvor de fant enhver tenkelig vin med undtagelse av Tokayer som hertugen ikke pleiet ha. Jeg kom tilbake til Sønderborg akkurat tidsnok til å gå ombord i «Hekla» igjen. Fra Hindsgavl til Middelfart, bare $\frac{1}{4}$ mils vei, måtte jeg betale to daler for en vogn. Jeg fikk i Middelfart straks en liten seilbåt til å sette mig over til Snoghøi hvor festningsverkene var overraskende gode i betraktning av at de var påbegynt bare for 14 dage siden. Videre kjøre jeg til Veile på en meget nydelig vei og derfra til Bredal hvorhen mitt kompani dagen efter kom. Her klaget alle over innkvarteringen, idet 2 bataljoner på tilsammen omkring 1600 menn var fordelt på 12 små bondehus, et forhold som ytterligere forværredes da også 3. kompani sluttet sig til oss. Om

aftenen ga 4. kompanis officerer en mektig bolle punsj. Ved sin ankomst var de blitt forært 400 egg og i løpet av to-tre dager hadde de satt alle tillivs. Dette forundret mig ikke for jeg så en av dem bruke næsten 20 eggeplommer for å brygge en punsj til sig selv alene.

Næste dag tilbød obersten mig meget vennlig å låne mig sin hest for å ri en mils vei til St. Grundet, en gård tett nord for Veile, hvor kongen skulde holde en revy over hele hæren. Regnet øste ned om morgenen men fra kl. 11 blev det en strålende dag. Hæren samledes på en stor åpen mark. I dens ene ende stod kavaleriet, omtrent 1600 ryttere, og i den motsatte ende 5 batterier kanoner og et batteri espingoler. På de to sider omtrent 18 bataljoner infanteri. Efter lang tids venten kom kongen og den kommanderende general v. Hedemann og henvendte nogen få ord til soldatene eftersom de red omkring, hvorefter alle gav et hurra. Kongen, generalen og deres følge tok derefter stilling mens hæren passerte revy, og så gikk man uten videre ceremonier løs på bordene som var dekket med forskjellige gode ting. Officerene og nogen få damer fra Veile angrep bordene med en brennende kamplyst. Jeg var i civile klær og militærlue, men blev gitt plass ved kongens bord. Der var mange taler og god vin, og damene fikk snart dansen op. Tilslutt dansedes der en for mig ny dans som bestod delvis i å gå og delvis i å løpe i siksak, og mellem 10 og 11 aften avblåstes festen. Marsjen hjemover foregikk ikke i den beste orden, og luften gjenlød av soldatenes og officerenes sanger. Mange officerer som gikk i spissen

for sine kompanier omarmet hinannen på den mest kjærlige måte og anførte både sangen og marsjen.

Søndag 6te august drakk jeg te i Veile hos mr. Parker. Her traff jeg en engelskmann mr. Charles Bentinck, 6 fot og 11 tommer høi. Han var kommet med sin tjener til Veile for å fiske og hadde med sig instruksjonskrivelser til såvel en dansk general som en tysk fyrste, så han skulde kunne føle sig sikker hvem der så enn var herre i Veile. Vi tok ofte spaserturer sammen, men en morgen gikk han ganske alene til en stor bondegård på en ås utenfor byen. Prøisserne var ikke langt vekk, og da bøndene fikk se en fremmed vandre omkring på jordene gikk de bort og talte til ham. Mr. Bentinck, stakkar, stammet fryktelig. Han åpnet sin munn men kunde umulig få bøndene til å forstå hvad han vilde si. Så gjorde de sig op den mening om ham at han var en prøissisk spion og tok ham med sig til de militære autoriteter i Veile. Mr. Bentinck opgav håpet om å gjøre sig forstått, han fulgte rolig med, tok ut sine instruksjonskrivelser og la dem på myndighetenes bord, både det til den danske general og det til den tyske fyrste, og gikk rolig tilbake og fisket videre.

.... Den følgende morgen brøt hele korpset op fra Bredal og masjerte til Villiamsborg og Daugård omtrent halvannen mil nord fra Veile. Jeg blev her innkvartert i samme rum og samme seng som dr. Laurent og tok en av hans to tjenere i min tjeneste.

— — —

Her slutter dagboken.

Men dr. Laurent forteller at nogen anonyme engelske krigssanger som stod trykt i «Berlingske Tidende» i tiden fra mai til oktober 1848 var skrevet av Thomas Bennett. Det første av disse dikte «To the Danish Army» stod med bladets kraftigste overskrift efter en tre-spaltet liste med såredes navn — i slaget ved Slesvig falt 101 menige og 10 officerer, 6 av disse siste kunde ikke gjenkjendes, og inntil 4de mai var der henved 350 danske sårede. Diktene er båret av en sterk tro på at «himlen vil styre kampen til retferdighetens seir, hvis bare ikke frykt for nederlag får svekke hærens edelmot».

Efter den siste retrett til Jylland i oktober skriver han bl. a.:

Farewell to thee, Sleswig, farewell for a while,
though absent to sight, yet to memory dear!
Farewell to thee, Faastrup, on whom lies a smile
from Skamlingsbanks hill that is seen far and near.

— — —
— — —

But soon, fairest Duchy, we'll hail thee again,
when quiet and concord will sprout in the bud,
and Dannebrog proudly will over thee reign —
And emblem, that peace will e'er wipe away blood!

Som det hvite kors i Dannebrog, skriver han, hersker over flaggets røde bunn, slik vil freden skinne frem og herske over det blodstenkte land.

Og ved ankomsten til Jylland efter retretten skriver han disse vers:

And now from Sleswig's blood-stained earth
we're come to Jutlands peaceful land —
a land which not for ages past
has felt the sword from hostile hand.

But still the time may not be long
'ere war may overthrow its bliss,
and even Veile, happy town,
may all its wonted blessings miss.

Those beauteous woods, which hitherto
have only whispered rural joys,
will then resound with cannons roar
and echo forth a thund'ring noise.

That crystal stream which glides along,
o'erlook'd by Greis's wooded hills
will then proclaim to all its banks
in words of blood its woes and ills.

Oh! may that kind Almighty Pow'r
who rules all nations with His sway
ward off these dark impending storms
and turn their course another way!

Da våpenstilstanden kom drog Thomas Bennett til Norge.

Han beholdt imidlertid fra krigen et livsvarig korporlig minne. Det fikk han engang han alene ved en skarp sving av en trang vei så uventet møtte en galopperende eskadron husarer at der ikke var tid til å komme unna. Han hadde bare å kaste sig nesegrus ned på veien med hendene beskyttende over sitt hode. Hestevant som han var visste han at det var den eneste mulighet for redning, og eskadronen galopperte over ham. En av hestene kom dog likevel iskade for å trække på ham med den ene hoven, og det dype søkk av en hestesko i ryggen beholdt han alle sine dager.

— — —

Dr. Laurent skriver i slutten av sin bok følgende linjer om «vår engelskmann», som var blitt Thomas Bennetts

hedersnavn i korpset. Disse vakre linjene av en krigskamerat gir idethele så godt et billede av Thomas Bennett at jeg velger å sette dem her til avslutning på denne lille boken om ham:

«Til min store sorg hørte jeg at vår engelskmann under mitt opphold i Kolderup hadde forlatt korpset. Han hadde vendt tilbake til Kjøbenhavn sammen med den yngre Stæhr i begynnelsen av juli, forsynet med en særdeles smigrende skrivelse fra vår oberst Fr. v. Lønborg. Neppe var han kommet til Kjøbenhavn før han gikk uopfordret omkring til officerenes familier og bragte hilsener fra menn og slektninger, og derpå vendte han tilbake til armeen og bragte med sig en del personlige hilsener fra hjemmene. Så drog han imidlertid til Norge som han plutselig hadde fåt lyst til å se. Da jeg anser det meget uvisst om han atter får lyst til å vende tilbake hertil ved utgangen av våpenstilstanden og om han overhodet nogensinne kommer tilbake til Danmark håper jeg at jeg ikke begår nogen indiskresjon ved å navngi dette menneske som med så megen interesse personlig har fulgt vår sak i over et halvt år. Før Thomas Bennett blev mer kjent i armeen pådrog han sig mange ubehageligheter. På Als blev han tatt for spion, og i Haderslev vilde politiet absolutt arrestere ham som tysk friskaremann til engelskmannens store fornøielse. Selv soldatene anså dette lange menneske med stort skjegg og hvitt halstørklæ for en tysker og holdt øie med mannen på marsjen inntil de lærte ham bedre å kjenne. Efterat han var blitt almindelig kjent kalte soldatene ham

«den engelske doktor». Selv kalte han sig for spøk: «Voluntary assistant to the medical officers of the Danish army». Han blev avholdt av alle på grunn av sin godmodige karakter og utrettelige tjenstvillighet overfor alle. Ved retretten fra Nørre Mastrup efter det natlige overfall lå en av våre jegere syk i den gård fienden hadde omringet og var ganske sikkert blitt fanget hvis ikke Bennett hadde tatt ham på sin rygg og slept avgårde med ham sålenge han kunde. På marsjen vandret han bestandig på sin fot selvom han kunde få plass på bagasjevognene, og på lengere marsjer tok han ofte geværet eller tornystret fra de trettete og bar det ufortrødent. Når vi lå i bivuak eller i lengere tid måtte stå opstillet på et eller annet sted uten å turde forlate det, var Thomas Bennett stadig på farten og skaffet hvad han kunde til å vederkvege oss andre, og stedse bar han til det øiemed etpar flasker vin i sitt tornyster. Man kunde fortsette med å fortelle lignende eksempler på den hengivenhet hvormed han følte sig knyttet til vårt korps og den rastløse iver hvormed han strebet efter å tjene alle, og vi var alle enige om at han fortjente en offentlig utmerkelse».